

**УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ГОМОНАЙ Василь Васильович

УДК 342.5

**ДИСЕРТАЦІЯ
конституційно-правове забезпечення набуття повноправного
членства України в Європейському Союзі та в Організації
Північноатлантичного договору**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Гомонай

Науковий керівник
Бисага Юрій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Ужгород – 2020

АНОТАЦІЯ

Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Вивчено еволюцію поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Виявлено основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження з цього питання, встановлено основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо нього. Сформовано методологію дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Виявлено держави-учасниці ЄС, в Конституціях яких закріплено стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, класифіковано такі конституції. Виявлено особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації.

Визначено роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»). Уточнено поняття та складові конституційної культури, фактори, що впливають на її розвиток, її співвідношення з конституційною правосвідомістю. Встановлено співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу». Уточнено характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму.

Сформульовано визначення поняття та встановити структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Визначено роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Визначено роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Ключові слова: конституційно-правове забезпечення, Європейський Союз, Організація Північноатлантичного договору, конституційний лад, сучасний конституціоналізм.

SUMMARY

Homonay V.V. Constitutional and legal support for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation is for obtaining of the scientific degree of Doctor of Law Sciences on the speciality 12.00.02 – constitutional law; municipal law. – State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University». – Uzhhorod, 2020.

The dissertation is devoted to the study of constitutional and legal support for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization. The evolution of views on constitutional and legal support for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization is studied. The main transformational factors that have intensified scientific research on this issue are identified, the main patterns of the development of domestic theoretical and legal thought on it are established. A methodology for the study of constitutional and legal support has been formed to gain full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization.

The EU member states were identified, in the Constitutions of which the strategic course for the acquisition of full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization was fixed, and such constitutions were classified. The features of the formation of the course of Ukraine on the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization, the stages of its implementation are revealed. The role of fundamental constitutional values, constitutional traditions in the procedure of “evaluative comparison of legal systems” is determined. The fact of the evolution of

human rights in EU law from principle to value is proved, the significance of constitutional traditions common to all EU member states, and the role of the European Court and the law enforcement practice of the Constitutional Court of the Federal Republic of Germany (*Solange Rechtsprechung*) are established. The concept and components of constitutional culture, factors affecting its development, its relationship with constitutional justice have been clarified. The correlation of the concepts “European identity”, “European identity of the Ukrainian people”, “national identity of the Ukrainian people” is established. The characteristic features and development trends of the European model of constitutionalism are clarified.

The definition of the concept is formulated and the structure of the constitutional-legal mechanism for ensuring the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization is determined. The role of the principles and norms of law in the constitutional and legal mechanism to ensure the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization is determined. The role of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the President of Ukraine in the mechanism for implementing the state’s foreign policy, the constitutional foundations of the respective functions of these entities, the principles on the basis of which they are implemented, as well as the exercise of their constitutional powers are determined. Proposals have been developed to improve the legal framework of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine to ensure the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization.

Key words: constitutional and legal support, European Union, North Atlantic Treaty Organization, constitutional order, modern constitutionalism.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Монографія. Ужгород, 2020. 325 с.

Статті у фахових наукових виданнях

2. Гомонай В.В. Конституційно-правовий механізм співробітництва у сфері зовнішніх зносин глави держави, парламенту та уряду (за законодавством України та країн-учасниць ЄС). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1. Т. 4. С. 141–147.

3. Гомонай В.В. Історіографія та бібліографія досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. *Право та державне управління*. 2017. № 3. С. 271–279.

4. Гомонай В.В. Структурна організація сучасної системи державної влади та стратегічний курс України на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО: доктринальні підходи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 284–291.

5. Гомонай В.В. Закрепление стратегического (геополитического) курса государства в конституциях стран-участниц ЕС. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 96-101. (Кыргызская Республика)

6. Гомонай В.В. Развитие отечественной теоретико-правовой мысли о тенденциях развития европейского правового пространства, евроинтеграционной стратегии Украины и ее конституционно-правовой

регламентации. *Право и политика*. 2018. № 3. С. 24-28. (Киргизська Республіка).

7. Гомонай В.В. Принципи та норми права в механізмі конституційно-правового забезпечення набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. №3. С. 207–211.

8. Гомонай В.В. Основные закономерности процесса развития отечественной теоретико-правовой мысли по конституционно-правовому обеспечению обретения полноправного членства Украины в Европейском Союзе и в Организации Североатлантического договора. *Право и политика*. 2018. № 4. С. 64-68. (Киргизська Республіка).

9. Гомонай В.В. Зовнішньополітичні повноваження Верховної Ради України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 496–503.

10. Гомонай В.В. Ефективність конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. *Право та державне управління*. 2019. № 1. Т. 1. С. 178–183.

11. Гомонай В.В. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 3. Т. 2. С. 272–278.

12. Гомонай В.В. Моделі конституціоналізму, національні особливості та розвиток конституційно-правових інститутів в умовах певного національного правопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 4. Т. 2. С. 257–262.

13. Гомонай В.В. Конституційна культура та конституційна правосвідомість. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 10. С. 187–192.

14. Гомонай В.В. Становлення і розвиток українського конституціоналізму та конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 526–532.

15. Гомонай В.В. Незворотність європейського та євроатлантичного курсу України й особливості європейської моделі конституціоналізму. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. №1. Ч. 1. С. 73-77.

16. Гомонай В.В. Поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. *Правова позиція*. 2020. № 2. С. 12–16.

17. Гомонай В.В. Організаційно-правовий механізм забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 29 (68). № 2. С. 58–63.

18. Гомонай В.В. Роль Верховної Ради України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2020. № 43. С. 59–62.

19. Гомонай В.В. Конституційно-правовий механізм реалізації зовнішньої політики держави: взаємодія органів законодавчої та виконавчої влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. С. 514–519.

20. Bysaga Yurij, Homonai Vasyl. Mechanism of legal cooperation between Ukraine and the EU: concept and structure. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. №2. P. 7–15.

21. Homonai Vasyl. Constitutional and legal procure of the right to full membership of the Organizational Pivnically Atlantic Treaty. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2020. № 4 (44). С. 46–51.

Опубліковані праці апробаційного характеру

22. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. Матеріали круглого столу «Актуальні питання виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні». м. Київ, 7 грудня 2017 р. Київ, 2017. С. 12-16.

23. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства держави в Європейському Союзі (на прикладі Болгарії, Угорщини, Хорватії). Матеріали круглого столу «Конституційні цінності як елемент правової культури». м. Київ, 20 вересня 2018 р. Київ, 2018. Ч. 2. С. 3-8.

24. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення співробітництва України та Європейського Союзу. Матеріали круглого столу «Система захисних заходів у торговій політиці ЄС». м. Київ, 10 березня 2020 р. Київ, 2020. С. 5-9.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні та методологічні основи дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	19
1.1 Історіографія та бібліографія досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	19
1.2 Методологія дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	60
1.3. Закріплення стратегічного (геополітичного) курсу держави в конституціях країн-учасниць ЄС	86
1.4. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, етапи його ралізації	104
1.5. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору, етапи його ралізації	126
Висновки до розділу 1	142
Розділ 2. Конституційний лад та сучасний конституціоналізм	154
2.1. Фундаментальні конституційні цінності	154

2.2. Конституційна культура та конституційна правосвідомість	186
2.3. Співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»	194
2.4. Європейська модель конституціоналізму: характерні риси та тенденції розвитку	216
Висновки до розділу 2	227
Розділ 3. Конституційно-правовий механізм забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	230
3.1. Поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	230
3.2. Принципи та норми права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	245
Висновки до розділу 3	275
Розділ 4. Забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: повноваження і функції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України	277
4.1 Роль Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в механізмі реалізації зовнішньої	277

політики держави, конституційні основи їх функцій

4.2. Набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України	301
Висновки до розділу 4	342
Висновки	345
Список використаних джерел	354

ВСТУП

Актуальність теми. Необхідність дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору зумовлена незавершеністю процесу реформування публічно-правових відносин, потребою вдосконалення механізму державної влади, визначення співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу». Крім того, Україна, обравши пріоритетним зовнішньополітичним курсом вступ до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору, здійснює зближення та поступову адаптацію національного законодавства до *acquis communautaire*, пошук політико-правового механізму взаємодії.

Актуальність дослідження викликана також назрілими суспільними потребами та теоретичною неопрацьованістю питань методологічних принципів та підходів до дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, формування нової світоглядної парадигми та правової доктрини, реорганізації правової системи, а також таких ключових питань як фундаментальні конституційні цінності, конституційна культура та конституційна правосвідомість тощо.

З огляду на викладене дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є актуальним, теоретично, практично назрілим.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» МОН України на 2015–2020 рр. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ–ХХІ ст.» (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розробка концепції конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, та вироблення пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання участі органів державної влади України у реалізації зазначеного стратегічного курсу України.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі дослідницькі задачі:

– вивчити еволюцію поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, виявити основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження з цього питання, встановити основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо нього;

– сформулювати методологію дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– виявити держави-учасниці ЄС, в Конституціях яких закріплено стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, класифікувати такі конституції;

– виявити особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації;

– визначити роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традиції в процедурі «оціночного порівняння правових систем»;

– довести факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановити значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»);

– уточнити поняття та складові конституційної культури, фактори, що впливають на її розвиток, її співвідношення з конституційною правосвідомістю;

– встановити співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»;

– уточнити характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму;

– сформулювати визначення поняття та встановити структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– визначити роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– визначити роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень;

– розробити пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з конституційно-правовим забезпеченням набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Предметом роботи є конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали загальні методи наукового пізнання (гносеологічний, структурно-функціональний тощо), а також такі, що застосовуються в юридичній науці: методи аналізу і синтезу, формально-логічний, порівняльно-правовий тощо. Зокрема, завдяки функціональному та історико-правовому методу виявлено основні періоди становлення та розвитку ідеї набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (підрозділи 1.4 та 1.5). Метод діалектики застосовано для дослідження еволюції поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (підрозділ 1.1). Для

поглиблення загального понятійно-дефініційного апарату застосовано логіко-семантичний метод (розділи 1, 2, 3). За допомогою формально-логічного методу здійснено аналіз конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору з метою виявлення його недоліків і розроблення пропозицій щодо їх усунення (розділи 3, 4). Положення вітчизняного та зарубіжного законодавства, а також права Європейського Союзу проаналізовано за допомогою порівняльно-правового методу (розділи 2–4).

У процесі дослідження використовувалися нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, законодавство Європейського Союзу, рішення Конституційного Суду України та зарубіжних країн.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці видатних філософів та мислителів, фундаментальні роботи вітчизняних та закордонних вчених: М. О. Баймуратова, О. О. Бандури, Ю. Г. Барабаша, О. В. Батанова, Ю. Г. Барабаша, Д. М. Белова, Ю. М. Бисаги, О. М. Бориславської, О. П. Васильченко, Л. К. Воронової, Л. М. Дешко, І. В. Дробуш, Г. В. Задорожньої, В. О. Карташкіна, В. С. Коваль, В. П. Колісника, А. Р. Крусян, М. Н. Курко, О. В. Марцеляка, Н. В. Мішиної, Н. А. Мяловицької, М. П. Орзіха, О. В. Пушкіної, Я. О. Рогача, М. В. Савчина, О. В. Скрипнюка, Т. М. Слінько, І. Є. Словської, О. В. Совгирі, Н. В. Стецюк, В. Л. Федоренко, Т. В. Чехович, В. М. Шаповала, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка, В. В. Шишко та ін.

Нормативну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, міжнародні договори, правотворчі рішення міжнародних організацій та органів.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що в цій дисертаційній роботі вперше у вітчизняній конституційно-правовій науці на основі наукових здобутків, законодавства Європейського Союзу, законодавства України і зарубіжних країн та практики його застосування проведено системне, комплексне дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, що дало змогу обґрунтувати його цілісну наукову концепцію, а також нові теоретичні та прикладні положення, висновки.

Наукова новизна результатів дослідження конкретизується в таких положеннях, висновках, рекомендаціях та пропозиціях:

уперше:

– здійснено системний аналіз еволюції поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, виявлено основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження цього питання (конституціоналізм, глобалізація), а також встановлено основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо нього: теоретичне та практичне розроблення його проблем розпочинається з 1993 р. – набрання чинності Договору про Європейський Союз та укладення Рамкового документу «Партнерство заради миру» в 1994 р.; в 2004 році відбувається активізація наукових досліджень у зв'язку з прийняттям Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, заяви про прагнення України набути членство в Організації Північноатлантичного договору, створення Комісії Україна-НАТО;

- сформульовано визначення методології конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в онтологічному та гносеологічному розумінні, виявлено методологічні функції, які буде здійснено при дослідженні цього питання, обгрунтовано доцільність та необхідність виходу за межі існуючих дисциплінарних наукових парадигм в простір: 1) міждисциплінарності; 2) трансдисциплінарності, а також аргументовано, що дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не може бути побудоване на мультидисциплінарному та дисциплінарному підходах;

- класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за такими критеріями на такі види:

1) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують повноправне членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституції, що закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Чорногорія, Румунія); конституції, які не закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) залежно від того, чи закріплено членство держави в Європейському Союзі: конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Болгарія, Угорщина, Хорватія, Німеччина, Португалія, Франція); конституції, які прямо не закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Польща, Естонія);

- виділено особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та етапи його реалізації:

1) 1992 р. – 1995 р. – переговори щодо укладення Угоди про партнерство і співробітництво, закріплення в Основних напрямках зовнішньої політики України перспективної мети – членства України в Європейських Співтовариствах та інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам (1993 р.), укладання Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею (1995 р.);

2) 1996 р. – проголошення Україною на засіданні Ради Європи бажання стати повноправним членом ЄС (1996 р.);

3) 1998 р. – закладення основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС шляхом створено Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, офіційна заява України на її засіданні про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС, затвердження Указом Президента України «Стратегії інтеграції України до ЄС» (1998 р.);

4) 1999 р. – 2006 р. – розпочалась процедура оціночного порівняння правової системи ЄС, що заснована на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав-учасниць ЄС, та правової системи України, наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС як один з основних пріоритетів інтеграційного процесу;

5) 2007 р. – проголошення принципу політичної асоціації та економічної інтеграції, започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору;

6) 2008 р. – досягнення Україною та ЄС домовленості на Паризькому саміті про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, принципами побудови якої є: політична асоціація; економічна інтеграція;

7) 2009 р. – схвалення Порядку денного асоціації як орієнтира для проведення реформ в Україні;

8) 2011 р. – 2012 р. – завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, парафування тексту майбутньої Угоди;

9) підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

10) набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, юридичне закріплення переходу відносин між Україною та ЄС від «партнерство та співробітництво» до «політична асоціація та економічна інтеграція»; набуття чинності глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, реформа законодавства України для його узгодження із *acquis* ЄС;

11) 2019 р. – закріплення в преамбулі Конституції України стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перегляд світоглядної парадигми, побудова конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, який би відповідав сучасним реаліям;

– виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та етапи його реалізації:

1) 1997 р. – відхід від концепції блоковості, визначення засад співпраці України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2003 р. – проголошення поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства України в ній;

3) 2007 р. – приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки з метою формування умов для вступу України в Організацію Північноатлантичного договору;

4) 2008 р. – підтримка заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в Організації Північноатлантичного договору;

5) 2012 р. – внесення змін до Стратегії національної безпеки України (виключення положення про вступ до Організації Північноатлантичного договору; включення положення про конструктивне партнерство України та Організації Північноатлантичного договору);

6) 2014 р. – відмова України від здійснення політики позаблоковості, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в цій організації;

7) 2015 р. – ухвалення Стратегії національної безпеки України, визначення мети – набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору;

8) 2017 р. – визначення членства України в Організації Північноатлантичного договору стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики;

9) 2019 р. – закріплення в Конституції України стратегічного курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору;

– доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та ключову роль Європейського суду та правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»);

– охарактеризовано феномен «європейської ідентичності Українського народу» як пограничного між європейською ідентичністю та національною ідентичністю Українського народу, а також обґрунтовано, що «європейська ідентичність Українського народу» являє собою взаємозв'язок національної та європейської ідентичностей, в результаті чого досягається стійка ідентичність в українському суспільстві за рахунок поєднанням об'єктивних та суб'єктивних рис, які відрізняють Український народ від інших, і запобігання процесам дезінтеграції та доведено, що на відміну від «європейської ідентичності» і «національної ідентичності Українського народу» саме при «європейській ідентичності Українського народу» не відбувається зниження однієї ідентичності та одночасне зростання іншої;

– сформульовано поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи, яка має нормативно-правову та організаційно-правову складову, що об'єктивізується в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, та «мета-елементу», що охоплює інститути громадянського суспільства, діяльність яких здійснюється відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС і використовується державою для досягнення цілі;

– визначено будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент»), його особливості:

- 1) є поліелементною багаторівневою системою;
- 2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;

3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;

4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС;

5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;

6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

– обґрунтовано, що ефективність діяльності Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України з забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору досягається відсутністю дублювання повноважень внаслідок:

1) чіткого визначення законодавством меж повноважень;

2) високого рівня правової культури;

3) традицій діяльності у цій сфері;

– аргументовано, що повноваження з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору Верховної Ради України (ст. 85 Конституції України), Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України), а також статус Президента України як гаранта реалізації цього стратегічного курсу держави містять правову невизначеність, що суперечить ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України, а також розроблено пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення цього процесу.

удосконалено:

– визначення поняття конституційної культури як частини правової культури – це особливе соціально-правове явище, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях;

– уточнено особливості європейської моделі конституціоналізму: ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави; об'єктивний конституційний порядок; організаційні та функціональні принципи конституційного механізму державної влади. Уточнено організаційні принципи конституційного механізму державної влади: єдності та розподілу державної влади; народного суверенітету; гласності; верховенства права; юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; демократизму механізму державної влади; легітимності конституційного механізму державної влади; ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму; територіального устрою. Уточнено функціональні принципи конституційного механізму державної влади: компетентності та професійності; оптимальності та ефективності; стимулів та обмежень; реальності та економності; підзвітності; субсидіарності; колегіальності та єдиноначальності; самостійності державних органів і незалежності громадських організацій; інші.

дістали подальшого розвитку:

– твердження щодо необхідності оновлення міждисциплінарного підходу, а також що конструктивний синтез наукових досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є одним зі складників методологічного оновлення;

– уявлення про категорію «конституційні цінності», яка є ширшим поняттям, ніж категорія «цінності конституційного ладу», а також включає останню;

– твердження, що конституційні цінності в порівнянні з конституційними принципами є положеннями більш високого порядку;

– уявлення про права і свободи людини як фундаментальну конституційну цінність;

– твердження, що в 1969 р. – 1986 рр. з метою захисту прав людини відбулось розроблення та застосування процедури «оціночного порівняння правових систем», заснованої саме на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав – учасниць Співтовариства;

– підхід, що саме якість норм права є необхідною умовою ефективності конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– підходи щодо основних функцій Президента України у сфері зовнішніх зносин: захист прав і свобод людини і громадянина; гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності України; верховне представництво держави; участь в проведенні переговорів, укладанні міжнародних договорів; встановлення та підтримка контактів із суб'єктами міжнародного права; участь у формуванні правових засад здійснення зовнішньої політики України; організаційна та надзвичайна функції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційній роботі положення, висновки, пропозиції можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого аналізу конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– *нормопроектній та правотворчій діяльності* – метою розвитку законодавства України з питань забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– *навчальному процесі* – під час підготовки навчально-методичних та навчальних матеріалів із конституційного права України, конституційного права зарубіжних країн, порівняльного конституційного права (Ужгородський національний університет, довідка про впровадження результатів дисертаційної роботи від 24 січня 2020 р. №21/01-14).

Особистий внесок здобувача. Висновки, пропозиції, які становлять наукову новизну дисертаційної роботи, розроблено автором самостійно. Для обґрунтування деяких висновків дисертаційного дослідження використано наукові дослідження вітчизняних, зарубіжних вчених, на які зроблено в тексті роботи відповідні посилання. Особистий внесок здобувача в статтю «Mechanism of legal cooperation between Ukraine and the EU: concept and structure» (співавтор Ю. М. Бисага) полягає в формулюванні поняття та встановленні структури механізму правового співробітництва України та ЄС.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на конференціях, круглих столах, основними з яких є міжнародна наук.-практ. конференція «Верховенство права та правова держава» (Ужгород, 15–16.09.2017), міжнародна наук.-практ. конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (Ужгород, 16–17.02.2018), круглий стіл «Конституційні цінності як елемент правової культури» (Київ, 20.09.2018),

міжнародна наук.-практ. конференція «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей» (Ужгород, 3-4.05.2019).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в монографії, 20 наукових статтях, які опубліковано у періодичних наукових фахових виданнях (у тому числі 6 – у виданнях іноземних держав), у 3 статтях на круглих столах.

Структура дисертації зумовлена метою та задачами дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що поділяються на тринадцять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 393 сторінки, з них основного тексту – 353 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

1.1 Історіографія та бібліографія досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

Сформульовані в юридичній літературі теоретичні моделі конституційного механізму державної влади насамперед пов'язані з формуванням політичного та правового курсу розвитку української державності [16; 17-19; 117]. «Однією із знакових подій у вітчизняній практиці конституцієтворення, що є свідченням перманентності та перспективності розвитку конституційного права в умовах глобалізації та міждержавних комунікацій, стало ініціювання та прийняття Закону про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037), яким, зокрема, преамбулу Конституції України після слів «громадянської злагоди на землі України» було доповнено словами «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [62].

Такі зміни актуалізували і серед вчених-конституціоналістів, і серед практиків, питання нового стратегічного курсу України на шляху до європейської моделі конституціоналізму [127-129].

Сьогодні актуальним завданням для конституціоналістів є доктринальний супровід досконалення конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Доцільним є дослідження практики виконання норм Конституції України, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, а також норм законодавства України, яке розвиває відповідні положення Конституції України. Необхідним є і вдосконалення вище зазначених норм. Аналіз доктринального підґрунтя щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є ключовим для створення його ефективного механізму [113-115].

Більше того, наголосимо, що, ключовими питаннями, що лежать і в теоретичній, і в практичній «площині», були і залишаються питання фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій країн-учасниць ЄС та України, а також питання феномену «європейської ідентичності Українського народу», його взаємозв'язку з національною та європейською ідентичністю, зниження однієї ідентичності та одночасного зростання іншої [109]. Не менш теоретично і практично назрілими є питання поняття, структури, принципів, норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, питання ролі парламенту України, уряду України та Президента України в

механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційних основ відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень [112-113].

О. Батанов наголошує, що «внаслідок ухвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) у преамбулі Конституції України «підтверджено» саме «європейську ідентичність Українського народу». Безумовно, ні в політико-правовій доктрині (М. О. Баймуратов, Ю. О. Волошин, А. М. Костенко, М. О. Назаренко, О. Ю. Полтораков, О. В. Стрельцова, І. В. Яковюк та ін.), ні принаймні на сучасному етапі в практичній діяльності Української держави, її вищих органів та посадових осіб, не піддається сумніву євроінтеграційний та євроатлантичний вектор зовнішньої політики» [62]. Ми одностайні з вченим в думці, що «зміна, відповідно, може носити як еволюційний, так і революційний характер, часто пов'язаний не тільки з перестановкою або кардинальної зміною політично пануючих еліт або серйозними змінами в конституційному законодавстві. Насамперед йдеться про зміну світогляду і стереотипів конституційної поведінки всіх суб'єктів конституційних правовідносин, їх переорієнтації на фундаментальні конституційні цінності, передусім – права та вольності людини, верховенство права, формування на їх основі конституційної культури та конституційної правосвідомості, відсутність яких руйнує цілісну матерію конституційного ладу і сучасного конституціоналізму. По суті, перед суспільством і державою постає завдання формувати, розвивати, зміцнювати те, що у конституційній доктрині називається конституційним духом суспільства (Р. С. Байніязов). Без нього не приживеться жодна конституція. Бо він є духовним джерелом

конституційного облаштування, розвитку, функціонування державності, прищеплення громадянину конституційно-юридичних устремлінь» [62].

О. Бандура О. в дисертаційній роботі «Єдність цінностей та істини у праві» розробив «концепцію, за якою істина у праві є цінністю, котра посідає важливе місце в загальній ієрархії правових цінностей, остання ж повинна мати обґрунтування з точки зору істини. В цьому дослідженні було обґрунтовано, що «цінності у правовій сфері залежать від їх істинності в розумінні відповідності справжній, істинній природі людини і суспільства. Разом з тим повне визначення істини мусить відображати наявність у неї аксіологічного аспекту. Обґрунтовано, що в реальному праві цінності та істина становлять структуровану, розгалужену єдність, і її потрібно враховувати для з'ясування їх природи. Ціннісно-істиннісний аспект притаманний кожній сфері права – правотворчості, правореалізації та юридичній науці. Правове суспільство саме виступає як істинна цінність, оскільки воно утверджує загальнолюдські цінності, що є найвищим синтезом цінностей та істини» [59-60].

Отже, при дослідженні конституційних цінностей в цьому дослідженні фундаментальними для нас є такі твердження:

- 1) вони мають відповідати істинній природі людини, в основі якої, як загальновідомо, лежить людська гідність;
- 2) цінності, і загальнолюдські, і конституційні, утверджує суспільство.

Співак В. в дисертаційному дослідженні «Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України» [318] дослідив «теоретичні та практичні проблеми правової культури учасників виборчого процесу як засобу забезпечення реалізації виборчих прав громадян України». В цій науковій праці було проаналізовано визначення понять правова культура, проаналізовано правову культуру різних категорій

учасників виборчого процесу, визначено основні фактори впливу на правову культуру, організаційно-правові засади її підвищення.

В. Шишко в дисертаційній роботі «Культурологічні проблеми правотворчості» [366] досліджено культурологічні проблеми «процесу правотворчості на Україні, належного врахування різноманітних культурних та духовних чинників при створенні правових норм законодавцем з метою підвищення якості правового виробництва. В роботі дається всебічна характеристика права як явища культури з позицій філософсько-правової онтології, методології, гносеології та аксіології. Основна увага приділена дослідженню процесу правотворчості на суб'єктивному, об'єктивному, інтерсуб'єктивному та державному рівнях. Проведений детальний аналіз культурологічно-антропологічних аспектів правотворчості. Розкрито культурологічні проблеми правотворчого процесу на Україні» [366].

Фундаментальним дослідженням, в якому розкрито поняття конституційного ладу України та системи його гарантій, охарактеризовано систему та правосуб'єктність гарантів конституційного ладу, дано характеристику правосуб'єктності гарантів конституційного ладу, зокрема Конституційного Суду України, який покликаний здійснювати конституційний контроль та надавати офіційне тлумачення Конституції і законів України, розкрито юрисдикційні засади та їх напрямки у забезпеченні конституційного ладу Конституційним Судом України, розроблено авторську концепцію системи процесуальних засад гарантування конституційного ладу Конституційним Судом України, зроблено висновок, що Конституційний Суд забезпечує інтерпретацію Основного Закону шляхом його конкретизації та деталізації, рішення Конституційного Суду характеризуються як інтерпретаційні акти, сукупність яких становить прецедентне право Суду є дисертаційна робота М. Савчина на тему «Конституційний Суд України як

гарант конституційного ладу» [303].

Так, на думку вченого, з яким ми одностайні, «конституційний лад виражає конкретний тип системоутворюючих компонентів національної правової системи, в основі яких лежить сукупність соціальних цінностей та відповідна національна правова традиція. У залежності від типу суспільства (системо- чи персонорієнтованого, чи перехідного типу) формується структура системи гарантів конституційного ладу. Конституційний лад України виражає політичну та соціальну інтеграцію демократичного суспільства та публічної влади виключно на засадах верховенства права, справедливості та солідарності з метою забезпечення гідності людини і громадянина, їх основних прав і свобод. За своїм типом конституційний лад України є перехідним (транзитним), за формою – ліберально-демократичним. Система гарантій конституційного ладу – це єдність правових, інституційних та процедурних засобів забезпечення конституційних норм та принципів. Правові гарантії включають в себе дію принципів верховенства права та справедливості, а також механізм реалізації установчої влади. Інституційні гарантії носять організаційно-правову форму і втілюються у демократичних засадах функціонування суспільства, свободі політичної діяльності та належному функціонуванні публічної влади. Процесуальні гарантії становлять комплекс процесуальних процедур забезпечення конституційного ладу України» [303; 304].

Ключовим для цього монографічного дослідження є висновок М. Савчина, що «організаційна форма правосуб'єктності гарантів конституційного ладу проявляється через визнання за ними згідно з конституцією правомочностей (прав і повноважень), які реалізуються через правові форми та засоби діяльності (юридичні процедури) Гарантування конституційного ладу є якісною функціональною характеристикою усіх

учасників конституційних правовідносин» [303; 304].

Авторська концепція становлення і розвитку українського конституціоналізму сформульована в дисертаційному дослідженні І. Словської на тему «Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку» [315; 316]. Вченою здійснено дослідження поняття конституціоналізму, загальних принципів та системи українського конституціоналізму. В контексті нашого дослідження щодо аналізу питання формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його ралізації фундаментальними є висвітлені І. СЛовською основні етапи становлення українського конституціоналізму, основні напрями розвитку сучасного українського конституціоналізму: конституційно-правовий статус людини і громадянина, організацію державної влади, природу Конституційного Суду та проблеми реалізації чинної Конституції України [315-316].

О. Батанов в своїх дослідженнях акцентує увагу на постановці в конституційній доктрині проблем аномалій, прогалин, дефектів і конфліктів у системі конституційного ладу, конституційному праві і правовій системі в цілому такими вченими: С. Бобровник, А. Єзеров, М. Орзіх, Г. Чувакова та ін. [62]. Вчений зазначає, що «ми позбулися необґрунтованих надій і ілюзорних очікувань, пов'язаних з самою наявністю такого політико правового явища – нехай навіть унікального – як Конституція і конституційне законодавство. Конституцію необхідно сприймати у всіх її реальних, а не ідеалізованих якостях, які відображають глибоку суперечливість онтологічних, гносеологічних, телеологічних, нормативно-правових та інших характеристик конституційно-правових відносин. У світлі досягнень сучасного конституціоналізму очевидним є той факт, що ефективність

конституційного регулювання, ступінь реальності проголошуваних Конституцією демократичних цінностей та принципів багато в чому визначається глибиною її проникнення в природу соціальних конфліктів і протиріч у системі конституційного ладу» [62].

Також вчений акцентує в своїх дослідженнях увагу на тому, що «ні в політико-правовій доктрині (М. О. Баймуратов, Ю. О. Волошин, А. М. Костенко, М. О. Назаренко, О. Ю. Полтораков, О. В. Стрельцова, І. В. Яковюк та ін.), ні принаймні на сучасному етапі в практичній діяльності Української держави, її вищих органів та посадових осіб, не піддається сумніву євроінтеграційний та євроатлантичний вектор зовнішньої політики. Втім конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції об'єктивно стикається з проблемами співвідношення концептів «європейська ідентичність Українського народу» (А. В. Пасісниченко, А. Є. Прилуцька, Є. Б. Тихомирова та ін.) та «національна ідентичність Українського народу» (М. Ф. Головатий, М. А. Козловець та ін.). Адже за умов формування та розвитку Європейського Союзу як новітньої наднаціональної політичної спільноти пошук європейської ідентичності став викликом як для нових громадян Європи та її еліти, так і для соціальних теоретиків» [62]. Зазначені О. Батановим питання є фундаментальними, ключовими щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

О. Бориславська слушно наголошує, що протягом двадцятого століття термін конституціоналізм «міцно укорінився як у конституційно-правовій, так і в історичній та політичній науках. Більше того, в конституційному праві це поняття стало одним із фундаментальних. Поряд із цим, говорити про загальноприйнятту визначеність його змісту чи усталені чіткі його межі не

доводиться. У цій сфері наукової думки панує різноманіття точок зору. Це, очевидно, можна пояснити різними гносеологічними та аксіологічними установками дослідників, з одного боку, а з іншого – історичними особливостями конституційного розвитку, сучасними реаліями функціонування політичної влади тієї чи іншої країни» [75].

Питанню конституціоналізму присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених [109]. «У них відображені різні погляди на природу, особливості виникнення та існування конституціоналізму у різних країнах. Прикметно, що думки вчених не просто розходяться, а часом є діаметрально протилежними, і це стосується не другорядних питань існування конституціоналізму, а його сутності, що дає різні відповіді на питання “наявності – відсутності” конституціоналізму в певній країні чи групі країн», слушно наголошує О. Борисавська [75].

В юридичній літературі зазначається, що «за усталеною думкою феномен конституціоналізму з'явився у кінці 18 – на початку 19 ст. в Сполучених Штатах Америки, Англії, Франції, а згодом – і в інших державах Західної Європи. Зрозуміло, що на розвиток цього поняття суттєво впливали політико-правові реалії відповідних держав, особливості їхньої історії, культури, а також потреби політичних еліт. Під впливом цих та низки інших чинників формувалися різні концепції конституціоналізму, що заклали основи для виникнення відповідних моделей конституціоналізму. До прикладу, англійська політико-правова думка пов'язує конституціоналізм із верховенством права, яке виникло тут ще у XIII столітті, американські філософи та правники наголошують на значенні Конституції, що є фундаментом системи конституціоналізму (а в США – ще й основою державності), вчені континентальної Європи роблять наголос не тільки на писаній конституції, але й на існуванні відповідних механізмів стримування

державного свавілля. Англійська, американська та європейська моделі конституціоналізму, відтак, ґрунтуються на різних концепціях та мають відмінне одна від одної практичне втілення у відповідних політикоправових системах» [75].

І. Словська слушно зазначає, що «...у радянській юриспруденції теорія конституціоналізму розглядалася головним чином через призму філософії права та історії політичних і правових вчень. Наприкінці 80-х – початку 90-х років було здійснено спробу формування концепції соціалістичного (радянського) конституціоналізму. Зокрема, концепція правової державності вибудовувалася в рамках соціалістичної форми держави в цілому» [315; 316]. В якості аргументації вчена наводить таку: “Правова держава, – писав С. С. Алексєєв, – це форма організації політичної влади, яка повністю відповідає соціалізму. Ю. М. Батурін і Р. З. Лівшиць вважали, що “у соціалістичній правовій державі слід поєднувати загальнолюдські досягнення демократії і цивілізації (такі, як верховенство закону у всіх сферах життя суспільства, пов’язаність держави правом, права і свободи особи, взаємна відповідальність держави і особи, висока роль суду) із соціальними ідеалами (такими, як соціальна захищеність особи)”. На думку В. М. Савицького та І. А. Ледея, “основний зміст соціалістичної моделі правової держави полягає у забезпеченні верховенства закону, який виражає волю народу” [302].

В. Нерсесянц пов’язував концепцію правової державності з радянською формою держави: “Концепцію радянської правової держави можна визначити як систему принципів, інститутів і норм, які виражають демократичну ідею народного суверенітету... лише народ є джерелом... влади» [47-50; 63; 237; 315-316].

І. Словська в дисертаційному дослідженні зауважує, що «за період існування радянської влади були суттєво знецінені досягнення

конституціоналізму. Недооцінка права, нігілістичне ставлення до закону, конституції держави скоріше як до ідеологічного акта, розрив між тим, що записано в конституції і що є в дійсності, грубі порушення конституційного законодавства, в тому числі й конституційно зафіксованих прав громадян – все це заподіяло значної шкоди суспільству і державі. Влада Рад відкинула саму проблему конституціоналізму: питання про обмеження влади правом навіть не обговорювалося. Теорія конституціоналізму, як і вся концепція правової держави, що відображала співвідношення політичних сил, набула апологетичного характеру» [315; 316].

Вчена підкреслює, що «лише у першій половині 90-х років ХХ ст. було розроблене саме поняття українського конституціоналізму як комплексної категорії, яка включає в себе конституційну ідеологію, суспільно-політичний рух і конституційний стан суспільних відносин. Це дозволило розробити першу в історії нашої держави модель українського конституціоналізму, втілену в Конституції 1996 р. У науковий обіг повертаються визнані світом терміни: “правова держава”, “парламентаризм”, “конституція і конституціоналізм”. Державно-правова наука ініціювала розробку сучасної концепції конституціоналізму» [315; 316].

Таким чином, з прийняттям Конституції України в 1996 році [189] наукові дослідження питання конституціоналізму активізувалися [125].

Н. Стецюк в дисертаційному дослідженні «Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина ХІХ ст. - кінець 80-х років ХХ ст.)» здійснено науковий аналіз процесу виникнення, розвитку та практики застосування в державотворчих процесах конституційних ідей як складової української політичної та правової думки [325]. В дисертації досліджено процес зародження та розвитку конституціоналізму в українській політичній та правовій думці. У ній подається загальна характеристика еволюції змісту

конституційних ідей та конституцій (XVIII-XX ст.), причини та обставини виникнення перших політичних та правових ідей і поглядів конституційного характеру в Україні, періодизація їхнього розвитку. Детально розглядаються особливості розвитку конституціоналізму в українській політичній та правовій думці в період від середини XIX ст. до початку Першої світової війни, аналізується теорія і практика конституціоналізму періоду УНР-ЗУНР, розвиток конституційних ідей в 20-40-их роках XX-го століття та спроби їх реалізації в практиці державотворення, а також розвиток конституційних ідей після Другої світової війни. Вченою підкреслюється, що українська конституційно-правова думка у своєму розвитку пройшла всі етапи, характерні для загального процесу еволюції змісту конституційних ідей та конституцій [323].

В 2004 році І. Словською було завершено дисертаційне дослідження на тему «Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку». Його мета полягала в формулюванні концепції українського конституціоналізму на різних етапах розбудови української держави, конституції і конституційного права України. У межах проведеного дослідження вченою одержано такі результати, які складають наукову новизну:

1) авторське визначення поняття конституціоналізму – політико-правової категорії, яка опосередковує місце і роль Конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини;

2) авторська концепція системи українського конституціоналізму, яку складають чинна Конституція України як нормативно-правовий акт, теорія, історія, ідеологія Конституції України та існуючий конституційний лад, тобто

нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні основи конституціоналізму;

3) авторська концепція основних етапів розвитку українського конституціоналізму (критерієм періодизації є прийняття нових типів конституцій, конституційних актів або підготовка їх проектів); з часу прийняття Конституції Пилипа Орлика (1710 р.) український конституціоналізм пройшов такі основні етапи:

1) початок XVIII ст. – середина XIX ст. як конституціоналізм періоду першої конституції України;

2) середина XIX ст. – початок XX ст. — період конституційних проектів і прийняття перших конституцій суверенної України;

3) 1919–1991 роки як конституціоналізм радянської доби;

4) 1991–2003 роки — конституціоналізм з часу проголошення незалежності України;

4) український конституціоналізм на всіх основних етапах розвитку характеризувався сприйняттям політико-правових вчень минулого і досягнень світової конституційної думки, але мав відносно самостійний характер і був вельми розмаїтим як за формами конституцій та інших конституційних актів (договори, універсали тощо), так і своїм змістом: від виняткового глобалізму до крайнього регіоналізму, передбачаючи республіку і монархію, унітарну і федеративну держави тощо;

5) сучасний український конституціоналізм перебуває значною мірою в стадії становлення і характеризується багатогранністю у своєму розвитку, основними напрямками якого є:

1) становлення системи основних прав і свобод людини й громадянина;

2) утвердження безпосереднього народовладдя і якісно нової організації державної влади та системи місцевого самоврядування;

3) реалізація Конституції та

4) її гарантування, охорона;

6) найповніше сучасний український конституціоналізм виявляється у правах і свободах людини, громадянина в Україні та в їх гарантіях; за системою прав і свобод чинна Конституція України є однією з найбільш досконалих і гуманних;

7) винятковими досягненнями практики українського конституціоналізму є здійснення безпосереднього народовладдя в Україні у формі загальноукраїнських і місцевих референдумів, в тому числі за народною ініціативою, парламентських, президентських, регіональних (республіканських) і місцевих виборів, всенародних обговорень тощо;

8) значними досягненнями сучасного українського конституціоналізму є якісно нова організація державної влади та система місцевого самоврядування; внесено ряд пропозицій з вдосконалення реалізації Конституції та її охорони, гарантування [315].

Д. Беловим було удосконалено: «визначення категорії «український конституціоналізм» як органічної єдності конституційної ідеології та побудованої на ній національної конституційної теорії, конституційного законодавства України, конституційно-правової практики в Україні; систему уявлень про переваги перетворення Конституції (у порівнянні з текстуальною модифікацією Основного закону), серед них: гнучкість (приспосовність до істотно змінених обставин); оперативність; порівняно висока ймовірність уникнути соціально-політичних катаклізмів, що часто супроводжують реформування конституції; характеристику України як держави транзитивного типу; обґрунтовано, що вона переживає етап суттєвої зміни парадигми сучасного конституціоналізму, тому трансформаційні процеси нашої держави зустрічаються на перешкоди серед яких: прорахунки у проведенні перших

етапів конституційних трансформацій; особливості колишньої радянської системи; недостатність наукової теоретико-методологічної та емпіричної бази; доктринальні положення щодо належного функціонування системи стримувань та противаг у механізмі державної влади в Україні, яка є необхідною у контексті організаційно-функціонального обмеження державної влади в системі сучасного українського конституціоналізму» [69].

Беззаперечно: запропонована вченим науково-практична парадигма сучасного українського конституціоналізму з відповідним науковим обґрунтуванням напрямків втілення теорії конституціоналізму у вітчизняну політико-правову практику конституційної розбудови (організації) сучасного суспільства та держави стала фундаментальним внеском у розвиток конституційно-правової науки та практики [69].

Зазначена наукова робота є фундаментом для дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Грунтовним дослідженням європейської моделі конституціоналізму є дисертаційна робота О. Бориславської. В ній вчена розробила та обґрунтувала цілісну концепцію європейської моделі конституціоналізму, встановила особливості формування такої моделі, закономірностей функціонування та тенденцій розвитку [75]. В цій роботі уперше на основі аналізу сучасної доктрини конституційного права у сукупності із політико-правовою практикою функціонування сучасних держав доведено, що сучасний конституціоналізм функціонує у вигляді трьох моделей - англійської, американської та європейської, - що заснована трьох основних концепціях конституціоналізму - матеріальній, формальній та інституційній відповідно; у зв'язку із цим, обґрунтовано необхідність виведення із наукового обігу

термінів мусульманський конституціоналізм, тоталітарний (авторитарний) конституціоналізм, радянський конституціоналізм. Також вперше в цьому дисертаційному дослідженні вченою було обґрунтовано авторське бачення сутності конституціоналізму у широкому значенні – як заснованої на ідеології ліберального характеру політико-правової системи, що є сукупністю взаємопов'язаних відносин між людиною, суспільством та державою, у яких гарантовані права людини, суспільство є вільним, а державна влада обмежена конституційними засобами; у вузькому значенні – як конституційної системи правління (системи суб'єктів, форм, засобів та методів правління у державі), заснованих на ідеях прав та свобод людини, верховенства права, демократії та обмеженого правління [75].

В науковій праці Бориславської О. було вперше відмежовано європейську модель конституціоналізму від інших двох, доведено, що відмінності між ними існують на усіх трьох рівнях конституціоналізму ідеологічному (в основі європейської моделі – ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави, тоді як американської – ідеологія лібералізму, англійської – лібералізму у поєднанні з ідеями соціальної справедливості); доктринальному (європейській моделі притаманна інституційна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля недопущення державного свавілля і забезпечення прав та свобод особи; американській - формальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи; англійській - матеріальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи); практичному (писана жорстка конституція, президенталізм, федералізм у США; матеріальна конституція, парламентський суверенітет, сильна судова влада – в Об'єднаному Королівстві; писана жорстка конституція, сильна конституційна

юрисдикція, гнучкий поділ державної влади тощо – у європейській моделі). Крім того, вченою було розмежовано європейський конституціоналізм та європейську модель конституціоналізму. Європейський конституціоналізм заснований на європейській конституційній ідентичності та є результатом конституціоналізації Європейського Союзу як цілісного політичного утворення, в той же час, європейська модель конституціоналізму є заснованою на єдиній ідеології конвергенцію спільних рис національних систем конституціоналізму європейських держав [75, с. 10-11].

О. Бориславською вперше було визначено характерні риси практичної складової європейської моделі конституціоналізму (конституційної системи правління), якими є писана жорстка конституція як акт установчої влади народу, ключова роль органу конституційної юрисдикції, гнучкий поділ державної влади, парламентаризм, децентралізованість влади, розподіл компетенції на основі принципу субсидіарності, соціальна функція держави, а також наявність наднаціональних (європейських) механізмів обмеження державної влади через захист прав людини та основоположних свобод [75, с. 10-11].

При цьому О. Бориславська в дисертаційному дослідженні «Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку» слушно зазначає, що «...накладені на національні особливості, одні і ті ж конституційно-правові інститути по-різному проявляють себе у різних правопорядках, адже вони функціонують не ізольовано, а вплетені у загальну канву конституційної системи правління, що функціонує за законами тієї чи іншої моделі конституціоналізму. Тому лише комплексне розуміння ідеології, концепції конституціоналізму та існуючої конституційної системи правління дають можливість всебічно з'ясувати сутність того чи іншого конституційно-правового інституту у його взаємозв'язках з іншими та спрогнозувати

перспективи його застосування і розвитку в умовах певного національного правопорядку» [75, с. 5]. Вчена слушно підкреслює, що «для України європейська модель конституціоналізму є не просто найближчою. Ставши членом Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати європейські стандарти прав людини, верховенства права і демократії, фактично сприйнявши відповідну модель конституціоналізму. Ці наміри були підтвержені підписанням угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Враховуючи це, дослідження європейської моделі конституціоналізму, особливостей її формування, закономірностей функціонування та тенденцій розвитку є особливо актуальним для України» [75, с. 5]. Безумовно, питання правового статусу Національного банку України та його ролі в системі конституціоналізму є актуальними, теоретично і практично назрілими.

При цьому О. Бориславська в дисертаційному дослідженні «Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку» слушно зазначає, що «...накладені на національні особливості, одні і ті ж конституційно-правові інститути по-різному проявляють себе у різних правопорядках, адже вони функціонують не ізольовано, а вплетені у загальну канву конституційної системи правління, що функціонує за законами тієї чи іншої моделі конституціоналізму. Тому лише комплексне розуміння ідеології, концепції конституціоналізму та існуючої конституційної системи правління дають можливість всебічно з'ясувати сутність того чи іншого конституційно-правового інституту у його взаємозв'язках з іншими та спрогнозувати перспективи його застосування і розвитку в умовах певного національного правопорядку» [75, с. 5]. Вчена слушно підкреслює, що «для України європейська модель конституціоналізму є не просто найближчою. Ставши членом Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати європейські стандарти прав людини, верховенства права і демократії,

фактично сприйнявши відповідну модель конституціоналізму. Ці наміри були підтвержені підписанням угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Враховуючи це, дослідження європейської моделі конституціоналізму, особливостей її формування, закономірностей функціонування та тенденцій розвитку є особливо актуальним для України» [75, с. 5]. Безумовно, питання правового статусу Національного банку України та його ролі в системі конституціоналізму є актуальними, теоретично і практично назрілими.

Таким чином, в своєму дослідженні вчена акцентує увагу на органах державної влади та їх ролі в системі конституціоналізму. Безумовно, саме на них покладається Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Т. Чехович в дисертаційній роботі «Державна влада як інститут конституційного права України» комплексно досліджено теоретичні і практичні питання державної влади як конституційно-правового інституту. Вченою розкрито поняття, принципи та функції державної влади, на основі встановлених ознак державної влади і з врахуванням аналізу спеціальної юридичної літератури надано власне визначення державної влади як інституту конституційного права, визначено державну владу як один з основних інститутів конституційного права [359, с. 18].

Новим науковим результатом дослідження Чехович Т. став «цілісний аналіз структурної організації сучасної системи державної влади. Крім того, вчено було розглянуто окремі питання щодо джерел конституційно-правового інституту державної влади, проаналізовано систему конституційно-правового інституту державної влади України, зокрема теоретично обґрунтовано поняття системи конституційно-правового інституту, виокремлено та проведено аналіз основних складових елементів системи інституту державної влади в

Україні» [359, с. 18].

При проведенні дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору ключовими для нас є такі фундаментальні висновки Т. Чехович, як, по-перше, «влада – це певні взаємозв'язки, що передбачають наявність суб'єкта і об'єкта, особливе вольове ставлення, яке полягає у спонуканні до дії, яку об'єкт повинен здійснити за бажанням суб'єкта. Це реальна здатність суб'єкта влади втілювати в життя певні ідеї, погляди, власну волю, нав'язуючи їх, коли це необхідно, іншим». Закріплення в преамбулі Конституції України стратегічно курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору передбачає, що влада має створити ефективний механізм такого забезпечення. При цьому, неодмінною умовою є воля влади до цього. Оскільки єдиним джерелом влади в Україні є народ, то з цього випливає, що влада реалізує волю саме українського народу щодо набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Так, Т. Чехович в дисертаційному дослідженні слушно наголошує, що «необхідною рисою влади є воля. Здійснення влади – це волевиявлення народу або інших суб'єктів влади. Перша основна ознака влади полягає у тому, що вона не може належати нікому, крім правового повноваження. Влада, яка зовсім не має правової санкції, є юридично індиферентним явищем, оскільки вона немає правового виміру. Цю правову санкцію влада здобуває як від Конституції, так і від правосвідомості людей. Саме тут виникає проблема співвідношення волі і права. Очевидно, варто погодитися з тим, що влада взагалі і державна зокрема, за своєю родовою сутністю є воля, вольова сила, а по видовій ознаці – правова сила. Згадана властивість виявляється у тому, що держава повинна

бути спроможна застосувати силу. Держава, а звідси й державна влада, зі слабкою волею (силою) є нежиттєздатною» [359, с. 18]. «Переважна більшість українського суспільства підтримує курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО, усвідомлюючи, що це є ключовою гарантією розбудови демократичної правової держави та забезпечення її безпеки. Широка суспільна підтримка в Україні європейського та євроатлантичного вибору зумовлена європейською цивілізаційною ідентичністю України, її тісними і тривалими відносинами з членами європейської та євроатлантичної спільнот, які ґрунтуються на спільних цивілізаційних цінностях», зазначається в Пояснювальній записці до проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) [267].

Вчена слушно зазначає, що «призначення влади полягає у тому, щоб створювати у людей впевненість і водночас виконавчість, щоб не лише вирішувати, а й інших підводити до погодженого рішення. Владарювати означає немов накладати власну волю на волю інших, проте так, щоб це накладання добровільно приймалося тими, хто підкоряється. Завдання держави полягає у такій погодженості волі, яка, залишаючись по суті добровільною координацією, набуває форми вольової субординації (підпорядкування)» [359, с. 18]. Державна влада – це легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів і посадових осіб щодо здійснення їх функцій і повноважень шляхом прийняття правових актів в порядку, передбаченому Конституцією і законами [359, с. 18]. Конституційно-правовий інститут державної влади є складною системою, що формується з багатьох взаємодіючих частин і елементів, які характеризують внутрішню структуру інституту державної влади і вирізняють його серед інших конституційних

інститутів [359, с. 18]. Відтак, взаємодіючі елементи, які складають у сукупності державу владу, покликані створити фективний механізм конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Зазначене вимагає інтеграції України в європейський правовий простір. Становлення європейського правового простору, його інституційна структура були досліджені М. Гнатовським в дисертаційній роботі на тему «Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору» [102, с. 20].

Вченим було встановлено роль у його створенні основних центрів правового співробітництва європейських держав, досліджено місце в структурі європейського правового простору політико-правових норм і стандартів, вироблених у рамках "загальноєвропейського процесу" НБСЄ/ОБСЄ, "права Ради Європи", а також сучасний стан і перспективи правової інтеграції усередині ЄС [102, с. 20]. Крім того, вченим було проаналізовано роль процесу поглиблення і розширення інтеграційних процесів для розвитку європейського правового простору, а також значення належного ступеня участі країн Центральної і Східної Європи у подальшому розвитку європейського правового простору для їхнього вступу в ЄС [102, с. 20].

Питання становлення та розвитку Європейського Союзу були проаналізовані в дисертаційному дослідженні В. Ковалем. Науковцем було досліджено «історико-правові аспекти становлення та розвитку Європейського Союзу, демократичної легітимації його інституційної структури. Федералістська концепція європейської єдності визначена як методологічна основа дослідження конституційного устрою Європейського Союзу. Проаналізовано етапи інституціональної еволюції європейської

інтеграції, визначено коло сучасних проблем становлення Європейського Союзу як федерації. Досліджено розвиток феномену європейського наддержавного парламентаризму та його ролі у демократичній легітимації Європейського Союзу. Зроблено висновок, що шлях до вирішення проблем демократичної легітимності, притаманних Європейському Союзу з перших років його існування, полягає у посиленні ролі парламентських механізмів європейської інтеграції, у тому числі й при вирішенні комплексу питань, пов'язаних з прийняттям до ЄС держав Центральної та Східної Європи [173, с. 11].

Безумовно, що і на шляху набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору посиленою є роль парламенту України. В. Коваль слушно зазначає, що «наявна на сьогодні інституційна структура ЄС містить у собі велику кількість інститутів, що виражають і захищають загальні, а не національні системи, тобто ті інститути, які прийнято називати наднаціональними (Комісія, ЄС, Суд ЄС, Рахункова палата) на противагу міжурядовим органам (Рада). Однак інституційна система ЄС на сьогодні побудована таким чином, що далеко не повністю відповідає структурі органів держави. Насамперед, у питаннях ухвалення рішення та контролю за його виконанням Рада як міжурядовий орган зберігає центральне місце, хоча і змушена „ділити” свою відповідальність у цих питаннях з іншими інститутами, у першу чергу Парламентом. Відзначимо ще одну важливу рису: інституційна система ЄС має досить децентралізований характер, у силу чого найважливішими принципами міжінституційної взаємодії у літературі справедливо визначають співробітництво між інститутами і підтримка інституційної рівноваги, своєрідного „балансу гілок влади” [173, с. 11]. Зазначене вимагає

комплексного підходу з боку України в питаннях європейської інтеграції, а також ефективної взаємодії між всіма гілками державної влади.

«Однією з найактуальніших проблем функціонування ЄС, на думку переважної кількості європейських юристів-науковців та політиків, є постійна нестача демократичного контролю, а отже і легітимності, яка, треба визнати, є характерною рисою будь-якого наднаціонального утворення, якому *ipso facto* неприйнятною підзвітність органів влади громадянам, що є звичним для кожної національної держави. Натомість, у найкращому випадку існують непрямі політичні важелі контролю органів національної виконавчої влади. Окрім цього, наднаціональні органи є повністю незалежними від народів, на які поширюються створені ними правові норми, які є обов'язковими для застосування на всій території Союзу та мають пріоритет перед правовими нормами, створеними національними легіслатурами» [173, с. 11]. Відповідно, з зазначеного випливає, що набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору зумовлює підвищення непрямих політичних важелів контролю органів виконавчої влади України.

Крім того, в контексті нашого дослідження є слушним висновок В. Ковалю, що «законодавчі та представницькі повноваження Європейського Парламенту, а також його взаємодія з національними парламентами, набуває дедалі більшого значення, забезпечуючи демократичну легітимацію інтеграційних процесів. Тому вважаємо, що реформа інституційної структури ЄС, пов'язана з поглибленням та розширенням процесу інтеграції на континенті, приведе до подальшого розвитку та втілення принципів парламентаризму в спільноті європейських народів» [173, с. 12]. Відтак, набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає більшої взаємодії

Верховної Ради України з Європейським Парламентом з метою комплексного забезпеченні інтеграції України. По суті мова йде про демократичну легітимацію процесу набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає більшої взаємодії Верховної Ради України.

«Розпочатий в Україні процес практичного здійснення євроінтеграційної політики, що передбачає поступове входження нашої держави до політичних та економічних структур ЄС, а також адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, повинен враховувати причини та зміст процесів його федералізації, посилення ролі Європейського Парламенту та особливості нормотворення на рівні ЄС. Зокрема, зазначені питання повинні враховуватися при розробці та прийнятті Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу на підставі Закону України „Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, а також розробці нових законодавчих актів, спрямованих на досягнення євроінтеграційної стратегії України», слушно наголошує В. Коваль [173, с. 12]. При цьому наголосимо, що набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає більшої взаємодії Верховної Ради України передбачає не лише технічну адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а й сприяння європейських конституційних цінностей.

Так, як слушно наголошує О. Батанов «зміна, відповідно, може носити як еволюційний, так і революційний характер, часто пов'язаний не тільки з перестановкою або кардинальної зміною політично пануючих еліт або серйозними змінами в конституційному законодавстві. Насамперед йдеться про зміну світогляду і стереотипів конституційної поведінки всіх суб'єктів

конституційних правовідносин, їх переорієнтації на фундаментальні конституційні цінності, передусім – права та вольності людини, верховенство права, формування на їх основі конституційної культури та конституційної правосвідомості, відсутність яких руйнує цілісну матерію конституційного ладу і сучасного конституціоналізму» [62, с. 40-41].

Дійсно, процес демократизації українського суспільства є складним, системним явищем, яке пронизує і охоплює всі сфери життєдіяльності соціуму - економіку, політику, право, ідеологію [212]. «Тому проблема формування нової правової доктрини нерозривно пов'язана з глибокими змінами соціально-економічного укладу нашої держави, суспільно-політичних інститутів, з процесом переосмислення духовних цінностей. Ефективність здійснення економічних і політичних реформ неможлива без реорганізації правової системи, яка передбачає необхідність зміни теоретичних уявлень про суспільство, про відношення між державою і правом. В умовах побудови правової держави потребують перегляду уже усталені підходи до права, його сутності і призначення. ... Європа вже набула єдиного культурно-правового простору, що дає змогу європейським державам розбудувати “загальноєвропейський дім”, ідея якого передбачає і єдине “правове царство”», слушно наголошує В. Ляшенко [173, с. 11].

«Європейська культура як джерело і умова існування європейського права, з перспективно-історичної точки зору, вибудувана на фундаменті єдиної культурної моделі, в основі якої лежить давньогрецька інтелектуальна традиція, в якій переплелися християнство, грецька філософія і римське право. Раціональний синтез цих трьох складових і є стрижнем європейської культури, вагомою складовою якої є європейське право, яке визнається європейською цивілізацією центральним та головним принципом її соціальної організації. Саме цим можна пояснити появу більшості правових теорій на

ґрунті європейської культури. Сучасні світові тенденції, європейські процеси, кардинальні зміни в житті України як держави суверенної та незалежної, пов'язані з державним будівництвом та означенням стосунків з іншими державами, з усією очевидністю піднесли нагальність власного переосмислення феномену права. Історичне тяжіння до європейських ціннісних орієнтирів та спроможність власної правової традиції перетворює європейське право на об'єкт сучасних міжгалузевих досліджень, зокрема на об'єкт філософського осмислення» [173, с. 11]. Відтак, ключовими в контексті набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є питання фундаментальних конституційних цінностей, конституційної культури, конституційної правосвідомості, співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу».

Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає і дослідження питання особливостей європейською системи безпеки. Так, питання становлення і розвитку європейської системи безпеки було досліджено в дисертаційній роботі О. Делінського.

Так, вченим було досліджено актуальні проблеми, які виникають у міжнародних правовідносинах, у процесі становлення і розвитку європейської системи безпеки та правотворчої і правозастосовчої діяльності держав як основних суб'єктів міжнародного публічного права, що здійснюється ними в рамках світового співтовариства і міжнародних організацій, у сфері побудови європейської системи безпеки, процеси формування і розвитку міжнародно-правових механізмів забезпечення міжнародної безпеки та участь України у сфері побудови сучасної системи європейської безпеки» [138, с. 18].

Я. Чернопищук в дисертаційному дослідженні було «...розглянуто та проаналізовано діяльність органів конституційної юстиції країн-членів ЄС щодо тлумачення національного законодавства відповідно до європейського права, взаємодії із Судом ЄС та національними конституційними судами країн-членів ЄС, встановлено їх значення як безпосередніх суб'єктів конституціоналізації процесу європейської інтеграції. Відзначається конституціоналізуюча роль конституційних судів як під час конституціоналізації в ЄС (Суд ЄС прецедентними рішеннями за такими справами, як *Les Verts* 294/83, *Costa v. E.N.E.L.* 6/64, *International Handelsgesellschaft* 11/70, *Van Gend en Loos* 26/62, *Solange II* 197/83, надає праву ЄС наднаціональних характеристик), так і під час конституціоналізації у межах країн-членів ЄС (на прикладах рішень органів конституційної юстиції Угорщини, ФРН, Чехії, Польщі)», а також обгрунтовано нову важливу «...роль конституційного суду в євроінтеграційних процесах з діалектичного розв'язання проблеми забезпечення неухильного виконання норм права ЄС та дотримання непорушності норм національної конституції. Зазначається, що повноваження Конституційного Суду України у контексті перспективи членства України в Європейському Союзі потребують модернізації» [357].

Крім того вченою було «надано визначення конституціоналізації процесу європейської інтеграції з огляду на правові реалії України, як комплексу заходів зі створення конституційно-правових умов та визначення засад членства країни в ЄС, що полягають у закріпленні у нормах конституції фундаментальних основ участі держави в Європейському Союзі, тлумаченні органами конституційної юстиції конституції та нормативно-правових актів відповідно до європейського права, а також належному усвідомленні громадянами політико-правових відносин між державою та ЄС.Установлено, що конституція є нормативною основою конституціоналізації процесу європейської інтеграції держави в силу

свого фундаментального характеру та всеосяжного регулювання; спільні правові цінності та принципи права є аксеологічно-правовою основою цього процесу з огляду на спільне визнання та дотримання усіма учасниками європейської спільноти; тлумачна діяльність органів конституційної юстиції є функціональною основою конституціоналізації; заходи з інтеграції держави до Європейського Союзу постають організаційно-інституційною основою належного здійснення конституційно-правових перетворень, які в сукупності становлять засади конституціоналізації процесу європейської інтеграції держави. ... Обґрунтовано, що змістовно різні гармонізація, адаптація, апроксимація законодавства забезпечують наближення законодавства країн-членів до права Європейського Союзу. Виокремлюється правова уніфікація як правовий засіб зближення норм різних правових систем, що в результаті комплексного правового аналізу з іншими процесами був визначений як забезпечення одноманітності в закріпленні та виконанні правових стандартів ЄС, а також конституційна уніфікація як приведення конституцій держав до єдиного підходу зі сприйняття та усвідомлення права Європейського Союзу з метою його одноманітного розуміння та застосування у внутрішньодержавних правових системах. Визначається, що вказані процеси є правовим інструментарієм для усунення розбіжностей між наднаціональним та внутрішньодержавним правопорядками та створення техніко-юридичних можливостей для здійснення конституціоналізації процесу європейської інтеграції держави. ... Доведено, що конституціоналізація процесу європейської інтеграції є необхідним перманентним процесом як для держав, що тільки приєдналися до ЄС, так і для країн-засновниць у силу визначеного засновницькими договорами або нормами вторинного права ЄС обов'язку держави забезпечити виконання взятих на себе зобов'язань, визначених ст.ст. 258–261 Лісабонського Договору» [357].

Г. Яворською було досліджено взаємовідносини ЄС і держав-членів в контексті збереження їх суверенітету. Так, вчена підкреслює, що «... ЄС є об'єднанням принципово нового типу. Союз, з одного боку, не є федеративною державою чи конфедерацією, а з іншого – не становить собою класичну міжнародну організацію, спрямовану на міждержавне співробітництво (як ООН, ОБСЄ тощо). Країни-члени ЄС юридично залишаються суверенними державами, які добровільно, за власним вибором «об'єднали свої суверенітети для того, щоб збільшити свою потужність та вплив у світі, якого жодна з країн-членів не могла б досягти наодинці» [370]. В дослідженні підкреслюється, що «проблема державного суверенітету у межах ЄС вирішується таким чином, що країни-члени «об'єднують» (pool) певні важливі аспекти своїх суверенних прав. Термін «об'єднання суверенітетів» означає об'єднання системи прийняття рішень у процесі міжнародного співробітництва. Тоді як принцип консенсусу (одноголосного прийняття рішень на основі згоди всіх учасників) залишає суверенітет недоторканим, надаючи кожній з країн-учасниць право одностороннього вето на будь-яке рішення, об'єднання суверенітетів передбачає відхід від цієї системи. У рамках ЄС за певними політичними напрямками, визначеними у правових документах, країни-члени делегують право прийняття рішень одному з органів ЄС, який ухвалює рішення кваліфікованою більшістю голосів. Відповідно, ця система передбачає, що позиція окремої країни-члена може бути не врахована. Головна причина, через яку країни-члени погоджуються на такі обмеження, полягає в тому, що у деяких сферах діяльності ЄС можливість блокування рішення може призвести до більш небажаних наслідків, ніж недотримання принципу одноголосної згоди. Так, голосування кваліфікованою більшістю у зв'язку із створенням в ЄС єдиного ринку товарів та послуг продемонструвало, що подолання торговельних бар'єрів становить для членів ЄС більшу цінність, ніж суверенне право накласти вето. Проте, прийняття рішень у найбільш ідеологічно чутливих

сферах – наприклад, у сфері зовнішньої та безпекової політики - передбачає право вето для урядів країн-членів ЄС» [370].

Крім того, вчена слушно наголошує, що «у законодавстві ЄС існує можливість для країн-членів не брати участь у певних спільних діях та спільних зобов'язаннях членів цього об'єднання (opt-out). Так, Данія, Велика Британія, Швеція не входять і не мають наміру входити до єврозони, Велика Британія та Ірландія не приєдналися до Шенгенської угоди, ці ж країни не беруть участі у спільній Європейській політиці щодо біженців та мігрантів, Польща, Велика Британія та Чехія утрималися від приєднання до Хартії фундаментальних прав. Кожна з країн-членів ЄС має можливість відстоювати власний суверенітет. Показовим є приклад Польщі, яка напередодні підписання Лісабонської угоди провела величезну роботу і відстояла власну позицію щодо деталей голосування кваліфікованою більшістю, отримавши зрештою більше впливу на роботу органів ЄС, ніж це передбачали попередні варіанти Лісабонської угоди»[370].

А. Яковлев проаналізував витоки та формування євроатлантичного курсу України, етапи його реалізації спрямованого на вступ нашої держави до ЄС та Організації Північноатлантичного договору. Центральною лінією наукових праць Я. Яковлева є «дослідження формування законодавчої національної бази євроатлантичної інтеграції нашої держави, включаючи закріплення євроатлантичного курсу в Конституції України з метою набуття нашою державою членства в Європейського Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Особлива увага приділена місцю і ролі Рамковому документу «Партнерство заради миру» (1994), Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-атлантичного договору (1997), Декларації про доповнення Хартії про особливе партнерство (2009). Одним із важливих етапів цього процесу стала заява про прагнення України,

як учасниці «Партнерство заради миру» в 2005р. набуття членства в НАТО та створення Комісії Україна-НАТО. Активізація діалогу між Україною а Альянсом та проведення нашою державою реформ дало підстави главам держав та урядів НАТО у 2008р. на засіданні Північноатлантичної ради НАТО прийняти рішення, що Україна в майбутньому стане членом НАТО» [372]. Вчений слушно вказує на «гальмівні чинники процесу євроатлантичної інтеграції України 2009-2019рр. Після 2014 р. Україна активізувала кроки спрямовані на підготовку до вступу до НАТО через реалізацію щорічних Національних програм співробітництва Україна-НАТО, які передбачають здійснення конкретних заходів правового, політичного, економічного, безпекового, оборонного, військового і ресурсного характеру та досягнення відповідності критеріям, нормам, принципам НАТО та ЄС у соціально-політичній сфері, особливо запобіганню та протидії корупції, імплементації принципів, виконанню програми НАТО з розбудови цілісності, прозорості, підзвітності, запровадження доброчесності та зниження корупційних ризиків у роботі оборонних інституцій. Однією із найважливіших ланок забезпечення євроатлантичного інтеграційного курсу України є вдосконалення законодавчої бази, зокрема прийняття низки антикорупційних законів та створення відповідних органів. Особливого значення в зміцненні євроатлантичного курсу набуло внесення зміни до Конституції України про незмінність та незворотність прагнень України щодо вступу до ЄС та НАТО в 2019 р.» [372].

А. Цятковська присвятила свої дослідження конституційно-правовій основі європейської інтеграції України, розкриттю змісту євроінтеграційної стратегії України та її правової (конституційної) регламентації [355].

О. Бакумовим було проаналізовано проблематику конституційного закріплення стратегічного курсу України через призму доктрини юридичної відповідальності держави. Вченим наголошено, що «ідея визнання цього

курсу потребує своєї конституціоналізації, що сприятиме змістовному розгортанню та нормативній визначеності юридичної відповідальності держави як ключового елемента інституційного забезпечення правової держави, якою проголошено Україну. ... питання конституційно-проектних новацій у частині визначення стратегічного курсу України щодо набуття членства в ЄС і НАТО потребуватимуть посиленої уваги з боку парламенту України. За умови прийняття ідеї фіксації такого курсу в розділі I Конституції України відповідні зміни мають затверджуватися на всеукраїнському референдумі, що надасть конституціоналізації згаданого курсу найвищий рівень легітимності» [58]. Як відомо, змін було внесено до преамбули Конституції України, але вони не затверджувались на всеукраїнському референдумі [127, с. 64].

Курко М. було досліджено діяльність Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської інтеграції. Так, науковцм було досліджено теоретико-методологічні й організаційно-правові засади, форми та методи діяльності Міністерства внутрішніх справ України в напрямку реалізації євроінтеграційного курсу України, а також шляхи їх удосконалення [205, с. 19]. М. Курко визначено категоріальний апарат європейської інтеграції, запропоновано та обґрунтовано підхід щодо формування системи національних органів усіх гілок державної влади, компетенція яких пов'язана з управлінням у сфері європейської інтеграції, проаналізовано особливості сфери внутрішніх справ у галузі європейської інтеграції як об'єкта управління, визначено й системно досліджено роль та місце МВС України в системі національних суб'єктів управління євроінтеграційними процесами, проаналізовано специфіку формування та розвитку правової бази участі МВС України у реалізації спільної політики України та Європейського Союзу у сфері внутрішніх справ, запропоновано організаційно-правові заходи щодо

удосконалення управління МВС України в напрямку забезпечення єдиного європейського організаційно-правового простору [205, с. 19].

У вітчизняній науці вчені ґрунтовно досліджували і питання компетенції міжнародних міжурядових організацій, зокрема таких як ЄС через призму особливостей її реалізації, а також вплив механізмів розподілу компетенції між ЄС та його державами-членами на правові форми участі ЄС у міжнародно-правових відносинах у працях В. І. Муравйова, М. М. Микієвича, Ю. А. Тіхомірова, О. М. Мещерякової тощо [104]. О. Головка-Гавришева зазначає, що «...серед західних правознавців питанню компетенції міжнародних міжурядових організацій присвячено праці Г. Скермерса, Н. Вайса, Д. Аканде тощо, де власне досліджується питання співвідношення компетенції міжнародних міжурядових організацій і суверенітету держави як її основної характеристики як суб'єкта міжнародного публічного права. Питання організації міждержавного співробітництва було одним із найактуальніших вже на початку ХХ століття, коли активно обговорювалися форми міждержавного співробітництва, що б відповідали міжнародному праву. Вже тоді йшлося про порядок формування міжнародних об'єднань, їх повноваження і вплив на суверенітет держав-учасниць таких об'єднань, а проекти охоплювали і створення квазідержавних утворень, і міжнародних судових інституцій, і міжнародних міжурядових організацій» [104; 37].

Вчена наголошує, що «... питання компетенції міжнародних міжурядових організацій, а також правових засад її реалізації і забезпечення надзвичайно гостро постало після II світової війни. Із створенням Європейського Об'єднання Вугілля та Сталі у 1951 р. у рішенні Суду ЄС по справі Мероні [1] Суд ЄС ствердив, що ст.3 Договору про заснування Європейського Об'єднання Вугілля та Сталі встановила «balance of powers» – «рівновагу повноважень», що стало важливим поштовхом для формування дискусії про обсяги і види

повноважень, характер компетенції, якими були наділені у історичній перспективі спочатку Європейські Спільноти, а тепер і Європейський Союз, якими є принципи надання повноважень і засади їхньої реалізації, і зрештою, якими є принципи функціонування правової системи Європейського Союзу в цілому» [104].

Зазвичай в національному праві під компетенцією розуміють сферу проблем, коло питань, які повинен вирішувати державний орган, та повноваження, надані державному органу для виконання покладених на нього завдань [104]. В. Авер'янов надає таке визначення компетенції: «...сукупність встановлених в офіційній – юридичній чи неюридичній – формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності тощо..» [45, с. 373]. О. Головка-Гавришева акцентує увагу, що «у правовій літературі сформовано два підходи до розуміння компетенції: нормативний та функціональний. При нормативному підході до розуміння компетенції її визначають як сукупність прав та обов'язків або як відповідний обсяг публічних прав. При функціональному підході під компетенцією розуміють сферу питань, яка належить до відання відповідного державного органу» [104].

Ю. Тіхоміров виділяє:

- 1) нормативно визначені цілі;
- 2) наявність юридично окресленої сфери та об'єктів діяльності;
- 3) наявність владних повноважень та особливий аспект – відповідальність за її реалізацію [335, с. 55].

В юридичній літературі питання суверенітету пов'язане із дискусіями про таке:

- 1) правова природа обмеження державного суверенітету;
- 2) легітимність таких обмежень.

Вчений А. Моїсєєв дотримується точки зору, що суть суверенітету держави є властивістю державної влади, в силу якої державна влада законно діє на основі свого централізованого національного права, однак у відповідності з децентралізованим міжнародним правом [231].

На переконання вченого Г. Рошковскі «... членство у таких утвореннях обмежує державний суверенітет, але це обмеження є наступної природи: так як і держава не скасовує автономії індивіда, а лише обмежує його діяльність на сприяння загальному інтересу, так і міжнародне об'єднання держав ґрунтується на суверенітеті держави і обмежує його дію тільки тією мірою, наскільки це вкрай необхідно для забезпечення існування міжнародної спільноти» [37, с. 8]. На переконання З. Пьєтрась «...обмеження суверенітету держави у сучасному міжнародному праві можуть мати як внутрішній, так і зовнішній характер. Внутрішні фактори, які обмежують суверенітет держави, містяться у конституції держави і міжнародно-правових актах, створюючи зобов'язання держави щодо поваги принципу верховенства права, поваги прав людини і автономії різних інститутів громадянського суспільства, як наприклад місцеве самоврядування або ж неурядові організації. Зовнішні фактори обмеження суверенітету є функцією прийнятих державою міжнародно-правових зобов'язань, які закріплені у загальноприйнятих нормах міжнародного звичаєвого права, в укладених відповідною державою міжнародних договорах, в односторонніх правових актах, які визначають волю держави, і в правотворчих актах міжнародних організацій, членом яких є держава» [35]. Вчений М. Бірюков в своїх дослідженнях неодноразово підкреслював, що «...сучасне міжнародне право не містить норм, які б

забороняли державам обмежувати свій суверенітет на добровільних засадах, однак обсяг і характер такого обмеження є дуже дискусійним» [70, с. 43].

Д. Саароші слушно звертає увагу на термінологію, яка вживається для розкриття змісту «правових відносин, які виникають між державами як основними суб'єктами сучасного міжнародного права і міжнародними організаціями у момент створення, як наприклад, цесія повноважень (ceding of powers), відчуження повноважень (alienation of powers), трансфер повноважень (transfer of powers), делегування повноважень (delegation of powers), передача суверенітету (conferral of sovereignty) тощо; по-друге, хоча ці терміни вживаються взаємозамінно, вони фактично окреслюють різний рівень наділення міжнародної організації компетенцією і значною мірою залежать від обсягу та змісту тих повноважень, які держави-члени надають міжнародній організації; по-третє, палітра відносин щодо наділення міжнародної організації повноваженнями коливається від відносин представництва або доручення (agency relationship) через інститут делегування повноважень від держав до міжнародної організації і до надання повноважень міжнародній організації, при цьому вид і обсяг повноважень, якими наділяється міжнародна організація може бути досить різним; по-четверте, найбільш загальним терміном, який охоплює усі правові відносини, які виникають між міжнародною організацією і державами, які її створюють, є надання повноважень (conferral of powers)» [38].

Вчені одностайні в думці з Д. Саароші, що надання повноважень (conferral of powers) є «надання уповноваженому (делегатові) певного рівня та обсягу легітимності на вчинення певних діянь» [38]. О. Головка-Гавришева акцентує увагу, що «при делегуванні повноважень важливу роль відіграє принцип *nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet*, а також, існує заборона презумпції делегування. У справі *Meroni* чітко сформульовано положення про заборону презумпції делегування повноважень: «Делегування повноважень не

можна презюмувати. Навіть, якщо вповноважений делегувати, делегатар повинен ухвалити рішення про делегування повноважень» ... Саме ці положення рішення по справі *Meroni* склали основу т. зв. доктрини *Meroni*, яка визначає особливості делегування повноважень ЄС на різних рівнях: і між інститутами ЄС, і між ЄС та іншими суб'єктами права» [1; 104].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Виявлено такі основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституціоналізм, глобалізація.

Встановлено факт еволюції моделей конституціоналізму, розвитку національних економік, та доведено, що саме вони прискорили глобалізацію, наслідками чого стала активізація міждержавних комунікацій та активізація інтеграції. Ключовою також стала міжнародна фінансова інтеграція при різному рівні розвитку національних фінансових ринків.

2. Встановлено такі основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є такі: теоретичне та практичне розроблення його проблем розпочинається з 1993 р. – набрання чинності Договору про Європейський Союз та укладення Рамкового документу «Партнерство заради миру» в 1994 р.; в 2004 році відбувається активізація наукових досліджень у зв'язку з прийняттям Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, заяви про прагнення України набути членство в Організації Північноатлантичного договору, створення Комісії Україна-НАТО.

3. Встановлено основні етапи розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) 1993-2000 рр. – аналіз конституційно-правового забезпечення співробітництва України та ЄС, України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2000 – 2004 рр. – аналіз системоутворюючих засад взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства, вдосконалення механізму забезпечення конституційного ладу України, аналіз перспектив щодо членства України в ЄС за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам; становлення та тенденцій розвитку європейського правового простору, становлення та розвитку ЄС, європейської системи безпеки;

3) 2004-2009 рр. – обґрунтування доцільності набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та дискусійність питання щодо набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору;

4) 2009-2014 рр. – дослідження питань конституційної культури, конституційної правосвідомості, системи організаційних та процесуальних засобів забезпечення конституційного ладу;

5) 2014-2018 рр. – аналіз моделей конституціоналізму, виявлення характерних рис європейської моделі конституціоналізму, обґрунтування доцільності закріплення стратегічного курсу держави в Конституції України; аналіз реалізації щорічних Національних програм співробітництва Україна-НАТО, розробка пропозицій щодо досягнення Україною відповідності критеріям НАТО та ЄС;

6) 2019 р. – сьогодні – встановлення співвідношення концептів

«європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу», вдосконалення конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

4. Класифіковано бібліографічні джерела з досліджуваної проблематики на такі види:

1) міжнародні акти;

2) філософські видання;

3) наукові праці з теорії держави і права, конституційного права, міжнародного права, в яких висвітлюються питання конституціоналізму, конституційної культури, конституційної правосвідомості, європейського правового простору, становлення та розвитку ЄС, європейської системи безпеки;

4) джерела, в тому числі періодичні видання, в яких висвітлено питання конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) матеріали юридичної практики.

Відаючи належне фундаментальним результатам наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених з питань конституціоналізму, конституційних цінностей, конституційного ладу, європейського правового простору, конституційно-правового забезпечення європейської інтеграції держав, в тому числі – України, зазначимо, що ключовими питаннями, що потребують дослідження у науці конституційного права в контексті конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства

України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, є такі:

– особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації;

– роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем»;

– еволюція прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, роль в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»);

– поняття та складові конституційної культури, фактори, що впливають на її розвиток, її співвідношення з конституційною правосвідомістю;

– співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»;

– характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму;

– поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави,

конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень.

1.2 Методологія дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

Загальновідомо: «за своєю сутністю та функціональним призначенням методологія акумулює в собі та дозволяє в подальшому застосувати способи здобуття наукових знань [128, с. 24], які: по-перше, відображають динамічні процеси та явища; по-друге, передбачають особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; по-третє, забезпечують всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, яке вивчається; по-четверте, допомагають отриманню нової інформації та її включення до фонду теорії науки; по-п'яте, забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; по-шосте, створюють систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання» [71, с. 14; 134, с. 30; 148, с. 11]. Тому, як зазначають Ю. Кунев та Л. Дешко, належна розробка методологічного інструментарію, необхідна для здійснення наукового пізнання, є основоположним питанням для адекватного та повного визначення об'єкта пізнання [141, с. 34; 203], яке має вирішуватись шляхом підбору методологічних інструментів, заснованих на методології права загалом і методології конкретної юридичної науки, в межах якої здійснюється наукове дослідження [71, с. 19; 72; 346, с. 19]. Розкриваючи особливості методології дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, зазначимо, що саме на

методологічну базу (основу) наукового пізнання покладається забезпечення і його вивчення з точки зору переосмислення існуючих в науці конституційного права знань, і з точки зору приросту нових [113, с. 5-6].

Як зазначає В. Михалчич «тематики методологічних основ конституційно-правового статусу вищих органів державної влади, людини і громадянина торкалися в своїх працях як вітчизняні (Д.М. Белов [68; 69], Ю.М. Бисага [71; 72], О.П. Васильченко [86], Д.С. Гусарев [133; 134], Л.М. Дешко [141-142], О.В. Марцеляк [220], Н.В. Мішина [230], Н.О. Мяловицька [235], О.В. Скрипнюк [313], В. Л. Федоренко [346; 347] та ін.), так і зарубіжні науковці» [225; 226]. Однак, окремих комплексних наукових праць, в яких би досліджувалась проблематика методології дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору немає. Вище викладене свідчить про актуальність здійснення наукового пошуку з цього питання.

Таким чином, в цьому підрозділі нашого дослідження сформуємо методологію дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Перш за все, сформулюємо визначення поняття методології дослідження вище зазначеного питання, а також виділимо методологічні функції, що будуть здійснені при дослідженні цього питання.

Вітчизняні та зарубіжні вчені одностайні в думці, що питання методології є одним з самих складних та дискусійних в юридичній науці. На переконання В. Лазарева методологія є сукупністю принципів, прийомів, способів наукової діяльності, при реалізації яких отримуються істинні або об'єктивні знання, реальність [174, с. 13]. О. Сурілов звертає увагу, що

«Методологія... дозволяє досліднику зорієнтуватися у фактичному матеріалі, аналізувати і синтезувати його, науково збагачувати» [327, с. 47-48]. Водночас, методологія має подвійний характер.

Так, О. Сурілов підкреслює, що «з одного боку, методологія виступає як сукупність різних способів пізнання держави і права на загальнотеоретичному рівні, а з іншого боку – методологія сама є предметом пізнання» [323, с. 9-10]. В. Зацерковний, І. Тішаєв, В. Демидов наголошують, що «основою розробки будь-якого наукового дослідження є методологія, тобто сукупність методів, способів, прийомів і їхня певна послідовність, прийнята при розробці наукового дослідження. Метод – це спосіб пізнання явищ природи. Ним може бути упорядкована діяльність дослідника, яка спрямована на отримання нових знань. Термін "методологія" в буквальному розумінні означає вчення про методи пізнання (від грец. *μολογία*) – вчення про методи, методики і засоби пізнання. Методологія – це схема, план розв'язку поставленого науководослідного завдання. Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом» [223, с. 71].

І. Греков надає визначення поняття методології як вчення про методи пізнання й перетворення світу, і як сукупність прийомів дослідження, які

застосовуються наукою відповідно до об'єкта її пізнання [131, с. 46]. На думку О. Любчик, С. Гусарева та О. Олійник методологія – це наука не лише про методи, а складне утворення системи різних методологічних рівнів і методів пізнання предмета, тобто методологія є теорією методів [211, с. 35-36; 133-134]. В. Сирих, В. Шейко, Н. Кушнарєнко акцентують увагу на тому, що «таким, що заслуговує уваги, є визначення методології як концептуального викладу мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [365, с. 56; 330, с. 48].

Ряд дослідників переконують, що «методологія науки (від грецьк. *μεθοδολογία* – вчення про способи) – це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання. До загальнонаукової методології слід віднести системний підхід, застосування якого потребує кожний об'єкт наукового дослідження. Сутність його полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Для конкретних наук методологія пізнання (дослідження) є сукупністю методів і засобів, спрямованих на вирішення поставлених проблем. Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [223, с. 71].

Методологія на думку В. Сирих є сукупністю знань про методи дослідження юридичних явищ та про застосування таких методів у дослідженні тих чи інших юридичних явищ [330, с. 361-362]. В. Павліченко зазначає, що сутність поняття «методологія» (від лат. *logos* тлумачиться як наука, знання, метод-шлях, а також напрямок пізнання) характеризується як вчення про методи пізнання. Найбільш розповсюдженими серед трактувань

терміна є філософські тлумачення, у яких методологія розглядається в якості філософського вчення про методи пізнання і практику чи перетворення дійсності [252, с. 86; 314, с. 622].

Отже, поняття методології є одним з найбільш дискусійних в науці.

В дисертаційному дослідженні Л. Дешко слушно наголошує, що «авторський колектив підручника «Курс конституционного права Украины. Общая часть: Основы теории конституционного права» під редакцією М. Баймуратова та О. Батанова зазначає, що методологія пізнання здійснює істотний вплив на зміст і систематизацію наукових знань, якісні характеристики отриманих результатів [206, с. 95]. Проблема задає умови дослідження. Тобто вирішення проблеми може обмежитися доповненням або взаємозв'язком з іншими формами знань, отриманих результатів на дисциплінарному рівні, а може потребувати побудови інтегральних структур. Але вирішення складних комплексних проблем має певні труднощі, особливо на етапі побудови інтегральних структур [356, с. 156]. «Методологія... дозволяє досліднику зорієнтуватися у фактичному матеріалі, аналізувати і синтезувати його, науково збагачувати», – підкреслює О. Сурілов [329, с. 47-48]. У своїх працях учений акцентував увагу на подвійному характері методології. З одного боку, методологія виступає як сукупність різних способів пізнання держави і права на загальнотеоретичному рівні, а з іншого – є предметом пізнання [328, с. 9-10]. На думку вченого, у юридичному пізнанні методологія необхідна, оскільки вона забезпечує вдосконалювання, а отже, і плідотворність методів цього пізнання [328, с. 47].

Складність методологічної проблематики визначається насамперед її комплексністю, різнобічністю. Конституційне право України повинно мати широку систему методів досліджень, «...для того щоб глибоко і всебічно дослідити свій предмет пізнання, з'ясувати його сутність, якісні

характеристики, динаміку розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних та випадкових проявів, здатність ефективно і швидко реагувати на кардинальні зміни у швидкоплинному житті... Ця система у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ є складним утворенням, дослідницьким інструментарієм усієї юридичної науки – її методологією» [329, с. 36].

На думку О. Васильченко «Методологія – це вчення про методи пізнання конституційно-правових реалій, теоретичне обґрунтування методів і способів пізнання цих реалій; вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання. Вона об'єднує в собі масив знань щодо форм та методів наукового дослідження певного явища. Це «концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [86, с. 72]. При цьому, досліджувані процеси та явища не перебувають у статиці, навпроти – вони є динамічними. Відтак потребують на кожному етапі їх розвитку застосування тих або інших методів, способів пізнання.

Термін «методологія» з точки зору юридичної науки можна визначити:

- 1) в онтологічному розумінні;
- 2) в гносеологічному розумінні. «В онтологічному розумінні методологія – це система методологічних принципів, прийомів, способів, засобів, методів та методик наукового пізнання, яка використовується для отримання даних у процесі дослідження державно-правової дійсності у контексті завдань юридичної практики. У гносеологічному розумінні методологія – це наука про методологічні принципи, прийоми, способи, засоби, методи та методики наукового пізнання, що використовуються у юриспруденції. Це визначення повністю узгоджується з точкою зору на

методологію юридичної науки, що домінує в юридичній літературі», акцентує увагу В. Павліченко [252, с. 22-23].

Таким чином, методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану нормативно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. В гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у нормативно-правовому регулюванні набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

О. Прохоров зазначає, що «методологія є вченням про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання» [293, с. 795]. Отже, в нашому дослідженні доцільним є дослідження структури, взаємозв'язків між складовими елементами, форм та способів наукового пізнання нормативно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

В. Павліченко зазначає, що «методологічні основи науки завжди існують поза її межами і не виводяться безпосередньо із самого дослідження... тобто методологічні основи являють собою загальнотеоретичні начала будь-якого наукового дослідження» [252, с. 23], включаючи нормативно-правове регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Суть методології

полягає в направленні мислення науковця (дослідника) в процесі наукового дослідження на результат – створення фундаментальної, комплексної наукової праці з проблематики конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Вітчизняні вчені підкреслюють, що «зазвичай в структурі методології юриспруденції виділяють такі основні складові, які взаємопов'язані між собою:

1) обумовленість предметом юридичної науки і пристосованість до нього арсеналу пізнавальних засобів – сукупність теоретичних принципів, підходів, наукових методів пізнання державно-правових явищ;

2) відповідним чином сформульовані теоретичні положення юридичної науки (апарат категорій і понять, положення про особливості, структуру та типології юридичного знання тощо);

3) процедури, методики і техніки пізнавальної діяльності» [252, с. 23; 133-134].

Наукове пізнання конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору зумовлює:

1) застосування відповідних принципів,
2) формування підходів,
3) використання наукових методів пізнання явищ, які стосуються теми дослідження,

4) аналіз та формулювання понять, положень про особливості, структуру, типологію юридичного знання про досліджувану сферу,

5) застосування методики та техніки пізнавальної діяльності для створення комплексного наукового дослідження.

Г. Дядюра звертає увагу на те, що «значення методології відображається у тому, які вона виконує функції. До них Г. Дядюра відносить такі:

1) визначення способів здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;

2) передбачення особливого шляху, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;

3) забезпечення отримання всебічної інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;

4) сприяння введенню нової інформації до фонду теорії науки;

5) забезпечення уточнення, збагачення, систематизації термінів і понять у науці;

6) формування системи наукової інформації, що базується на об'єктивних фактах і виступає логіко-аналітичним інструментом наукового пізнання [153, с. 34].

Інші вчені слушно звертають увагу не лише на функції, але і на принципи методології.

Так, вітчизняні вчені виокремлюють такі функції і принципи методології: «Функції методології: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки у вигляд нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання; організує використання нових знань у практичній діяльності. Принципи методології пізнання: принцип

єдності теорії і практики; принцип визначеності; принцип конкретності; принцип пізнавальності; принцип об'єктивності; принцип причинності; принцип розвитку» [223, с. 71].

В. Зацерковний, І. Тішаєв, В. Демидов зазначають, що «принцип єдності теорії і практики означає, що вони є нерозривно пов'язаними і взаємообумовлюють один одного в процесі людської діяльності. Розкриває діалектику руху людського знання до істини, констатує визначальну роль практики, яка є критерієм істинності теоретичних положень, у процесі пізнання. Принцип визначеності вимагає повного і всебічного відображення найбільш істотних сторін і закономірностей об'єктивних процесів, конкретного історичного підходу до їх оцінки. Принцип конкретності означає, що відображення дійсності в мисленні істинно – тільки якщо воно конкретно. Принцип пізнаваності означає, що об'єктивний світ, що існує поза і незалежно від нас, може бути пізнаний, так як немає принципових перешкод для того, щоб у ході діяльності людина могла освоїти зовнішній світ. Принцип підпорядкованості полягає у затвердженні об'єктивної закономірності обумовленості одного явища іншим і вимагає врахування різноманіття відносин і зв'язків. Принцип розвитку полягає в тому, що формування наукового знання відбувається при повному і всебічному відображенні процесів становлення розвитку об'єкта пізнання, його протиріч, кількісних і якісних змін та їх взаємного переходу. Принцип об'єктивності вимагає розгляду процесів, явищ, речей такими, якими вони є, без упередженості, в усьому різноманітті їх сторін, зв'язків, відносин» [223, с. 72].

В. Павліченко слушно резюмує, що методологія вирішує проблеми пошуку шляхів найбільш оптимального дослідження та ґрунтовного розкриття певної проблематики [252, с. 23-24]. Такої ж думки дотримуються і інші науковці [16, с. 24].

Таким чином, методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору – це інтелектуальний пошук концептуальних основ вирішення наукової проблеми щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору з метою отримання істинних об'єктивних знань, який передбачає застосування різних принципів, способів, засобів, прийомів, методів пізнання, що перебувають у взаємодії і є невід'ємними один від одного.

При дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору буде здійснено такі сім методологічних функцій:

1) детермінація конкретних способів, засобів, методів та методик наукового пізнання, які визначають закономірності, свідчать про чинники генезису конституціоналізму, а також становлення конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) формування конкретної науково-дослідницької мети у процесі дослідження проблематики конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

3) опрацювання наукових джерел щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

4) отримання наукової новизни різних рівнів щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) сприяння здійсненню наукового пізнання об'єктивних знань (істини) щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору внаслідок використання спеціального інструментарію;

6) вдосконалення термінологічної бази у правовій доктрині з конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

7) забезпечення здійснення наукового дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, яке характеризується фундаментальністю, комплексністю, новизною.

Провідні вітчизняні вчені-конституціоналісти наголошують, що «специфічна природа методології ... полягає в інтеграції наукових знань про способи та засоби пізнання конституційно-правової реальності, закономірностей її розвитку та їх адекватного відображення в формуванні понятійного апарату конституційно-правових теорій... До найефективніших методів дослідження особливостей категорії конституціоналізму в Україні належать насамперед системний, структурно-функціональний, діяльнісний, порівняльно-правовий, історично-ретроспективний, формально-догматичний, конкретно-соціологічний, прогностичний та ін. Широке розуміння методології парадигми конституціоналізму збігається з методологією конституційного права та змістовно включає світоглядні, ідеологічні та політичні орієнтири. Парадигма конституціоналізму в методологічному плані дає теоретичне

обґрунтування державно-правових процесів в їх історичному розвитку і практичному втіленні, передбачає логічні способи і прийоми пізнання сфери конституційно-правового регулювання суспільних відносин» [69, с. 65].

При цьому акцентуємо увагу, що «розвідки в галузі наукового пізнання початку ХХІ століття виявили обмеженість класичних та некласичних методологічних засобів дослідження складних систем. Усі глобальні проблеми сучасності взаємозалежні, взаємозумовлені, тому ізольоване їх вирішення не можливе» [334, с. 126]. «При цьому важливим залишається виявлення походження, характеру й особливостей цих проблем, насамперед, пошук науково обґрунтованих і реалістичних у практичному відношенні шляхів їх вирішення, що виводить дослідження за межі колишніх дисциплінарних наукових парадигм у простір між- і трансдисциплінарності. Цей процес зумовлений тим, що для постнекласичного етапу розвитку науки більшість проблем виступають як комплексні, що охоплюють у процесі дослідження різні галузі знань. Вирішення таких проблем, дослідження відповідних явищ та об'єктів не можливе в рамках вузької дисциплінарності, оскільки наука має справу зі складними системними об'єктами, які в межах кожної окремої дисципліни вивчаються лише частково... Тому актуальним для дослідження складних комплексних проблем виступає вивчення феноменів міждисциплінарності, мультидисциплінарності, інтердисциплінарності, трансдисциплінарності та інші комплексні дослідження, що базуються на знаннях різних дисциплін про певний об'єкт», зазначає Я. Чайка [356, с. 48].

«Дослідниками визнано, що дисциплінарна організація науки на постнекласичному етапі пізнання не дає цілісного знання про об'єкт, а вивчення складного об'єкта відбувається при залученні різних дисциплін. Оскільки зазначені дослідження комплексного характеру потребують методологічних підходів, які позитивно доповнюють дисциплінарні норми та

принципи, тому актуальним є розробка даних підходів у царині складних комплексних досліджень... Комплексні дослідження пов'язані з уявленням про об'єкт як складну множину фрагментів дійсності, що має структурно-морфологічну чи функціональну сукупність елементів», підкреслює вчений [356, с. 48].

Отже, з метою визначення методу, на якому може бути побудовано методологію дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, необхідним є аналіз:

- дисциплінарного підходу;
- міждисциплінарного підходу;
- мультидисциплінарного підходу;
- трансдисциплінарного підходу.

А. Колот зазначає: «...явища і процеси, які знаходяться за «кадром» міждисциплінарності, є достатньо складними, багатоплановими та різновекторними, а тому досить проблематично дати вичерпну характеристику цього феномена в одному, хоча й найширшому формулюванні. ... пропонуємо розглядати її як мінімум із дев'яти позицій:

1) Міждисциплінарність – це запозичення і перетікання підходів і методів різних наук (дисциплін);

2) Міждисциплінарність – це здатність побачити, розпізнати, сприйняти те, що стає доступним у межах окремо взятої науки (дисципліни) за використання методів та інструментарію інших наук (дисциплін);

3) Міждисциплінарність у практиці наукових досліджень ... означає... запозичення ...методичного і прикладного інструментарію;

4) Міждисциплінарність – це розширення міждисциплінарних зв'язків у якості “протиотрути” надмірній вузькості як предмету, сфери наукових досліджень;

5) Міждисциплінарність – це запозичення взаємопов'язаними науками (дисциплінами) як методів, інструментарію, так і отриманих результатів дослідження та постійне звернення до їх теоретичних схем, моделей, категорій, понять;

6) Міждисциплінарність – це намагання подолати експансію так званого “...імперіалізму ” у більшість галузей ... науки. Йдеться про невиправдане засилля економічних наук методологічними засадами, теоретичним інструментарієм неокласики, мейнстріму і прагнення збагатити економічні науки здобутками інших сучасних економічних, соціологічних, філософських теорій;

7) Міждисциплінарність – це не лише просте запозичення методів, інструментарію з інших наук (дисциплін), а й інтеграція останніх на рівні конструювання міждисциплінарних об'єктів, предметів, опрацювання яких дозволяє отримати нове наукове знання;

8) Міждисциплінарність – це науково-педагогічна новація, що породжує здатність побачити, розпізнати, сприйняти те, що є недоступним у межах окремо взятої науки (дисципліни) з її специфічним, вузькоорієнтованим об'єктом, предметом і методами дослідження;

9) Міждисциплінарність у широкому, функціональному її розумінні – це зіткнення, взаємопроникнення, синергія різних наук (дисциплін), що передбачає розвиток інтеграційних процесів, зростаючу взаємодію, взаємозбагачення методів, інструментарію задля отримання нового наукового знання» [177]. Вчена підкреслює: «...на порядку денному постають принципово нові завдання щодо використання міждисциплінарної практики

досліджень. Остання, за нашим баченням, як за масштабами, так і за постановкою завдань має бути значно різноманітнішою, методологічно вивіреною з огляду на цілу низку об'єктивних і суб'єктивних обставин» [177].

Головною ознакою власне міждисциплінарного підходу є глибший рівень пізнання на основі застосування під час здійснення досліджень інтеграційної взаємодії різногалузевих наукових знань, коли сукупність останніх існує у вигляді єдиного комплексу [177]. Завдяки саме цьому міждисциплінарний підхід відкриває можливість виконувати дослідження на глибших рівнях [177].

Особливість цього підходу при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору полягає в тому, що воно входить до міждисциплінарної системи знань. Очевидним та необхідним є об'єднання різних дисциплін і для створення нової онтології, і для методів для «роботи» з її об'єктами.

О. Васильченко та інші науковці підкреслюють, що «характерною рисою цих систем знань є, безумовно, менша чіткість дисциплінарних кордонів. Історія політико-правових учень, історія держави і права України, історія держави і права зарубіжних країн, конституційне право України, конституційне право зарубіжних країн, міжнародне право, політологія взаємодіють задля створення цілісної картини ...Ця картина в кожній зазначеній вище дисципліні дає семантичну інтерпретацію фактів. При цьому, як зазначається в спеціальній літературі, міждисциплінарність в жодному разі не зводиться до універсалізуючої цілісної системи знань» [86, с. 78; 87, с. 89]. Принцип універсалізму не зводить наявні сумірні системи знань до спрощеної схеми, а, навпаки, в міждисциплінарному дослідженні є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми [145, с. 67].

Вплив глобалізаційних процесів на національну правову систему позначається на правотворенні й правотворчості, що являють собою досить складні процеси [146]. «Посилення ролі права в умовах глобалізації проявляється в розширенні сфер правового регулювання, оскільки його об'єкт і предмет не лише ускладнюються, але й розширюються. Все нові й нові сфери суспільних відносин включаються у правовий простір і, відповідно, вимагають появи нових засобів правового регулювання. У коло правового регулювання включаються усе нові суспільні відносини», – зазначає Р. Бірюков [70, с. 87]. Викладене вище дозволяє зробити висновок, що швидкий розвиток глобалізації та її вплив на правову систему держави та міжнародну правову систему зумовлює необхідність оновлення міждисциплінарного підходу.

Оскільки і конституціоналізм, і глобалізація є складними багатовимірними явищами, то дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає звернення не лише до методів, які застосовуються в юридичній науці, а виходу за межі колишніх дисциплінарних наукових парадигм у простір між- і трансдисциплінарності [226].

Під впливом глобалізації та інших чинників національний конституціоналізм еволюціонує у тісній кореляції з транснаціональним конституціоналізмом [303, с. 110; 13]. Хоча зазвичай глобалізацію пов'язують з якісно більш високими рівнями інтегрування, цілісності та взаємозалежності світу, тим не менш глобальний розвиток стає все більш нерівномірним. Загострюється глобальна конкурентна боротьба, в якій використовуються засоби економічного, фінансового, політичного та іншого тиску і по-різному розподіляються негативні наслідки глобалізації та блага, що нею надаються [295; 14, с. 87; 71; 72]. Зазначене актуалізує питання

конституційно-правового забезпечення набуття саме повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Зважаючи на те, що і конституціоналізм, і глобалізація є складними багатовимірними явищами, дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає звернення не лише до методів, які застосовуються в юридичній науці (методи аналізу і синтезу, формально-логічний, порівняльно-правовий, статистичний тощо), а вихід за межі колишніх дисциплінарних наукових парадигм у простір між- і трансдисциплінарності» [71, с. 15; 12; 141, с. 64].

Комплексна методологічна база є необхідним елементом наукового пізнання, забезпечуючи всесторонність, комплексність дослідження та обґрунтованість отриманих результатів [12; 148, с. 116]. Загальновідомо: ніщо не може бути вдосконалене без його пізнавального освоєння, якість якого визначається насамперед тим, на якій методологічній основі воно здійснюється [145, с. 43]. Саме методологічна основа наукового пізнання конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору крізь призму трансформації національного конституціоналізму має забезпечити його вивчення з точки зору не лише переосмислення існуючих знань, а й приросту нових. При цьому, як слушно зазначає О. Сурілов, «...методологія як процес є не тільки пізнавальним відображенням методів, але й їх конструктивною модернізацією, наповненням їх новим змістом» [328, с. 78].

В порівнянні з іншими суспільними науками теоретична розробка методів інтерполяції та моделювання в юридичному прогнозуванні наразі

знаходиться на доволі низькому рівні і не відповідає потребам практики [166]. Загальновідомо, що інтерполяція та екстраполяція в обов'язковому порядку ґрунтуються на припущенні, що тенденція (закономірність), виявлена для досліджуваного періоду часу, збережеться на якийсь час в майбутньому. На цьому ґрунтуються і прогностичні можливості екстраполяції: передбачається, що в розвитку досліджуваного явища ніяких потрясінь не станеться, що хоча б якийсь проміжок часу воно буде розвиватися в тому ж напрямку [166].

Конституціоналізм є складним багатовимірним явищем. Як і будь-яке інше складне явище він в своєму розвитку не є абсолютно незмінним: конституціоналізм трансформується під впливом різних чинників. Зазначає змін і конституційно-правовий статус органів державної влади. Ці зміни є динамічними. Відтак, логічною є констатація факту, що прогнозування змін конституційно-правового статусу органів державної влади носить імовірний характер. З цього випливає, що помилка прогнозування в такому випадку дорівнює помилці екстраполяції.

При використанні екстраполяції як методу прогнозування, в тому числі правових процесів, неминуче виникає декілька питань. Перше: наскільки тривалим може бути такий прогноз? Однозначної відповіді на нього немає. Загальне судження полягає в такому: чим стійкішим, більш постійним є динамічний ряд і приховуване за ним явище в цілому, тим більш тривалим (і достовірним) може бути прогноз і, навпаки, чим нестійкіший ряд, тим короткостроковішим і менш надійним повинен бути прогноз. Друге запитання: наскільки тривалим, «великим» повинен бути період часу, на основі якого здійснюється прогнозування методом екстраполяції? На перший погляд, здавалося б, чим довший попередній період, тим надійніший може бути прогноз. Але це не завжди так: справа в тому, що чим довший період,

тим більше змінюються умови існування і досліджуваного явища [224]. Приклад тому розвиток конституціоналізму в Україні.

Так, протягом останніх п'ятнадцяти років Україна двічі переживала серйозні суспільно-політичні події революційного характеру (2004 р., 2013-2014 рр.) [76]. Динамічні зміни механізму національного конституціоналізму припадають на після революційний час. Зазнав змін конституційно-правовий статус вищих органів державної влади України.

Хоча зазвичай, при прогнозуванні використовують динамічні ряди за 5-10 років, тим не менш як основний критерій при визначенні періоду часу має бути не формальне припущення з принципом «чим більше, тим краще», а ступінь постійності чи мінливості середовища, в якому відбувається трансформація прогнозованого явища [12, с. 187; 141, с. 76]. Зокрема, чим більш постійні та стійкі умови, тим більшим може бути період дослідження, зокрема, становлення національного конституціоналізму, його трансформації. Чим умови більш мінливі, не однорідні, тим менший період досліджується.

Для встановлення типологічних рис та відмінностей, деяких універсалій застосовується методика контрастивного аналізу. Основною одиницею контрастивного аналізу є контрастивна пара. Нею є два об'єкти, які зіставляють з метою виявлення типологічних рис, особливостей, подібностей та відмінностей. Наприклад, такими об'єктами є національний та транснаціональний конституціоналізм [128, с. 25].

Застосування контрастивного методу вимагає дотримання ряду основних теоретичних принципів. Принцип порівняння передбачає збалансованість ступеня вивчення об'єктів, які порівнюються, визначення в них функціонально схожих явищ і раціональне поєднання різних підходів до їх співставлення. Постулатом принципу системності є обов'язковість контрастивного опису системних відносин – складових об'єкту

дослідження, а не порівняння штучно ізольованих його складових (елементів) [147, с. 67; 333]. Зокрема, при дослідженні механізму національного конституціоналізму та транснаціонального конституціоналізму співставляються мають парадигматичні угруповання певних фактів – підсистеми всіх рівнів. Порівняння здійснюється окремих елементів (наприклад, повноважень вищих органів державної влади), в рамках угруповань як одиниць, які утворюють ці підсистеми (наприклад, інституційний механізм конституціоналізму). Принцип термінологічної адекватності передбачає, що терміни та поняття, які стоять за ними, визначаються таким чином, щоб досягалася найбільша достовірність в позначенні об'єктів порівняння. Оскільки явища, які описані одними термінами, але мають різний зміст, втрачають свою достовірність, то дефініції таких понять повинні бути загальними для порівнюваних об'єктів. Зокрема, ними є «конституціоналізм», «механізм конституціоналізму», «вищі органи державної влади» та ін. Так, в контрастивній парі «механізм національного конституціоналізму» та «механізм транснаціонального конституціоналізму» такими дефініціями є «механізм», «конституціоналізм».

Принцип первинності передбачає, що детальне вивчення окремих об'єктів за тими критеріями, за якими вони будуть порівнюватися, має передувати їх порівнянню як в цілому, так і на окремих рівнях, підсистемах [333]. Принцип достатньої глибини порівняння зумовлює виявлення максимально можливого числа типологічних рис, істотних подібностей і відмінностей в порівнюваних об'єктах, їх специфічних особливостей, а принцип пріоритету подібностей і тотожностей над відмінностями та особливостями в поєднанні з напрямком аналізу передбачає дослідження від найбільш вивченого об'єкту або явища до менш вивченого; принцип об'єктивного перенесення знань з одного об'єкту на інший забороняє приписувати характеристики раніше вивченого об'єкта менш вивченому без їх

відповідного підтвердження; принцип двобічності порівняння висуває умову сумісності порівнюваних систем [333].

Наразі вчені одностайні в думці, що методологія науки є не лише вченням про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання, а й сукупністю методів планування [23; 333]. Для розробки стратегії розвитку конституційного права в цілому і конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору залежно від імовірних сценаріїв трансформації сучасного національного конституціоналізму застосовується метод поліваріантного прогнозування. Це дозволяє враховувати зовнішні умови, особливості різних станів процесу розвитку національного конституціоналізму, системи стримувань і противаг в Україні, різноманітність засобів і шляхів досягнення мети конституціоналізму.

В. Михалчич та інші вчені зазначають, що «за своєю природою прогноз завжди є набором певних можливих варіантів (результатів) розробника гіпотези. Він супроводжується певним спектром як передумов, так і ймовірностей виконання кожного з них. Конституціоналізм не розвивається за здалегідь завданою траєкторією. Об'єктивна природа передбачення розвитку конституціоналізму у майбутньому дозволяє стверджувати: одноваріантний прогноз може розглядатися лише як виняток. При цьому, цей окремий випадок має бути гіпотетично найбільш імовірним з усіх інших варіантів, можливість яких, однак, об'єктивно імовірно зумовлена. Зазвичай прогноз повинен мати поліваріантний характер. При цьому суворо має бути дотримано відповідності з прийнятими його дослідниками певними передумовами, а також гіпотезами» [225, с. 80; 226, с. 83].

Прогноз повинен бути науково обгрунтованим, комплексним, системним. Він має розроблятися на базі детального, всебічного аналізу

«передісторії» і комплексу всіх факторів, які можуть зробити істотний вплив на загальну динаміку розвитку конституціоналізму в минулому, сьогодні і в перспективі, а також на формування ідеї набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Безумовно, на базі ретельного аналізу «передісторії» має бути здійснено дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Прогноз повинен бути доказовим і відтворюваним. Іншими словами, кінцевий прогностичний результат щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору міг би бути отриманий і іншим незалежним розробником шляхом застосування тих або інших методів. При цьому, вихідна інформація та методологія прогнозування, а також прийняті передумови, гіпотези, які покладені в основу прогнозу, мають бути однаковими.

Крім цього, прогноз потребує постійного коригування, оновлення в рамках поточного прогностичного періоду (горизонту) по мірі надходження новітньої інформації. Таким чином, процес прогнозування має носити системний, динамічний, безперервний характер. До того ж, прогноз повинен мати такі якості, як:

- 1) чіткість формулювання;
- 2) ясність викладення;
- 3) однозначність тлумачення.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Сформульовано авторське визначення методології конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в

Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану конституційно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у конституційно-правовому регулюванні набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

2. Виявлено методологічні функції, які буде здійснено при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) детермінація конкретних способів, засобів, методів, методик наукового пізнання, які визначають певні закономірності, чинники генезису конституціоналізму, глобалізації, інтеграції, а також становлення та розвитку конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) формування конкретної науково-дослідницької мети у процесі дослідження проблематики конституційно-правового забезпечення набуття

повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

3) опрацювання наукових джерел щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

4) отримання наукової новизни різних рівнів щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) сприяння здійсненню наукового пізнання об'єктивних знань (істини) щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в результаті використання спеціального інструментарію;

6) вдосконалення термінологічної бази у правовій доктрині щодо конституціоналізму, конституційного ладу;

7) забезпечення здійснення наукового дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, яке характеризується системністю, логічністю, фундаментальністю, комплексністю та новизною (формування нового знання/знань; приріст існуючих знань).

3. Оскільки конституціоналізм, глобалізація, інтеграція є складними багатовимірними явищами, то дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору обумовлює доцільність та необхідність виходу за межі існуючих дисциплінарних наукових парадигм в простір: 1) міждисциплінарності; 2) трансдисциплінарності. Аргументовано, що дослідження конституційно-правового забезпечення набуття

повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не може бути побудоване на мультидисциплінарному та дисциплінарному підходах.

4. Доведено, що в міждисциплінарному дослідженні саме принцип універсалізму є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, не зводячи наявні сумарні системи знань до спрощеної схеми. Дістало подальшого розвитку твердження щодо необхідності оновлення міждисциплінарного підходу. Встановлено чинники, які зумовлюють таку доцільність та необхідність: 1) розвиток конституціоналізму; 2) глобалізації, її безпосередній вплив на правову систему держав, правову систему ЄС, міжнародну правову систему; 3) інтенсифікація та ускладнення міждержавних відносин; 4) зростання спеціалізації наук.

5. Додатково аргументовано, що конструктивний синтез наукових досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є одним зі складників методологічного оновлення.

6. Встановлено, що при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору необхідною є: 1) конструктивна модернізація; 2) наповнення методів наукового пізнання (інтерполяція, моделювання, контрастивний аналіз, поліваріантне прогнозування) новим змістом. Визначено, уточнено особливості, охарактеризовано зазначені оновлені методи наукового пізнання.

7. Аргументовано, що на противагу існуючим в науці конституційного

права підходам до аналізу конституційно-правового забезпечення набуття державами повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, необхідним є його розгляд крізь призму таких складних трансформаційних процесів: конституціоналізм (національний, транснаціональний), глобалізація, інтеграція.

1.3. Закріплення стратегічного (геополітичного) курсу держави в конституціях країн-учасниць ЄС

Загальновідомо: «процеси формування економічних інтеграційних угруповань мають чітко виражену регіональну специфіку. При створенні інтеграційного угруповання необхідні певні політико- правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови. Для політико-правових умов принциповим значенням є сумісність політичних устроїв та основного законодавства країн, що інтегруються. До ключових економічних умов інтеграції відносять такі критерії: рівень розвитку країни, її ресурсні та технологічні потенціали; ступінь зрілості ринкових відносин, зокрема національних ринків товарів, капіталу і праці; масштаби й перспективи економічних взаємозв'язків країн; інфраструктурна та соціально-культурна сумісність...Сучасна міжнародна економічна інтеграція відбувається під впливом низки факторів світового розвитку, серед яких найсуттєвішими є глобалізація і регіоналізація, які не виключають, а доповнюють одна одну. На регіональному рівні конкретизуються, організаційно впроваджуються, моделюються інтеграційні процеси, які на глобальному рівні носять узагальнений характер. Розширюючись, регіональні організації відпрацьовують механізм економічного співробітництва, який стає надбанням світової спільноти на глобальному рівні. Інтеграція відрізняється від інших

світогосподарських процесів і являє собою: міждержавне регулювання економічної взаємозалежності та господарського комплексу, орієнтованого на потребу регіону в цілому; процес, що звільняє від національних бар'єрів рух капіталів, товарів, послуг, робочої сили; створення єдиного внутрішнього ринку; зростання продуктивності праці та рівня життя в країнах угруповання» [217].

С. Маринів виосновує, що «на рівні національних економік інтеграція розвивається на основі формування економічних об'єднань країн з тим чи іншим ступенем узгодження їх національних політик. Найпростішою формою економічної інтеграції є зона преференційної торгівлі. Це зона з пільговим торговельним режимом, коли дві або кілька країн зменшують взаємні тарифи з імпорту товарів, зберігаючи рівень їх у торгівлі з іншими країнами. У зоні вільної торгівлі діє особливий торговельний режим для країн-учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів при їх збереженні в торгівлі з іншими країнами. Митний союз – угода двох або кількох країн, що передбачає усунення внутрішніх тарифів та встановлення спільного зовнішнього тарифу. Спільний ринок забезпечує не тільки вільний рух товарів та послуг, а також капіталів і гро- мадян. Тобто, починається інтеграція безпосередньо у сфері виробництва. Найвищим рівнем та відповідно найскладнішою формою економічної інтеграції вважається економічний союз, який вимагає не лише інтеграції у сфері зовнішньоторговельної і виробничої діяльності, а також інтеграції економічної політики. В країнах-учасницях функціонує єдина грошова одиниця. На основі економічних створюються політичні союзи, де забезпечується політична інтеграція....торговельну інтеграцію країн можна характеризувати наступними конкретними формами (зона економічного росту, зона преференційної торгівлі, промислова зона вільної торгівлі, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, політичний

союз), що визначають глибину регіональної інтеграції та вирізняються за своєю суттю й певними обмеженнями» [217].

В 2019 році в Конституції України було закріплено цивілізаційний вибір, а також незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [123]. Ці питання належать до загальних конституційних засад, вони стосуються засад зовнішньополітичної діяльності.

Суддя Конституційного Суду України В. Лемак підкреслює, що «...не викликає сумніву, що положення стосовно цивілізаційного вибору та стратегічного курсу України мають бути правильно (структурно і змістовно) закріплені у Конституції України» [244].

В преамбулі Конституції України Верховною Радою України закріплено саме намір, який є і вибором, і стратегічним курсом України. «Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію - Основний Закон України» [189], йдеться в преамбулі Конституції України.

Практична реалізація наміру України щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу потребує внесення комплексних доповнень до Конституції України, а також законодавства України, яке розвиває її положення. Це зумовлено тим, що участь України у ЄС та в Організації Північноатлантичного договору може бути пов'язана з: 1) делегуванням частини суверенних прав держави – України – відповідним міжнародним структурам; 2) можливістю тимчасового перебування (розташування) на території України військ НАТО [116].

При цьому наголосимо: країни-учасниці Європейського Союзу закріплювали в конституція свої держав зовнішньополітичні наміри, що є і вибором, і стратегічним курсом цих держав [126].

Проаналізуємо ці конституції та класифікуємо їх.

В Преамбулі Конституції Чорногорії йдеться: „Виходячи з відданості співпраці на рівних з іншими країнами й державами та європейської і євроатлантичної інтеграції, Конституційні збори Республіки Чорногорія <...> приймають Конституцію Чорногорії" [192]. Отже, в Конституції Чорногорії акентовано увагу на міжнародній співпраці з державами світу, незалежно від її географічного розташування, а також на ключовому принципі такої співпраці – принципі рівності. При цьому, стратегічним курсом Чорногорії зазначено євроінтеграцію та євроатлантичну інтеграцію, як і наразі в Конституції України.

В ст. 4 Конституції Болгарії йдеться, що „Республіка Болгарія братиме участь у будівництві та розвитку Європейського Союзу" [182]. Отже, стратегічним курсом Болгарії обрано членство в ЄС, закріпено зобов'язання держави – Болгарії – з будівництва та розвитку ЄС. Щодо євроатлантичної інтеграції, наголосимо, що такий стратегічний курс в ст. 4 Конституції Болгарії не закріплено.

В статті Е Основного Закону Угорщини зазначається: „Для досягнення максимально можливої міри свободи, добробуту та безпеки для народів Європи Угорщина сприятиме досягненню європейської єдності. Для того, щоб брати участь в Європейському Союзі як державі-члену та на основі міжнародного договору, Угорщина може, у тій мірі, в якій це необхідно для здійснення прав та виконання зобов'язань, викладених в Установчих договорах, виконувати певні свої повноваження, що впливають з Основного Закону спільно з іншими державами-членами, через установи Європейського Союзу" [188].

Таким чином, в Конституції Угорщини закріплено стратегічний курс європейської інтеграції, водночас відсутня пряма вказівка на євроантлантичну інтеграцію. Більше того, в Конституції Угорщини наголошується на таких конституційних цінностях, як: свобода, добробут, безпека для народів Європи. Отже, йдеться не лише про країни-учасниці ЄС, а про всі країни Європи, для яких ці цінності є спільними. Також в Конституції Угорщини наголошується на добросовісному виконанні Угорщиною міжнародних зобов'язань, які впливають з її членства в ЄС, водночас, в Конституції Угорщини акцентується увага і на правах Угорщини, які вона має як член ЄС, а також підкреслюється, що Угорщина виконує свої зобов'язання, які впливають саме з Основного Закону Угорщини. Також держава акцентує увагу, що реалізує вона свої права та виконує повноваження спільно з іншими державами, тобто йдеться про співпрацю країн-учасниць ЄС. Не менш важливим є і те, що в Конституції Угорщини наголошується, що виконують такі повноваження зазначені держави виключно через установи Європейського Союзу [126, с. 97].

В ст. 141а Конституції Республіки Хорватія йдеться, що „Республіка Хорватія як держава - член Європейського Союзу братиме участь у створенні європейської єдності, щоб разом із іншими європейськими державами

забезпечувати міцний мир, свободу, безпеку та процвітання і досягти інших спільних цілей у поєднанні з основоположними принципами та цінностями Європейського Союзу" [184].

Таким чином, в Конституції Республіки Хорватія наголошується на створенні європейської єдності, на меті співпраці країн-учасниць ЄС – забезпечення миру, свободи, безпеки, процвітання та інших спільних цілей. Підкреслюється, що ці цілі мають відповідати цінностям Європейського Союзу, але не зазначається про євроатлантичну інтеграцію.

В Конституції Республіки Румунія є окремий розділ VI „Євроатлантична інтеграція”. Статті 148, 149 Конституції Республіки Румунія встановлюють порядок вступу в Європейський Союз та в Організацію Північноатлантичного договору шляхом проведення в подальшому успішних референдумів щодо такого вступу [187].

Таким чином, Конституція Румунії, як і Конституція Чорногорії закріплює стратегічний курс європейської та євроатлантичної інтеграції. Більше того, в Конституції Румунії підкреслюється, що рішення про вступ Румунії до ЄС та НАТО можливо в разі проведення успішного референдуму. Тобто, застосовується форма волевиявлення громадян – референдум.

Згідно зі ст. 90 Конституції Республіка Польща «Польща може на підставі міжнародного договору передати міжнародній організації або міжнародному органу повноваження органів державної влади у деяких справах» [186]. Тобто, в Конституції Республіки Польща не конкретизовано ані міжнародні організації, ані міжнародні органи, яким певні повноваження органів державної влади можуть передаватися. Також немає і вказівки на стратегічний курс держави. Норми ст. 90 Конституції Республіки Польща закріплюють право, а не обов’язок Польщі передавати міжнародній організації або міжнародному органу повноваження органів державної влади у деяких

справах. Як відомо, міжнародні організації є і універсального, і регіонального характеру [186].

Згідно з § 120 Конституції Естонської Республіки порядок відносин Естонської Республіки з іншими державами і міжнародними організаціями встановлюється законом [185]. Отже, в § 120 Конституції Естонської Республіки йдеться про співпрацю держави з іншими державами та міжнародними організаціями, як універсальними, так і регіональними. Стратегічний курс європейської та євроатлантичної інтеграції не закріплено в Конституції Естонської Республіки. При цьому наголосимо, що питання чи є ЄС міжнародною організацією є одним з найбільш дискусійних в юридичній науці.

В статті 7 Конституції Португальської Республіки йдеться: „Португалія прагне зміцнити європейську ідентичність та дії європейських держав на користь демократії, миру, економічного прогресу та справедливості у відносинах між народами. За умови взаємності та з повагою до основних принципів демократичної держави, заснованих на верховенстві права та принципі субсидіарності, а також з метою досягнення економічної, соціальної та територіальної єдності території свободи, безпеки та правосуддя і визначення та реалізації спільної зовнішньої, оборонної політики Португалія може погодитися на спільну реалізацію повноважень, необхідних для побудови та поглиблення Європейського Союзу" [183].

Отже, перш за все, в ст. 7 Конституції Португалії йдеться про європейську ідентичність, дії європейських держав (не лише держав-учасниць ЄС) зі зміцнення демократії, миру, економічного прогресу та справедливості у відносинах між народами, які, по суті, є конституційними цінностями. Також в Конституції Португалії акцентується увага на принципі взаємності, верховенства права та субсидіарності, що теж є конституційними цінностями.

В Конституції Португалії підкреслюється цінність територіальної цілісності та визначення та реалізації спільної зовнішньої, оборонної політики. Не відкидається і такий стратегічний курс як побудова і поглиблення Європейського Союзу. В цьому разі, як підкреслюється в Конституції Португалії, відбувається спільна реалізація повноважень, необхідних для досягнення мети – побудови та поглиблення ЄС [183].

Стаття 88^і розділу XV „Про Європейський Союз” Конституції Французької Республіки викладена в такій редакції: „Республіка бере участь у Європейському Союзі, утвореному державами, які вільно обрали здійснювати деякі свої повноваження спільно на підставі Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу, як це впливає з підписаного договору в Лісабоні 13 грудня 2007 року” [191]. Отже, в Конституції Французької Республіки закріплюється історичний момент – членство держави в ЄС. Крім того, підкреслюється, що повноваження здійснюються спільно державами.

Преамбула Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина викладена в такій редакції „усвідомлюючи свою відповідальність перед Богом і людиною, натхненний рішучістю пропагувати світовий мир як рівноправний партнер в об'єднаній Європі, німецький народ, керуючись своєю установчою владою, прийняв цей Основний закон”; „з метою створення єдиної Європи, Федеративна Республіка Німеччина бере участь у розвитку Європейського Союзу, відданому демократичним, соціальним та федеральним принципам верховенства права та субсидіарності, що гарантує рівень захисту фундаментальних прав, які практично збігаються з тими, що передбачені цим Основним Законом. З цією метою Федерація може передавати суверенні повноваження законом за згодою Бундесрату” (стаття 23 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина); „з метою підтримання миру Федерація

може увійти до системи взаємної колективної безпеки; при цьому погоджується на такі обмеження щодо своїх суверенних повноважень, які принесуть і забезпечать міцний мир у Європі та серед інших країн світу" (стаття 24 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина) [249].

Таким чином, по-перше, стратегічною метою в Основному Законі Німеччини визначено пропагування світового миру. По-друге, акцентується увага на таких принципах, як рівноправність, верховенство права, субсидіарність. По-третє, відповідно до ст. 23 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина можливою є передача суверенних прав, але тільки за згодою Бундесрату. По-четверте, закріплюється право держави увійти до системи взаємної колективної безпеки, але не зазначається виключно про євроатлантичну інтеграцію.

Як відомо, є універсальна система колективної безпеки, організація Північноатлантичного договору, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Рада Європи ін. «Правовою основою колективної безпеки є багатосторонній договір, конкретний зміст якого визначається державами, що беруть участь у ньому. Договір про колективну безпеку базується на довірі, відкритості, транспарентності і передбачуваності; на співпраці і взаємних гарантіях безпеки. Утім, існують три обов'язкові умови такого договору: не вдаватися до сили; урегульовувати спори мирними засобами і співпрацювати в рамках угоди. Крім цього, передбачається можливість розміщення окремих військових баз і об'єктів одних держав-учасниць на території інших країн» [345]. В юридичній літературі слушно наголошується, що «універсальною системою колективної безпеки є Організація Об'єднаних Націй (ООН), що була утворена 1945 року. її головним завданням є підтримка і зміцнення міжнародного миру та безпеки на основі спільних дій держав. Засновниками ООН була 51 держава, у тому числі Україна. За типологічною

класифікацією, ООН є глобальною, універсальною, багатофункціональною міждержавною організацією. Головними органами ООН є Генеральна Асамблея і Рада Безпеки. Провідними органами цієї міжнародної організації вважаються Секретаріат, Міжнародний суд, Рада опіки, Економічна і соціальна рада. Штаб-квартира ООН розташована в Нью-Йорку (США). У 1945 році Україна, перебуваючи у складі СРСР, стала однією з країн – засновниць ООН. Діяльність ООН та її організацій охоплює найважливіші сфери і проблеми міжнародної безпеки і міжнародних відносин: підтримка міжнародного миру і безпеки шляхом ужиття ефективних колективних заходів і мирного врегулювання спорів; розвиток дружніх відносин між націями на основі поважання принципів рівноправності та самовизначення народів; забезпечення міжнародного співробітництва з розв'язання міжнародних економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем, заохочення поваги до прав людини; перетворення ООН у центр узгоджених зусиль для досягнення цих цілей» [345].

Вчені наголошують, що «дієвою міжурядовою міжнародною організацією у сфері оборони, безпеки та політики є НАТО (Організація Північноатлантичного договору). Договір про її створення був підписаний 1949 року десятьма європейськими країнами та США і Канадою, які взяли на себе зобов'язання щодо забезпечення взаємної оборони. Нині країни НАТО вирішують, зокрема, питання зміцнення демократії у країнах Центральної і Східної Європи та боротьби зі зброєю масового знищення і тероризмом. Однак головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними й військовими засобами відповідно до Статуту ООН. Діяльність НАТО охоплює співпрацю і з державами, які не входять до складу цієї організації, у тому числі й з Україною. Починаючи з 1994 року наша держава бере активну участь у програмі "Партнерство заради миру" (ПЗМ), у рамках

якої українські військові були залучені до кількох десятків спільних із країнами-членами і партнерами НАТО миротворчих навчань як на території нашої країни, так і за кордоном. Успішно діє Комісія Україна – НАТО» [345].

«Найбільшою у світі регіональною організацією з питань безпеки... є ОБСЄ (Організація з безпеки та співробітництва в Європі). Головним статутним документом Організації є Заключний акт НБСЄ (Наради з безпеки та співробітництва у Європі), укладений в Гельсінкі 1 серпня 1975 року. Головними цілями функціонування Організації вважаються: сприяння поліпшенню взаємовідносин, а також створення умов для забезпечення довготривалого миру; підтримка розрядки міжнародної напруги; визнання неподільності європейської безпеки, а також взаємної зацікавленості в розвитку співробітництва між державами-членами; визнання тісного взаємозв'язку миру і безпеки в Європі та в усьому світі; внесок у справу дотримання прав людини, економічний і соціальний прогрес та добробут усіх народів. Діяльність ОБСЄ скеровується структурами, що складаються з представників країн-учасниць. У тих зонах континенту, а також у "гарячих точках" створюються спеціальні місії ОБСЄ, що сприяють налагодженню діалогу між сторонами конфлікту. Утім, її діяльність залишається вторинною порівняно з такими потужними структурами, як, наприклад, Північноатлантичний альянс (НАТО), що пояснюється відсутністю в системі ОБСЄ якихось вагомих силових інституцій. Таке становище загалом відповідає політичному (консультативному) характерові Організації. В іншому разі наділення ОБСЄ військовою потугою може зробити з неї потенційного конкурента для Північноатлантичного альянсу. Водночас перетворення ОБСЄ на чинну модель майбутнього пан'європейського співіснування вбачається можливим лише за умови ефективного реформування цієї структури» [345], зазначається в юридичній літературі.

Дійсно, ОБСЄ є інструментом раннього попередження, запобігання конфліктів, регулювання криз і пост конфліктного відновлення, сприяє подоланню розбіжностей між державами та формуванню довіри на основі співробітництва. Учасниками ОБСЄ є 57 держав. 12 країн мають статус «партнерів по співпраці». Регіон відповідальності ОБСЄ охоплює: Європу, Далекий Схід, Центральну Азію, Північну Америку.

Особливостями ОБСЄ як міжнародної організації є:

- 1) відсутність єдиного установчого документу (статуту);
- 2) консенсус як один з обов'язкових організаційних принципів.

ОБСЄ дотримується концепції всеосяжної безпеки і веде роботу по трьох її вимірах:

- 1) військово-політичний;
- 2) економіко-екологічний;
- 3) людський.

У термінології ОБСЄ термін «людський вимір» використовується для позначення набору норм права і видів діяльності, пов'язаних з правами людини і демократією. Цей термін свідчить також про те, що норми ОБСЄ, пов'язані з людським виміром, охоплюють більш широку область, ніж традиційне право прав людини [241].

Основними установчими актами ОБСЄ є:

- 1) Заключний акт конференції з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р., м. Гельсінкі [164];
- 2) Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р., м. Париж [253];
- 3) Хартія європейської безпеки від 19 листопада 1999 р., м. Стамбул [351].

У Гельсінському Заключному акті було закріплено 10 принципів взаємовідносин між державами, які отримали назву «принципи мирного співіснування»:

- 1) суверенна рівність, повага прав суверенітету;
- 2) незастосування сили і загрози силою;
- 3) непорушність кордонів;
- 4) територіальна цілісність держав;
- 5) мирне врегулювання суперечок;
- 6) невтручання у внутрішні справи;
- 7) повага до прав людини і основних свобод, включно зі свободою думки, совісті, релігії і переконань;
- 8) рівноправність і право народів на самовизначення;
- 9) співробітництво між державами;
- 10) добросовісне виконання зобов'язань з міжнародного права.

Визнання в Гельсінському Заключному акті в якості одного з десяти керівних принципів «повага прав людини та основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань» стало наріжним каменем в історії захисту прав людини. Вперше права людини були включені в якості чітко сформульованого складового елементу в рамки регіональної безпеки на тій же основі, що й військово-політичні та економічні питання. Таке визнання було потім підкріплено численними подальшими документами [241].

У складовій Гельсінського Заключного акту – Декларації про принципи, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах, учасники Народи відзначили загальне значення прав людини та основних свобод, повага до яких є суттєвим фактором миру, справедливості і благополуччя.

В Паризькій хартії для нової Європи було проголошено «тверду відданість демократії, заснованій на правах людини та фундаментальних

свободах; процвітання через економічну свободу і соціальну справедливість; рівну безпеку для всіх країн». Підкреслювалось, що має бути забезпечено, щоб кожна людина користувалася доступом до ефективних засобів правового захисту, національним або міжнародним, проти будь-якого порушення його прав. Повне дотримання цих положень є тим фундаментом, на якому держави будуть прагнути будувати нову Європу.

Хартією європейської безпеки було посилено роль ОБСЄ в операціях з підтримки миру; ухвалено Платформи спільної безпеки; створено групи швидкої експертної допомоги та співпраці (REACT); розширено повноваження ОБСЄ виконанням поліцейських функцій; створено Оперативний центр з планування і проведення операцій та посилення процесу політичних консультацій в рамках ОБСЄ через створення Підготовчого комітету під егідою Постійної ради ОБСЄ [308].

Важливими віхами розвитку ОБСЄ стали засідання держав-учасниць у Белграді (1977- 1978 рр.), Мадриді (1980-1983 рр.), Відні (1986- 1989 рр.).

Так, 4 жовтня 1977 р. у Белграді відкрилась Перша конференція у рамках продовження процесу НБСЄ. Права людини опинилися в епіцентрі світової уваги, а їхнє дотримання підлягало моніторингу. Було узгоджено місце і дату проведення чергової конференції НБСЄ (1980 р. в Мадриді). Учасники Першої конференції *не* досягли згоди про остаточний документ конференції.

На Мадридській зустрічі 1983 р. держави-учасниці підтвердили свої зобов'язання за Заключним актом щодо прав людини, висловили рішучість щодо удосконалення своїх національних законів і адміністративних правил в галузі прав людини, підкреслили важливість дотримання рівноправ'я чоловіків і жінок, взяли на себе зобов'язання забезпечувати права і свободи

професійних спілок [213]. Акцент у документі зроблено на практичній реалізації десяти принципів, закріплених у Гельсінському Заключному акті.

На Віденській зустрічі 1989 р. держави-учасниці дійшли згоди щодо розширення підстав заборони дискримінації, публікування і розповсюдження міжнародних документів, національних законодавчих актів і адміністративних правил про права людини в навчальних закладах, забезпечення необхідним правовим захистом усіх хто виборює свої права; поліпшення правових можливостей національних меншин [97].

На Копенгагенській нараді Конференції з людського виміру 1990 р. було розроблено принципові складові правової держави, розширено перелік основних прав і свобод громадян держав-членів та іноземців: розширено межі вільного пересування та контактів між людьми, поліпшено процедури дотримання прав національних меншин.

Етапного значення набули зустрічі держав-учасниць ОБСЄ на найвищому рівні в Парижі (1990 р.), Гельсінкі (1992 р.), Будапешті (1994 р.), Лісабоні (1996 р.), Стамбулі (1999 р.) та Астані (2010 р.) [308, с. 93].

В Паризьській хартії для нової Європи глави держав і урядів держав-учасниць НБСЄ заявили про свою відданість повазі до прав людини і основоположних свобод, а також, що вони і надалі будуть здійснювати співпрацю з метою зміцнення демократичних інститутів і забезпечення верховенства права. Було розширено механізм людського виміру з залученням нових процедур та експертів у галузі прав людини.

6 грудня 1994 року НБСЄ було прийнято Декларацію Будапештської зустрічі на вищому рівні «На шляху до справжнього партнерства в нову епоху». У ній глави держав і урядів держав - учасниць Наради зазначали, що НБСЄ є тією структурою в області безпеки, яка охоплює держави від Ванкувера до Владивостока. Вони були перейняті рішучістю надати НБСЄ

новий політичний імпульс, що «дозволить йому грати кардинальну роль в знаходженні відповідей на виклики XXI століття. Ця резолюція знайде відображення в новій назві НБСЄ, яка відтепер буде називатися Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)».

В Декларації підкреслювалось, що НБСЄ буде одним з головних інструментів у справі раннього попередження, запобігання конфліктам та регулювання криз у регіоні. Учасники зустрічі дійшли згоди про те, що держави-учасниці можуть у виняткових випадках спільно приймати рішення про передачу від імені НБСЄ того чи іншого спору на розгляд Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Для подолання нових рубежів НБСЄ створило нові засоби. У цьому контексті глави держав і урядів держав-учасниць Наради вітали набуття чинності Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ. Наголошувалось, що і надалі роль і потенціал НБСЄ буде підвищуватися в області раннього попередження, запобігання конфліктам та регулювання криз, шляхом використання операцій НБСЄ з підтримання миру і місії НБСЄ. Учасники домовились надавати незмінну політичну підтримку зусиллям НБСЄ і виділяти на ці цілі належні ресурси, зміцнити органи НБСЄ, призначені для політичних консультацій і прийняття рішень, а також його оперативну діяльність, що проводиться діючим Головою за підтримки Трійки, так само як і інші процедури та інститути НБСЄ, зокрема роботу Генерального секретаря та Секретаріату, Верховного комісара у справах національних меншин та Бюро з демократичних інститутів і прав людини. Глави держав і урядів держав-учасниць Наради постановили розширювати контакти НБСЄ та діалог з Парламентською асамблеєю НБСЄ.

Багато в чому визначальною для подальшого розвитку концепції нової архітектури європейської безпеки стала зустріч глав держав і урядів держав-учасниць ОБСЄ в Лісабоні в 1996 р.

В Хартії європейської безпеки, що була прийнята на зустрічі глав держав і урядів держав-учасниць ОБСЄ в Стамбулі 19 листопада 1999 р. було підтверджено, що повага прав людини та основних свобод, демократії і верховенства права займає центральне місце у прийнятій ОБСЄ всеохоплюючій концепції безпеки, а також визначено зобов'язання щодо захисту та сприяння здійсненню прав людини та основоположних свобод.

Підписавши на Стамбульському саміті Хартію європейської безпеки, держави-учасниці підтвердили відданість базовим принципам Статуту ООН і Гельсінського Заключного акту.

3 грудня 2010 р. на зустрічі глав держав і урядів держав-учасниць ОБСЄ було прийнято Астанінську ювілейну декларацію «На шляху до Співтовариства безпеки». В Деклації визнається, що ОБСЄ як найбільш широка за складом і всеосяжна регіональна організація з безпеки в євроатлантичному та євразійському регіоні продовжує служити унікальним форумом, чинним на основі консенсусу та суверенної рівності держав, для розвитку відкритого діалогу, запобігання і врегулювання конфліктів, підвищення взаєморозуміння і зміцнення співпраці. Було підкреслено важливість роботи, що проводиться Секретаріатом ОБСЄ, Верховним комісаром у справах національних меншин, Бюро з демократичних інститутів і прав людини та Представником з питань свободи ЗМІ, а також структурами ОБСЄ на місцях - відповідно з їх мандатами - у справі надання державам-учасницям сприяння у виконанні зобов'язань, прийнятих в рамках ОБСЄ.

У Деклації зазначається, що «необхідно зробити більше для забезпечення повної поваги і виконання ... базових принципів і зобов'язань,

взятих нами на себе в галузі військово-політичного, економіко-екологічного та людського вимірів, особливо в галузі прав людини та основних свобод». При цьому, людський, економіко-екологічний та військово-політичний виміри безпеки розглядаються як єдине ціле.

Відтак, не всі Конституції країн-учасниць ЄС закріплюють стратегічний курс щодо членства в НАТО. Ряд Конституцій закріплює в цілому право держав брати участь в міжнародних організаціях, підкреслюючи при цьому важливість існування колективної оборони.

Важливу роль у зміцненні безпеки відіграє Рада Європи.

Отже, закріплення стратегічного курсу держави в тексті Конституції є традиційним для європейських країн [117]. Це спосіб вираження та нормативного закріплення геополітичного курсу держав.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за певними критеріями на такі види:

1) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують повноправне членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституції, що закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Чорногорія, Румунія); конституції, які не закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) залежно від того, чи закріплено членство держави в Європейському Союзі: конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Болгарія, Угорщина, Хорватія, Німеччина, Португалія, Франція); конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Польща, Естонія).

2. Встановлено, що закріплення стратегічного курсу держави в тексті Конституції є традиційним для європейських країн. Це спосіб вираження та нормативного закріплення геополітичного курсу держав.

1.4. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, етапи його реалізації

Вчені-конституціоналісти слушно зазначають, що «...історично зумовлений процес творення наднаціонального права ЄС походив з ідей регіоналізації, інтернаціоналізації та створення космополітичного права, які знайшли втілення, зокрема, у створенні єдиної європейської правової системи із квазі-конституційними рисами. ...космополітичні ідеї класиків європейської філософії та права щодо об'єднання суверенних держав у єдину сильну наддержаву (із правом, переважним над цими державами та уніфікованим актом вищої юридичної сили, управлінським апаратом з переважними повноваженнями, створенням єдиного громадянства для спільної мети – забезпечення миру та благополуччя народів країн-учасниць) втілюються в ідеології заснування та функціонування Європейського Союзу» [357].

Закріплення в Преамбулі Конституції України курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору пройшло свій розвиток від ідеї до закріплення його в якості зовнішньополітичного курсу [124]. При цьому акцентуємо увагу на тому, що ідея набуття повноправного членства України в ЄС не була односторонньою, а стала визначальною як для України, так і ЄС та його держав-учасниць [124].

В. Коваль слушно підкреслює, що «пріоритетним завданням зовнішньої та внутрішньої політики України на початку XXI ст. проголошено вступ нашої

держави до Європейського Союзу як повноправного члена. Європейська інтеграція стала визначальним чинником у розвитку всіх держав континенту у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. В процесі об'єднання країн Старого Світу в Європейський Союз було знайдено та використано цілу низку принципово нових способів вирішення проблем суспільного, економічного та політичного розвитку. Із зміцненням державних ознак ЄС все гостріше постає проблема забезпечення демократичності його перетворення, встановлення механізму взаємодії союзних органів влади з виборцями, політичної відповідальності посадовців інституцій Європейського Союзу» [173].

Розширення Європейського Союзу (ЄС) сьогодні є одним з найважливіших політичних та економічних процесів, що відбуваються на нашому континенті [353]. «Для України як держави, що офіційно проголосила про намір вступити до Європейського Союзу, важливим є правильне розуміння всіх стадій юридичного механізму розширення ЄС, зокрема процедури встановлення рівня готовності держави-претендента до приєднання. ...основні норми про приєднання нових держав містяться в основоположних міжнародних договорах, якими засновані Європейські Співтовариства [332, с. 355]. Зокрема, положення Договору про Європейський Союз щодо вступу нових членів зводяться до встановлення таких етапів:

- 1) із заявою про вступ до Союзу може звертатися будь-яка європейська країна;
- 2) країна-претендент направляє свою заяву до Ради ЄС;
- 3) Рада проводить консультації з Комісією ЄС;
- 4) за результатами консультацій Рада приймає одностороннє рішення про отримання згоди Європейського Парламенту на вступ нового члена;
- 5) Європейський Парламент приймає рішення абсолютною більшістю голосів;

б) на підставі рішення Європейського Парламенту укладається договір про приєднання, основним предметом якого є умови приєднання нового члена ЄС до основоположних договорів ЄС;

7) договір про приєднання набуває чинності після його ратифікації всіма державами — членами ЄС», наголошує В. Коваль [174, с. 159].

Питання нормативно-правового закріплення співробітництва України та ЄС неодноразово ставали предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних вчених [106]. У рамках таких досліджень окрема увага приділялась особливостям наближення законодавства України до законодавства ЄС та відповідно створення уніфікованого правового поля у ключових відносинах між нашою державою та ЄС [106].

Однак у кожного із авторів є свій власний погляд і своя позиція щодо особливостей розвитку процесу наближення, його доцільності та наслідків. У цьому підрозділі нашого дослідження визначимо особливості розвитку процесу зближення законодавств, як в історичній ретроспективі, так і з точки зору розвитку законодавства України *de lege lata* та відповідно *de lege ferenda*.

Розширення зв'язків України із зовнішнім світом є об'єктивним наслідком процесу її становлення як незалежної демократичної держави. Цей процес пов'язаний з появою цілої низки політичних, економічних, правових проблем, зумовлених необхідністю виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Отримання Україною незалежності в 1991 році закономірно винесло на перший план у її зовнішніх відносинах з іншими учасниками міжнародного співтовариства необхідність налагодження відносин з європейськими сусідами. Такий розвиток подій був закономірним, як з точки зору географічного, так і політичного. Основу для формування таких відносин були закладені ще з 80-х років ХХ століття, коли почали налагоджуватися

відносини між Радянським Союзом та державами Європи та Європейськими Спільнотами.

Так, у 1983 році СРСР було підписано і ратифіковано Європейську Конвенцію про передачу засуджених осіб [180], у 1985 році – Європейську хартію місцевого самоврядування [158], у продовження цього процесу в 1987 році підписано Європейську Конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [157]. Відбувалися спроби налагодити також між інституційне співробітництво. Зокрема, 25 червня 1988 року у Люксембурзі відбулося підписання Спільної Декларації про взаємне визнання між Європейським Союзом та Радою Економічної взаємодопомоги. Однак такий крок вже був запізний, адже буквально *de facto* Рада економічної взаємодопомоги розпалася в той же рік, хоча юридично це і було оформлено в 1991 році.

У грудні 1989 року Радянський Союз підписав договір про комерційне й економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом. Незважаючи на назву, договір мав, у першу чергу, політичний характер, у зв'язку з чим переважна більшість з його положень носили декларативний характер [83, с. 23], разом з тим це все одно був певний прорив, адже цей Договір був першим документом, підписаним між ЄС та державою, яка не була учасницею ГАТТ. У ньому були закладені принципи та визначені основні механізми співробітництва між Європейськими Співтовариствами та СРСР, до складу якого тоді ще входила Українська РСР [9, с. 9].

Що стосується України, то для неї, як і для інших держав колишнього СРСР, офіційні взаємовідносини розпочалися із вищезазначеної Спільної декларації. УРСР хоч і мала номінальну свободу у зовнішніх зносинах, все ж повністю залежала у даному питанні від центрального керівництва. Такий

стан справ зумовив символічне значення зазначених відносин для УРСР. Завдяки саме цьому Договору Україна як республіка СРСР увійшла в число країн, які здійснювали співробітництво із країнами Спільного Ринку.

Отже, ідея набуття повноправного членства України в ЄС не може вважатись односторонньою, не ґрунтується на виключно економічному інтересі. Співпраця була започаткована на початку 80-х років ХХ ст. в сфері прав людини, свідченням чого є такі міжнародні акти:

- 1) Європейська Конвенцію про передачу засуджених осіб;
- 2) Європейська хартію місцевого самоврядування;
- 3) Європейську Конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

В подальшому відбулось посилення між інституційного співробітництва [114].

Етапи співробітництва між СРСР та державами Європи та Європейськими Спільнотами та їх рисами є такі:

1) 1983 р. – 1988 р. – підписання і ратифікація СРСР Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб (1983 р.), Європейської хартії місцевого самоврядування (1985 р.), Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.);

2) 1988 р. – налагодження між інституційного співробітництва (підписання Спільної Декларації про взаємне визнання між Європейським Союзом та Радою Економічної взаємодопомоги (1988 р.), договору про комерційне й економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом (1989 р.).

Зважаючи на те, що Україна стала правонаступницею переважної більшості договорів колишньої УРСР, для ЄС не було потреби укладати ще

раз Угоду про торгівлю та співпрацю, дія якої автоматично поширювалася на Україну. Було прийнято рішення про укладання з колишніми республіками СРСР угод вищого рівня.

Двосторонні стосунки Україна – Європейський Союз були започатковані відразу після здобуття Україною незалежності, хоча ще у Постанові ВР УРСР 25 грудня 1990 року «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин» [290] уряду було доручено «спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах».

У грудні 1991 року Європейські Співтовариства, відзначивши демократичний характер Всеукраїнського референдуму, визнали незалежність та суверенітет України [46]. Саме тоді вперше прозвучав заклик до України підтримувати з країнами-членами Європейських Співтовариств відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання всіх колишніх зобов'язань СРСР.

У заяві ЄС від 2 грудня 1991 року зазначалося, що своїм референдумом Україна проголосила прагнення до незалежності, окрім того висловив сподівання, що вона перебере на себе всі зобов'язання Радянського Союзу, взяті в рамках Гельсінського Акту 1975 року, паризької Хартії 21 листопада 1990 року і ОБСЄ [137].

Розпад Радянського Союзу і поява нових незалежних держав практично збіглися з новим етапом європейської інтеграції, а саме - з прийняттям Маастрихтського договору про ЄС [150] (1992 рік). ЄС, поглиблюючи внутрішні інтеграційні процеси, в цей період почав формувати нові відносини співробітництва з європейськими державами, як не були учасницями ЄС.

Позиція України щодо подальших напрямів співробітництва з ЄС набула вперше офіційно сформульована в Основних напрямках зовнішньої політики

України, схвалених Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 року, де серед іншого було зазначено, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації» [284].

Процес поглиблення відносин просувався повільно. На початковому періоді країни ЄС не демонстрували реального зацікавлення у виробленні цілісної політичної лінії відносно України, обговорюючи замість цього питання про місце України в майбутніх європейських структурах, про необхідність підтримувати традиційні економічні відносини з державами колишнього СРСР. Ми одностайні в думці з В. Фріц, що на той період ЄС не був зацікавлений у розвитку відносинах з Україною, власне, як і Україна не була в цьому зацікавлена [26].

Вирішальною подією у відносинах ЄС із новими державами, в тому числі і Україною, було прийняття рішення щодо укладення угод про партнерство та співробітництво.

У 1992 році було офіційно розпочато переговори щодо укладення УПС з Україною, коли Комісія ЄС подала в Раду міністрів ЄС Директиву про необхідність укладення нових угод, які б врахували нові політичні та економічні реалії, в тому числі процес демократизації та перехід до ринкової економіки України [202]. У жовтні 1992 року Європейська Рада прийняла відповідну директиву, якою передбачався початок обговорення УПС [202].

Саме цей період вважається початком переговорної процедури щодо укладання угод про партнерство і співробітництво з рядом пострадянських держав, в тому числі Україною, які завершилися 14 червня 1994 року підписанням Угоди про партнерство та співробітництво [289] (далі – УПС), яка фактично замінила Угоду про комерційне й економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом 1989 року (ст. 108 УПС [289]). Для ефективного застосування економічного блоку УПС ще до остаточного вступу останньої в силу, сторони домовились укласти окрему Тимчасову Угоду про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею [276] була укладена 1 червня 1995 року, до ратифікації УПС і діяла до набрання останньою чинності. Тому деякі положення УПС (а саме - ст.ст. 2, 10–23, 48–50, 89, 93–100, 102, 105–108), що стосуються торгівлі, було введено в дію згаданою угодою. Тимчасова угода набрала чинності 1 лютого 1996 року.

Тим самим було закладено правову основу взаємодії України з ЄС та відповідно стало відправною точкою для проведення проєвропейських реформ та внесенням відповідних змін до законодавства, спрямованих на максимальне зближення вітчизняного законодавства із законодавством в ЄС.

УПС стала першим кроком у становленні відносин між ЄС та Україною. Після Маастріхтського договору 1992 року про ЄС [150] (згодом – Амстердамського договору 1997 р. [52] та Ніццького договору 2001 р.) інтеграційні процеси усередині ЄС стали динамічнішими. Тим більше, що Європейською стороною передбачалося, що УПС стане перехідним етапом між зазначеною Угодою і угодами про асоціацію [8]. Бажання України стати повноправним членом ЄС вперше було проголошено в січні 1996 року на засіданні Ради Європи в Страсбурзі [139].

Впродовж 1994-1996 років ЄС ухвалив Спільну позицію щодо України (28 листопада 1994р.) і План дій (6 грудня 1996 р.) [160, с. 51]. Безумовно,

кроки передбачали адаптацію законодавства України до права ЄС.

У вересні 1997 року в Києві відбувся Перший Саміт Україна – ЄС, у ході якого було підтверджено європейський вибір України, обговорено наявні проблеми в договірно-правовій сфері, розглянуто шляхи економічного та правового співробітництва [195, с. 112].

Поступово, у 1998 році Указом Президента від 28 лютого 1998 року закладено основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС: створено Українську частину Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС [264]. На першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, яке відбулося 8-9 червня 1998 року, Україна вперше офіційно заявила про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС.

Наголосимо, що реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини.

Так, «основною статутною умовою для вступу країн до Ради Європи є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією. Вступ країни до РЄ свідчить про її демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів. Саме тому 14 липня 1992 р. Україна заявила про своє бажання приєднатися до Ради Європи. До набуття членства в Раді Європі Україна стала стороною декількох конвенцій цієї Організації, зокрема Європейської культурної конвенції, Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, Європейської

конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, Рамкової конвенція про захист національних меншин. ...26 вересня 1995 р. Парламентська асамблея РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи» [319].

У Висновку N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи йдеться: «Протягом 1994 року після окремих, але узгоджених між собою візитів, що були здійснені на прохання Парламентської асамблеї, два авторитетних юристи констатували "надзвичайний прогрес" у процесі приведення положень Конституції та законодавства загального характеру України у відповідність до загальних принципів Ради Європи (зокрема, до принципів Європейської конвенції з прав людини. Вони дійшли висновку, що надалі необхідні більш глибокі реформи, але ці реформи можуть бути здійснені "після вступу". 6 квітня 1995 року було оприлюднено доповідь про результати візиту, яка стала основою для візиту трьох доповідачів Парламентської асамблеї в Україну (до Києва та Криму) 10-14 квітня 1995 року. Відтоді конституційна ситуація (зокрема, у тому, що стосується розподілу влади, захисту прав людини та перспектив здійснення швидких економічних реформ) прояснилася завдяки підписанню 8 червня 1995 року Президентом України та Парламентом України Конституційного договору про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття не пізніше 8 червня 1996 р. нової Конституції України, яка відповідатиме принципам Ради Європи. Водночас, положення Конституції 1978 року, що не відповідають Конституційному договору, визнаються недіючими» [94].

Також щодо співробітництва України з Європейським Союзом у Висновку N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи наголошується констатовано факт

несприятливого розвитку торгівлі, але і наголошується на стабілізації макроекономічних зв'язків: «14 червня 1994 року між Україною та Європейським союзом було підписано угоду про партнерство та співробітництво. Незважаючи на несприятливий розвиток торгівлі, процес стабілізації макроекономічних зв'язків та проведення структурних реформ зробив можливим підписання 1 червня 1995 року тимчасової угоди. Очікується членство України у Світовій організації торгівлі. За допомогою Європейського союзу, МАГАТЕ та країн «Великої сімки» Україна сподівається закрити Чорнобильську атомну електростанцію до 2000 року, згідно з графіком закриття ЧАЕС, оголошеним 19 травня 1995 року. Україна, після рішення про передачу всієї успадкованої нею від колишнього СРСР тактичної та стратегічної ядерної зброї Російській Федерації (для ліквідації), 5 грудня 1994 року приєдналася як без'ядерна держава до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Після консультацій із МАГАТЕ та Групою ядерних постачальників були прийняті закони про боротьбу з нелегальною торгівлею ядерними матеріалами» [94].

Таким чином, саме реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини [121].

Ключовим моментом у розвитку двосторонніх стосунків України з ЄС стало затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року «Стратегії інтеграції України до ЄС», в якій наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС визнано одним з основних пріоритетів інтеграційного процесу [275]. Стратегія визначала основні напрямки роботи

органів виконавчої влади у цій сфері. Набуття Україною повноправного членства в ЄС було проголошено стратегічною метою, а отримання статусу асоційованого члена ЄС – головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі. Того ж року Кабінет Міністрів України визначив механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС, в якому координування процесу у виконавчій гілці влади покладалося на Міністерство юстиції України, при якому створювалась Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства до законодавства Європейського Союзу [271; 273].

Наступні два саміти у Відні та в Брюсселі (жовтень-листопад 1998 р.) [160, с. 68-69] продемонстрували прагнення України прискорити набуття статусу асоційованого члена ЄС та підтвердили намір України реалізувати стратегічний курс на інтеграцію з ЄС, а саме був визначений ряд важливих напрямків майбутнього співробітництва між Україною та ЄС у різних галузях. На початку 1999 року Указом Президента України «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» [277] на Міністерство юстиції України було додатково покладено функції з планування роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС та контролю за її здійсненням. Уряд схвалив Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС [281].

Ще одним документом, що є правовою основою у співпраці України з ЄС була Спільна стратегія щодо України, схвалена у грудні 1999 року на Гельсінському саміті Європейського Союзу [320]. Одночасно із закінченням терміну дії Спільної стратегії було запроваджено нову політику ЄС – Європейську політику сусідства (ЄПС) [260], яка поширюється і на Україну. У цьому документі ЄС вперше визнав «європейські прагнення України» привітав її «проєвропейський вибір».

Президент України своїм Указом схвалив Програму інтеграції України до Європейського Союзу [275], згідно з якою Кабінет Міністрів України, починаючи з 2001 року, затвердив План дій щодо реалізації пріоритетних положень Програми, складовою частиною якої став План роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС [258];

У Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2007 роки» [159], виголошеному на засіданні Верховної Ради України у 2002 році, було визначено етапи, реалізація яких надасть можливість Україні до кінця 2007 року претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до кінця 2011 року – створити реальні (внутрішні) передумови для вступу в ЄС [159]. Зокрема, було передбачено наступне:

- 2002-2003 роки – набуття Україною членства в СОТ;
- 2003-2004 роки – проведення переговорного процесу та підписання угоди про асоціацію України та ЄС;
- 2003-2004 роки – проведення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;
- 2002-2007 роки – приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах;
- 2004-2007 роки – виконання процедур, необхідних для набуття чинності угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- 2005-2007 роки – проведення переговорного процесу та створення митного союзу між Україною та ЄС;
- 2007-2011 роки – повне виконання угоди про асоціацію України і ЄС та копенгагенських критеріїв членства в ЄС;
- 2011 рік – створення реальних (внутрішніх) передумов для вступу до

ЄС [159].

Загальновідомо: відповідно до Звіту щодо виконання Плану дій, затвердженого на засіданні Ради в березні 2008 року [321], протягом 3 років виконання цього документа було досягнуто значного прогресу в багатьох сферах співробітництва. Було ухвалено рішення про внесення змін до Плану дій і подовжено його дію. Цим самим звітом було визначено, що до схвалення нового практичного спільного інструменту («директиви», «план дій», «дорожня карта» чи інше).

8 червня 2009 року на засіданні Ради з питань співробітництва було підписано документ на заміну Плану дій 2005 року. Цей документ дістав назву ««Порядок денний асоціації Україна – ЄС» Association Agenda [266] і став інструментом підготовки України до реалізації Угоди про асоціацію до моменту набрання нею чинності.

Формула відносин на основі «політичної асоціації та економічної інтеграції» стала новою у зовнішньополітичній практиці відносин ЄС з третіми країнами. Таке формулювання в Порядку денному асоціації було включено за пропозицією України, яка офіційно проголосила цей принцип у Постанові Верховної Ради України ««Про Заяву Верховної Ради України ««Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору» від 22 лютого 2007 року [278].

Щодо періодів формування та розвитку ідеї набуття Україною повноправного членства в ЄС між вітчизняними вченими відсутня однастайність.

Так, О. Лаба пропонує визначати ці періоди як ідентичні періодам розвитку міжнародно-правового співробітництва між Україною та ЄС.

«На першому етапі, який почався після отримання Україною незалежності в 1991 р. і продовжувався до набрання чинності в 1996 році

Тимчасової угоди з питань торгівлі і питань, пов'язаних з торгівлею, відносини між Україною та ЄС регулювали положення укладеного в грудні 1989 р. Радянським Союзом договору про комерційне та економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом. Другий етап ґрунтувався на укладеній у 1994 році Угоді про партнерство і співробітництво. Україна стала першою новою незалежною державою, котра уклала таку угоду, однак тривала ратифікація УПС державами ЄС дозволила їй вступити в дію лише у 1998 році, тому на другому етапі співробітництво було сконцентровано в основному на розвитку економічних або торгівельних відносин без практичного звернення на проблеми правової (законодавчої) інтеграції права України до права ЄС. Третій етап, котрий розпочався після набуття чинності УПС, характеризується розширенням співробітництва сторін на достатньо широкий спектр відносин, включаючи і сферу зближення правових систем» [207].

Бачиться, що є дискусійним виділення лише періодів розвитку міжнародно-правового співробітництва між Україною та ЄС адже розвитку завжди передують становлення, а становленню – ідея.

Л. Дешко слушно підкреслює, що «становлення та розвиток ... не можна ототожнювати з генезисом системи чи форм і джерел ... права. ... Вони лише надають генезису <певних інститутів>... певної упорядкованості та завершеного вигляду. ... генезис інститутів ... права в Україні та зарубіжних країнах був певною мірою синхронізованим лише щодо основних інститутів, тоді як кожна окремо взята система національного права різних країн світу мала свої особливості формування ... її складових елементів. Феномен конституційного права та його основних джерел, що об'єктивізували основні інститути цієї галузі права, полягає в тому, що сам юридичний термін

«конституція» виникає набагато раніше, ніж відповідна галузь права» [240, с. 98].

Костюченко Я.М. пропонує іншу етапізацію співробітництва між Україною і ЄС. Перший етап відносин України з ЄС він характеризує Угодою між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Європейським Економічним Співтовариством і Євратомом про торгівлю і комерційне та економічне співробітництво 1989 року; другий етап – підписанням Угоди про партнерство та співробітництво 1994 року. Спільна стратегія ЄС щодо України 1999 року визначила послідовність зовнішньої політики ЄС та його держав-членів стосовно України. 2005 року її було замінено на План дій Україна – ЄС, що є рамковим стратегічним документом у відносинах з ЄС. Вступ України до СОТ, імплементація двосторонніх документів зумовлюють еволюцію правових відносин від УПС до асоціації та перехід України на інтеграційний рівень європейської економічної інтеграції. Третій етап відносин розпочався з ухваленням Порядку денного асоціації 2009 року, в основі якого лежатиме угода про асоціацію [199, с. 7; 141, с. 85-86].

Вчені Буряк П.Ю. та Гупало О.Г. переконують, що підписання УПС є «завершенням початкового етапу становлення відносин між Україною та ЄС, протягом якого відбулося визнання незалежної української держави з боку країн-членів ЄС. Завершення другого етапу розвитку відносин між Україною і ЄС вони пов'язують прийняттям на Європейській раді в Гельсінкі Спільної стратегії ЄС щодо України. Під час цього періоду (друга половина 90-х років) відбулися події, які стали етапними у процесі зближення України з ЄС. Серед них – набуття членства в раді Європи і ОБСЄ, членство в програмі «Партнерство заради миру», підписання Хартії про особливе партнерство України з НАТО, ратифікація Європейської конвенції з прав людини, переговори щодо вступу в СОТ, проведення першого саміту Україна-ЄС,

створення української частини Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС, Національного агентства з питань розвитку та європейської інтеграції, затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС, а також були визначені наступні етапи просування України до членства в ЄС (набуття членства в СОТ, входження в ЄАВТ і ЄЕЗ, реалізація УПС, створення зони вільної торгівлі, набуття статусу асоційованого члена ЄС» [80, с. 200-203].

Така точка зору вчених вбачається дискусійною, адже вона бере до уваги лише рівень (кількісний та якісний) адаптації, але не враховує мету співпраці України та ЄС.

І. Гоша ототожнює етапи формування та розвитку ідеї набуття Україною повноправного членства в ЄС з етапами адаптації законодавства України та ЄС. Суть виділення кожного з етапів полягає в тому, яким нормативним актом регулювались відносини України та ЄС, а отже яку мету вони мали, адже саме характер укладених угод між Україною та ЄС, визначає мету та рівень співпраці, а значить і рівень адаптації. З огляду на це дослідник пропонує виділяти такі етапи: перший етап триває з 1994 по 2013 рік; другий етап - наслідок підписання Угоди про асоціацію. Виділення такого хронометражу пов'язане з принципово різним характером актів, що регулюють відносини між Україною та ЄС. Якщо УПС встановлювала їх самим загальним чином, то Угода 2013 року, встановлює принципово новий рівень відносин – асоціацію. Цю Угоду Гоша І. розглядає як перший крок до вступу в ЄС, у випадку якщо Україна в майбутньому висловить таку волю [130, с. 11].

Водночас, як слушно підкреслює О. Лаба «процес адаптації українського законодавства до законодавства ЄС розпочався ще до набуття чинності УПС» [208, с. 203]. До набуття чинності УПС подібні спроби робилися в галузях, що регулюють конкуренцію, трудові та соціальні відносини. Цей період вчені називають етапом адаптації *ex gratia* [233, с. 3-9]. Характерною для нього є

відсутність зобов'язань сторін у цій сфері, а крім того, дії України з метою адаптувати своє законодавство з правом ЄС мали такі характерні риси: 1) не були погоджені з європейськими інтеграційними організаціями; 2) мали односторонній характер.

Я. Чернопищук в дисертаційному дослідженні підкреслює, що «... трансформація норм права ЄС до внутрішнього права держав-членів ЄС відбувається через правовий механізм імплементації міжнародних договорів. залежно від порядку імплементації міжнародних договорів до національного законодавства у кожній державі, а також визначення вищої юридичної сили міжнародних договорів щодо конституції та внутрішнього законодавства визначається складність адаптаційних процесів до змісту права ЄС та взагалі необхідність конституційного реформування» [357]. Вченою було «...розглянуто формування конституційних характеристик права ЄС на підставі надбань держав-членів ЄС, а також досліджено конституційні акти, які було прийнято протягом всієї історії розвитку права ЄС (Договір, що встановлює Конституцію для Європи та Лісабонський Договір) та встановлено, що ці акти мають договірно- правову природу, компромісне значення, поєднують міжнародно-правові та конституційно-правові риси і ґрунтуються на волі держав та їх громадян. Останнє підтверджує установчий легітимний характер конституціоналізації в межах Європейського Союзу (як творення акта вищої юридичної сили, обов'язкового до беззаперечного виконання всіма учасниками договірних союзних відносин)» [357].

На прикладі узгодження законодавства при вступі до ЄС Польщі, Чехії, Словенії та Словаччини Я. Чернопищук довела, що «конституційна уніфікація в рамках правової інтеграції в ЄС розглядається за двома напрямками:

1) створення єдиного уніфікованого правового акта вищої юридичної сили на підставі правових надбань Європейського Союзу;

2) приведення конституцій держав до єдиного показника сприйняття та усвідомлення права Європейського Союзу з метою його одноманітного розуміння та застосування у внутрішньодержавних системах права. на підставі проаналізованого досвіду конституційних реформ при вступі до ЄС Польщі, Чехії, Угорщини, Литви, Латвії, Естонії, Болгарії, Словаччини», а також резюмувала, що «зміни й доповнення до конституцій в обов'язковому порядку стосувалися: посилення ролі міжнародного договору у внутрішньодержавних правових системах; перегляду повноважень органів державної влади та введення інституту делегованого законодавства, що покладає певні законодавчі повноваження на уряд, коли є необхідним негайне реагування на певні ситуації взаємодії з Європейським Союзом, або впровадження його обов'язкових приписів; взаємодії за юридичною силою правових актів ЄС та актів внутрішнього законодавства, передачі частини суверенітету або його обмеження, обов'язкового проведення референдуму з питань щодо вступу до ЄС, а також внесення змін до конституції за «європейською поправкою» [357].

У підрозділі 2.3. «Досвід впливу Лісабонського Договору на конституції держав-членів ЄС у контексті визначення тенденцій конституційної модернізації в Україні» вченою було «охарактеризовано конституційно-правову природу Лісабонського Договору та його вплив на внесені зміни до конституцій на прикладі держав-засновників ЄС. Установлено, що конституціоналізація процесу європейської інтеграції держави здійснюється переважно за такими напрямками:

а) регламентація умов участі держави в Європейському Союзі (передача/надання/делегування повноважень, добровільне обмеження суверенітету для досягнення спільних цілей Союзу тощо);

б) порядок імплементації, сприйняття актів ЄС до національної правової системи (вирішення питання пріоритетності);

в) запровадження особливої процедури прийняття рішень, що стосуються загальноєвропейської політики (спеціальні ратифікаційні, погоджувальні парламентські або референдарні механізми);

г) компетенція вищих органів державної влади в європейському законодавчому процесі;

д) перегляд повноважень національних судів, а особливо судів конституційної юрисдикції щодо тлумачення національних правових актів у дусі європейських принципів та цінностей;

ж) статус громадян держави, які також є громадянами Європейського Союзу. Установлено: конституціоналізація процесу європейської інтеграції практично в усіх країнах-членах ЄС втілилась у змінах до конституцій, внесених згідно з положеннями установчих договорів, а також у результатах юрисдикційної діяльності національних конституційних судів (наприклад, ФРН, Франція, Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Кіпр)» [357].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Стратегічний курс з забезпечення безпосередньої участі УРСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах був закріплений в Постанові ВР УРСР 25 грудня 1990 року «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин». Після здобуття Україною незалежності відбулось одразу започаткування двосторонніх відносин Україна – Європейський Союз.

2. Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та етапи його реалізації:

1) 1992 р. – 1995 р. – переговори щодо укладення Угоди про партнерство і співробітництво, закріплення в Основних напрямках зовнішньої політики України, схвалених Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 р.

перспективної мети - членства України в Європейських Співтовариствах та інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. Укладання Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею (1995 р.);

2) 1996 р. – проголошення Україною на засіданні Ради Європи бажання стати повноправним членом ЄС (1996 р.);

3) 1998 р. – закладення основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС шляхом створено Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, офіційна заява України на її засіданні про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС; затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року «Стратегії інтеграції України до ЄС»;

4) 1999 р. – 2006 р. – розпочалась процедура оціночного порівняння правової системи ЄС, що заснована на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав-учасниць ЄС, та правової системи України, наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС як один з основних пріоритетів інтеграційного процесу;

5) 2007 р. – проголошення принципу політичної асоціації та економічної інтеграції, започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору;

6) 2008 р. – досягнення Україною та ЄС домовленості на Паризькому саміті про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, принципами побудови якої є: політична асоціація; економічна інтеграція;

7) 2009 р. – схвалення Порядку денного асоціації як орієнтира для проведення реформ в Україні;

8) 2011 р. – 2012 р. – завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, парафування тексту майбутньої Угоди;

9) підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

10) набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, юридичне закріплення переходу відносин між Україною та ЄС від «партнерство та співробітництво» до «політична асоціація та економічна інтеграція»; набуття чинності глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, реформа законодавства України для його узгодження із *acquis* ЄС;

11) 2019 р. – закріплення в преамбулі Конституції України стратегічно курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перегляд світоглядної парадигми, побудова конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, який би відповідав сучасним реаліям.

3. Реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини.

1.5. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору, етапи його ралізації

Керованість сучасними глобальними та регіональними процесами прямо залежить від успіху багатосторонньої взаємодії, пошуку колективних взаємоприйнятних рішень. Тому зовнішня політика сучасних держав суттєво націлена на створення більш стабільного, передбачуваного і безпечного міжнародного середовища, де віднайдено ефективний баланс між національними та колективними інтересами акторів, й комплексна еволюція якого на сучасному етап є предметом серйозних наукових дискусій [65].

Масштабні зміни, що відбулися в міжнародній системі, – припинення протистояння антагоністичних соціально-політичних систем, встановлення монополярного світоустрію, зростання загрози для глобальної і регіональної безпеки з боку міжнародного тероризму, екстремізму із застосуванням насильства, організованої злочинності і негативних наслідків нелегального обороту наркотиків-- висунули на перший план проблеми становлення і формування нової системи міжнародної безпеки особливо на Європейському континенті [138, с. 3]. На рубежі третього тисячоліття проблематика виникнення і становлення якісно нової всеосяжної системи міжнародної безпеки, є дуже актуальною, що пояснюється не тільки її абсолютною вагою для збереження людської цивілізації, але і високим прагматичним значенням для стабільного функціонування держав – членів світового співтовариства. Особливого значення ці процеси набувають на регіональному рівні [138, с. 9].

При цьому вчені наголошують, що «...за своїм змістом і структурою безпека є багатогранним і складним соціальним явищем. У системі "природа-людина-суспільство" головним фактором, що забезпечує її стабільність, є безпека.

Доведено, що всі без винятку елементи ієрархизованого світового соціуму - індивіди, групи, класи, нації-держави та їх різноманітні об'єднання - знаходяться під постійним впливом чинників внутрішнього та зовнішнього порядку. У соцієнтальній площині імператив безпеки розповсюджується на весь об'єктний ряд - від малих спільнот до глобальних систем або глобального соціуму. Як предмет соціально-політичного аналізу поняття "безпека" часто густо трактується як антитеза небезпеки, конкретним виявом якої стає концепт загрози. Найпоширеніший такий спосіб тлумачення цього терміну в українській та російській науковій літературі. Так, у колективній праці українських науковців "Глобалізація і безпека розвитку" безпека визначається як основа державності: "Безпека держави - це здатність до протидії реалізації загроз її існуванню і цінностям громадянського суспільства. Це ступінь захищеності інтересів і прав громадянина, народу, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз" ... Наприклад, у Законі України "Про основи національної безпеки України" від 2003 р. головні об'єкти захисту (об'єкти національної безпеки) визначено як тріаду, що складається з наступних компонентів: людина-суспільство-держава» [236].

В науковому дослідженні «Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети» констатується, що «...результатом численних міжпарадигмальних досліджень в рамках як міжнародних організацій, так і дослідницьких центрів (ООН, НАТО, ОБСЄ, СІПРІ, Корпорація РЕНД) стало розроблення концептів "колективної", "загальної" та "всеохоплюючої" безпеки. Теоретичною базою цих типів безпеки стали концепції "балансу сил" та "балансу загроз", що посідали домінуюче місце в біполярний період. Поняття "баланс інтересів" з'явилося пізніше, завдяки завершенню міжсистемної конфронтації і формуванню в 90-і рр. XX ст. постбіполярної системи міжнародних відносин. Констатуючи об'єктивність і постійність ключового поняття "інтерес", не можна не відзначити певну мінливість форм

і, зокрема, засобів реалізації національних інтересів, що зумовлено їх залежністю від внутрішньополітичного та зовнішньополітичного контексту. Зміни, що постійно відбуваються в системі державної влади та міжнародному середовищі, справляють комплексний вплив на соціально-політичні та ментальні аспекти національного інтересу. Очевидно, що формування концептуальних засад національного інтересу є складним і тривалим процесом, на який впливають геополітичні, економічні, соціокультурні та психологічні фактори, що коригується системою суспільних цінностей і який відображається в наукових поглядах та проявах масової свідомості. На цьому тлі більш-менш узгодженим у межах суспільних наук є усвідомлення про структуру національної безпеки в її гносеологічному сенсі. Серед змістових компонентів національної безпеки відзначаються такі:

- 1) політична безпека;
- 2) державна безпека;
- 3) військова безпека;
- 4) економічна безпека;
- 5) соціальна безпека;
- 6) гуманітарна безпека;
- 7) науково-технологічна безпека;
- 8) екологічна безпека;
- 9) інформаційна безпека» [236].

О. Делінський підкреслює, що «засобами забезпечення безпеки держави є військова сила і дипломатія, а об'єктом забезпечення є інтереси безпеки. Процес реалізації інтересів пов'язано з обмеженням довільності міжнародних відносин, що знаходить вираження в уточненні правил поведінки їх учасників. Роль регулювання взаємодії держав у фазі нормативного забезпечення їхньої безпеки виконують основні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, найважливішими з яких є принципи рівноправності держав;

поваги суверенітету; заборони застосування сили або погрози силою; вирішення міжнародних спорів виключно мирними засобами; невтручання у внутрішні справи держави і інші. Організаційна фаза забезпечення безпеки держави виражається у пошуку балансу між дипломатичними і військовими засобами захисту своїх інтересів на основі принципів міжнародного права» [138, с. 9].

Відтак, повноправне членство України в НАТО покликане забезпечувати інтереси безпеки України.

Закордонні вчені зазначають, що «теоретичні дослідження розвитку сфери безпеки єдиної Європи розвивалися за двома основними напрямками. Один був зосереджений на нормативному вимірі та заснований на правилах підходу до європейської інтеграції, що прямо корелює з концепцією "створення спільноти безпеки серед колишніх ворогів". К. Дойч справедливо стверджував, що спільнота безпеки може існувати на міжнародному рівні, а політика безпеки глибоко нею формується. Дослідницька концепція взаємозв'язку між міжнародною спільнотою і можливостями для мирних перетворень залишається суттєво актуальною й для регіональних контекстів. Ідея того, що суб'єкти можуть розділяти цінності, норми яких забезпечують соціальну ідентичність, а також брати участь у різних сферах взаємодій, які відображають довгостроковий інтерес, мають дифузну взаємність, становить інтерес попри її неоднозначності (політична спільнота обмежена територіальною державою, і є не дуже велика можливість ефективної дії за її межами). Однак конструктивісти наполягають, що політика безпеки глибоко формується такими спільнотами і що держави, які живуть в рамках міжнародної спільноти безпеки, набувають у своєму характері риси умиротворення - у них є почуття спільності, яке, в свою чергу, створює певні гарантії того, що вони врегулюватимуть свої розбіжності без війни. Отже, стверджується, що ті держави, які живуть в

спільнотах безпеки, створюють не просто стійкий порядок, а, насправді, стабільний мир» [2, с. 1-3].

Водночас, підкреслимо, що забезпечення реалізації закріпленого в Преамбулі Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, передбачає не лише проведення реформ у сфері безпеки, а й політичній та економічній.

Виник і дискурс серед вчених щодо таких питань: «Чи можна сьогодні стверджувати, що ЄС, зосередивши увагу на обмежувальній політиці та безпеці спільноти, тяжіє до так званої "комунітарної моделі"? Чи ЄС здатний до концептуалізації безпеки як процесу взаємозалежного за участю вкорінених "гібридних ідентичностей", що трактується як "етичний універсалізм або космополітизм"?» [65].

Так, в наукових дослідженнях підкреслюється, що «...змагання конкуруючих за владу сил за формування та структурування соціального поля є процесом, за допомогою якого відбувається оцінка розвитку елементів зовнішньої політики ЄС та їх внеску до європейської безпеки. В центрі уваги залишається фактор конкуренції та боротьби за центральну роль у визначенні "законної логіки безпеки в Європі". За винятком демонстрації військової могутності, що оцінювалася під час холодної війни як найважливіше джерело капіталу (і легітимності в ієрархічній структурі), світ заново відкрив себе для гуманітарні цілі, пов'язуючи їх з іншими формами політичного капіталу, який можна валоризувати. За допомогою цього процесу, акторам, таким як НАТО, США та Росія, які поклалися здебільшого на військовий капітал, потрібно було змінити себе в соціальній сфері. У 1990-ті роки відбулися важливі зміни з точки зору дискурсивної валоризації різних форм капіталу. Економічний капітал і м'яка сила, пов'язана з демократичними нормами і правами людини,

стали більш актуальними. Дивіденд миру створив очікування того, що соціальний прогрес, розширення прав і можливостей громадян, а також продуктивна взаємодія стануть головною особливістю структурування міжнародної системи, її форматування в євроцентричному контексті, де ЄС сприймався би як важливий актор у справі забезпечення безпеки, основи якої кореняться в соціальній стабільності, економічному процвітанні та просуванні демократичних норм і цінностей. Європейська комісія стала фундаментальним агентом дії шляхом сприяння технократичному підходу до геополітичних трансформацій. Коріння такого підходу полягають у баченні міжнародних відносин з позицій функціоналізму, як засобу обмеження влади національних держав. Безпека в Європі була переосмислена через призму системи державного управління, за допомогою регулювання та нагляду» [65].

Останні роки світова спільнота дедалі частіше стикається із збройними конфліктами нового покоління - внутрішніми збройними конфліктами, що відбуваються в межах території однієї держави. У міжнародному праві вони отримали найменування збройних конфліктів неміжнародного характеру. При чому такі внутрішні конфлікти сьогодні вже переважають серед усіх озброєних зіткнень на нашій планеті. У конфліктах нового покоління, навіть якщо встановлено, що вони представляють загрозу міжнародному миру і безпеці, важко, а то й взагалі неможливо встановити носія такої загрози. Більш того, принаймні на ранній стадії свого розвитку, такі внутрішні збройні конфлікти можуть і не становити загрози міжнародному миру і безпеці, залишаючись порушенням внутрішнього порядку в державі, на території якої вони відбуваються [138, с. 9].

Безумовно, для повноправного членства України в НАТО має бути створено ефективний конституційно-правовий механізм забезпечення [121].

В 1994 році Україною було підписано Рамковий документ «Партнерство заради миру» [254]. Саме цей документ став підґрунтям міжнародного співробітництва України та НАТО. В 1995 р. на порядку денному стало питання членства нових держав в НАТО. В 1997 році було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-атлантичного договору [352], а також Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і НАТО відносно Центру інформації і документації НАТО в Україні [222].

О. Делінський слушно підкреслює, що в 1999 році в Стратегічній концепції НАТО було закріплено особливі квазіміжнародні норми, які де-факто змінили статутний документ НАТО – Вашингтонський договір 1949 г. та, на думку вченого, посягають на сформований міжнародний правопорядок, його договірну основу, втілену передусім у Статуті ООН [138]. Вчений звертає увагу, що «стратегічна концепція НАТО деформує об'єктивне право держави на індивідуальну або колективну самооборону, яка Статутом ООН допускається лише у випадку, якщо станеться збройний напад на члена Організації, і заходи здійснення якої ніяким чином не повинні торкатися повноважень і відповідальності Ради Безпеки. У якості підстави для застосування збройної сили проти третіх держав, Стратегічна концепція НАТО не посилається на допустимість так званої гуманітарної інтервенції, але в Концепції чималий акцент робиться на тому, що грубі і масові порушення прав людини є ледве чи не імперативною основою для військового втручання НАТО, тобто все зазначене вище буде робитися на основі тієї ж “гуманітарної інтервенції”. Ряд положень Концепції по суті виражає посягання НАТО на право здійснювати таку інтервенцію. При цьому, якщо в період існування традиційного міжнародного права гуманітарна інтервенція розглядалась як цілком правомірне явище, то в наш час правомірність інституту гуманітарної

інтервенції стала піддаватися дедалі частіше сумнівам. Це сталося головним чином у зв'язку з виникненням і розвитком такого важливого принципу міжнародного права, як принцип незастосування сили в міжнародних відносинах, котрий закріплено в Статуті ООН» [138].

Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки була затверджена Указом Президента України від 27 січня 2001 р. [140] «Згідно зі ст. 85 Конституції України визначення основ зовнішньої політики є винятковою компетенцією Верховної Ради України. Парламент, - на думку низки вітчизняних вчених, виявився фактично відчуженим від формування курсу на співпрацю і визначення позиції України що до відносин із НАТО. Більше того ... вищезгадані документи, які визначають зміст і створюють договірно-правову основу взаємовідносин України з НАТО, не були подані на розгляд до Верховної Ради України (ратифікацію), що лишає таку основу правової складової та перетворює їх лише на політичні декларації» [138].

На засіданні Ради національної безпеки і оборони України 23 травня 2002 р. було прийнято рішення почати процес приєднання України до НАТО. Як наголошується в юридичній літературі цей процес не є таким, що суперечить законодавству України: «в національному законодавстві України на сьогодні відсутні норми, які визначають нейтралітет (неучасть у військових блоках) як засіб гарантування безпеки України або як форму її існування в системі міжнародних відносин. У частині IX Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР, закріплено “намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участь у військових блоках”. Однак, по-перше, проголошення наміру не рівнозначне рішення про набуття такого статусу, а по-друге, згадки про позаблоковість України (крім як у документах Верховної Ради УРСР та у Військовій доктрині України 1993 р.) в подальших правових

актах відсутні. Їх немає не тільки в чинній Конституції, але і в Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України. Більше того, в розділі IV згаданої Концепції серед основних напрямів державної політики національної безпеки України відмічено “входження в існуючі системи універсальної і регіональної безпеки... Як відомо, парламент України, який відповідно до Конституції визначає основи зовнішньої політики, ніколи не ухвалював рішення про постійний нейтральний, позаблоковий статус України. І в цьому статусі своїми актами її юридично не визнавала жодна держава.”, підкреслює І. Делінський [138, с. 11-12].

У 2005 р. Україна, як учасниця «Партнерства заради миру», виявила прагнення набути членство в НАТО. На рівні Комісії Україна-НАТО було прийнято рішення про активізацію діалогу щодо прагнень України до набуття членства та здійснення нею відповідних реформ» [367, с. 8].

У 2008 р. на Бухарестському саміті Північноатлантичної ради НАТО на рівні глав держав було досягнуто домовленості, що Україна в майбутньому стане членом НАТО (п. 23 Декларації засідання), а після цього Україна та держави-члени НАТО прийняли на доповнення до Хартії 1997 р. Декларацію 2009 р., згідно якої Комісії Україна-НАТО надавалась провідна роль у: поглибленні постійного політичного діалогу та співробітництва між НАТО і Україною на всіх необхідних рівнях; сприянні зусиллям України, спрямованим на продовження політичних, економічних та оборонних реформ у контексті її євроатлантичних прагнень, концентруючи увагу на ключових демократичних та інституційних перетвореннях [372].

А. Яковлев наголошує, що «після успіхів, досягнутих Україною протягом 2005–2008 рр., справа з подальшим набуттям членства в НАТО суттєво загальмувалася і не просунулася до запрошення нашої держави до Плану дій щодо членства в Альянсі в 2009–2019 рр., незважаючи на те, що в

Україні здійснювались відповідні заходи на законодавчому рівні, включаючи конституційне закріплення державою курсу на набуття повноправного членства в НАТО. Хоча ця Організація і сьогодні підтверджує домовленості, досягнуті в ході Бухарестського саміту 2008 р. та констатує прагнення України стати її членом, що, згідно з її практикою, є підставою для проведення інтенсифікованого діалогу з питань членства в НАТО і здійснення відповідних реформ» [372]. Таке твердження виглядає дискусійним, адже як зазначається в Пояснювальній записці до проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" «приналежність України до західної цивілізації відображено і в Угоді про асоціацію з її визнанням європейських прагнень та європейського вибору України, і в рішенні Бухарестського саміту НАТО 2008 року про підтвердження майбутнього членства України в цій організації. ... Законом України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" [272] до основних засад зовнішньої політики віднесено забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі, а також поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації. Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 травня 2015 року N 287 [326], основними цілями визначено: мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості

економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО (розділ 2)” [326].

В юридичній літературі звертається увага і на те, що «в Україні було прийнято низку так званих антикорупційних законів, а саме: Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про запобігання корупції» [372].

Прийняття даних законів відповідає духу тих реформ, які очікуються від України, яка претендує на членство в НАТО [372]. «В свою чергу, ці закони обумовили внесення до Річної програми на 2015 р. конкретного завдання в інституційній сфері – забезпечити функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції як превентивного органу та Національного антикорупційного бюро України як правоохоронного органу. В Заяві за підсумками Зустрічі лідерів держав НАТО в Брюсселі 2018 р., було схвалено прогрес, досягнутий Україною в проведенні реформ, зокрема завдяки прийняттю Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» і Закону України «Про національну безпеку України». Сучасна діяльність НАТО стосується не лише питань оборони та безпеки, а й відстоювання принципів демократії, верховенства права та захисту прав людини», слушно зазначають дослідники [372].

Указом Президента України від 10 квітня 2019 року № 117/2019 з метою забезпечення виконання пріоритетних завдань співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору, на виконання рішень, прийнятих під час засідання Північноатлантичної ради НАТО з Україною і Грузією, що відбулося в рамках Саміту глав держав та урядів держав – членів і

держав – партнерів НАТО 11 – 12 липня 2018 року, м.Брюссель, Королівство Бельгія, відповідно до пунктів 1, 3 і 17 частини першої статті 106 Конституції України, було затверджено Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2019 рік [297]. Річна національна програма під егідою Комісії Україна- НАТО на 2019 рік є «системним документом, який містить опис реформ за відповідними напрямками, визначає їх стратегічну мету, цілі, пріоритетні завдання і заходи, необхідні для забезпечення ефективної планомірної реалізації закріпленого Конституцією України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору. Невід'ємними складовими Програми є додатки, в яких визначаються пріоритетні завдання та заходи на 2019 рік, індикатори виконання/показники ефективності реалізації Програми у 2019 році та орієнтовний план заходів у рамках Комісії Україна - НАТО на 2019 рік. Провідну роль у питаннях координації діяльності, пов'язаної з підготовкою, виконанням та моніторингом заходів Програми продовжує відігравати Комісія з питань координації євроатлантичної інтеграції України, утворена Указом Президента України від 8 липня 2016 року № 296, головою якої є Віце-прем'єр-міністр України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Кабінет Міністрів України здійснює координацію діяльності центральних органів виконавчої влади, інших державних органів з розроблення та здійснення заходів, спрямованих на виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна - НАТО, а також рішень Комісії Україна – НАТО» [297].

В Річній національній програмі зазначається, що «ключові завдання на цьому шляху визначені у Стратегії сталого розвитку "Україна - 2020", затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, Угоді про коаліцію депутатських фракцій "Європейська Україна" Верховної Ради

України VIII скликання, підписаній 27 листопада 2014 року, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, яка спрямована на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами - членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року, а також у цій Програмі [297]. ...Центральні органи виконавчої влади забезпечують виконання завдань національної системи Глобальних цілей сталого розвитку, визначених документом "Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 року", затвердженим резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року A/RES/70/1, а майданчиками для пошуку національного консенсусу, визначення пріоритетів реформ, координації дій із реформування, моніторингу реалізації та досягнення цілей реформ є Конституційна Комісія, утворена Указом Президента України від 3 березня 2015 року № 119, та Національна рада реформ, утворена Указом Президента України від 23 липня 2014 року № 614» [297].

В Річній програмі підкреслюється, що «демократичні реформи в Україні спрямовані передусім на досягнення європейських демократичних стандартів. Асоціація з Європейським Союзом є важливим стимулом для розбудови України як сучасної європейської держави. Зазначені реформи проводитимуться з максимально широким залученням інститутів громадянського суспільства» [297].

20 квітня 2019 р. Президентом України було підписано Указ №155/2019 «Питання європейської та євроатлантичної інтеграції» [256]. «Указом, окрім затвердження Плану заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО, Кабінету Міністрів

України разом з відповідними державними органами доручається виконання цього Плану заходів зі щоквартальним інформуванням Президента України. В самому ж плані заходів – 31 пункт з різноманітними завданнями на період 2019-2020 років. В рамках поглиблення співпраці з НАТО планується розширення участі України у виконанні Програми НАТО «Наука заради миру та безпеки», візит в Україну делегації Північноатлантичної ради НАТО у липні 2019 року, співробітництво щодо моніторингу ситуації та спільного реагування на агресію Російської Федерації в акваторіях Чорного та Азовського морів, підготовка і подання пропозицій щодо звернення до Північноатлантичної ради НАТО та Генерального секретаря НАТО про приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО у грудні 2019 року, опрацювання зі стороною НАТО питання щодо приєднання України до Програми розширених можливостей НАТО у 2020 році» [256].

«У червні 2019 року планується підготовка змін до Закону України «Про Службу безпеки України», низка заходів щодо оптимізації управління ЗСУ відповідно до євроатлантичних норм і принципів; зміна бюджетного планування і формату закупівель в оборонній сфері, розроблення проекту автономної військової бази на сході України та військово-морської бази на узбережжі Азовського моря і т.п.» [256]. При цьому наголосимо, що не менш важливим є і прийняття Закону України, який би був спрямований на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, а також на забезпечення національної безпеки. Такий захист здійснювався б шляхом визначення правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Бачиться, що обов'язковим має бути для юридичних осіб подання інформації державному реєстратору про кінцевого бенефіціарного власника. Крім того, спеціально уповноважений орган, а також інші інші суб'єкти

державного фінансового моніторингу виключно в межах своїх повноважень повинні забезпечувати співробітництво з міжнародними міжурядовими організаціями у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або міжнародними міжурядовими організаціями у сфері запобігання фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Зокрема, бачиться, що таким міжнародними міжурядовими організаціями мають бути Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, ЄС, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, ООН.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Встановлено, що до 1997 року членство України в Організації Північноатлантичного договору не було пріоритетом зовнішньої політики та національної безпеки.

2. Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та етапи його реалізації:

1) 1997 р. – відхід від концепції блоковості, визначення засад співпраці України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2003 р. – проголошення поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства України в ній;

3) 2007 р. – приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, з метою формування умов для вступу України в Організацію Північноатлантичного договору;

4) 2008 р. – підтримка заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в Організації Північноатлантичного договору;

5) 2012 р. – внесення змін до Стратегії національної безпеки України (виключення положення про вступ до Організації Північноатлантичного договору; включення положення про конструктивне партнерство України та Організації Північноатлантичного договору);

6) 2014 р. – відмова України від здійснення політики позаблоковості, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в цій організації;

7) 2015 р. – ухвалення Стратегія національної безпеки України, визначення мети – набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору;

8) 2017 р. – визначення членства України в Організації Північноатлантичного договору стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики;

9) 2019 р. – закріплення в Конституції України стратегічного курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Виявлено такі основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституціоналізм, глобалізація.

Встановлено факт еволюції моделей конституціоналізму, розвитку національних економік, та доведено, що саме вони прискорили глобалізацію, наслідками чого стала активізація міждержавних комунікацій та активізація інтеграції. Ключовою також стала міжнародна фінансова інтеграція при різному рівні розвитку національних фінансових ринків.

Встановлено такі основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є такі: теоретичне та практичне розроблення його проблем розпочинається з 1993 р. – набрання чинності Договору про Європейський Союз та укладення Рамкового документу «Партнерство заради миру» в 1994 р.; в 2004 році відбувається активізація наукових досліджень у зв'язку з прийняттям Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, заяви про прагнення України набути членство в Організації Північноатлантичного договору, створення Комісії Україна-НАТО.

2. Встановлено основні етапи розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) 1993-2000 рр. – аналіз конституційно-правового забезпечення співробітництва України та ЄС, України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2000 – 2004 рр. – аналіз системоутворюючих засад взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства, вдосконалення механізму забезпечення конституційного ладу України, аналіз перспектив щодо членства України в ЄС за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам; становлення та тенденцій розвитку європейського правового простору, становлення та розвитку ЄС, європейської системи безпеки;

3) 2004-2009 рр. – обґрунтування доцільності набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та дискусійність питання щодо набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору;

4) 2009-2014 рр. – дослідження питань конституційної культури, конституційної правосвідомості, системи організаційних та процесуальних засобів забезпечення конституційного ладу;

5) 2014-2018 рр. – аналіз моделей конституціоналізму, виявлення характерних рис європейської моделі конституціоналізму, обґрунтування доцільності закріплення стратегічного курсу держави в Конституції України; аналіз реалізації щорічних Національних програм співробітництва Україна-НАТО, розробка пропозицій щодо досягнення Україною відповідності критеріям НАТО та ЄС;

6) 2019 р. – сьогоднішня – встановлення співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу», вдосконалення конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації

Північноатлантичного договору.

3. Класифіковано бібліографічні джерела з досліджуваної проблематики на такі види:

1) міжнародні акти;

2) філософські видання;

3) наукові праці з теорії держави і права, конституційного права, міжнародного права, в яких висвітлюються питання конституціоналізму, конституційної культури, конституційної правосвідомості, європейського правового простору, становлення та розв'язку ЄС, європейської системи безпеки;

4) джерела, в тому числі періодичні видання, в яких висвітлено питання конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) матеріали юридичної практики.

Встановлено, що ключовими питаннями, що потребують дослідження у науці конституційного права в контексті конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, є такі:

– особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації;

– роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем»;

– еволюція прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, роль в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС,

та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»);

– поняття та складові конституційної культури, фактори, що впливають на її розвиток, її співвідношення з конституційною правосвідомістю;

– співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»;

– характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму;

– поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень.

4. Сформульовано авторське визначення методології конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану конституційно-правового регулювання набуття повноправного членства

України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у конституційно-правовому регулюванні набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Виявлено методологічні функції, які буде здійснено при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) детермінація конкретних способів, засобів, методів, методик наукового пізнання, які визначають певні закономірності, чинники генезису конституціоналізму, глобалізації, інтеграції, а також становлення та розвитку конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) формування конкретної науково-дослідницької мети у процесі дослідження проблематики конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

3) опрацювання наукових джерел щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

4) отримання наукової новизни різних рівнів щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) сприяння здійсненню наукового пізнання об'єктивних знань (істини) щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в результаті використання спеціального інструментарію;

6) вдосконалення термінологічної бази у правовій доктрині щодо конституціоналізму, конституційного ладу;

7) забезпечення здійснення наукового дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, яке характеризується системністю, логічністю, фундаментальністю, комплексністю та новизною (формування нового знання/знань; приріст існуючих знань).

5. Оскільки конституціоналізм, глобалізація, інтеграція є складними багатовимірними явищами, то дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору обумовлює доцільність та необхідність виходу за межі існуючих дисциплінарних наукових парадигм в простір: 1) міждисциплінарності; 2) трансдисциплінарності. Аргументовано, що дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не може бути побудоване на мультидисциплінарному та дисциплінарному підходах.

Доведено, що в міждисциплінарному дослідженні саме принцип універсалізму є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми

конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, не зводячи наявні сумарні системи знань до спрощеної схеми. Дістало подальшого розвитку твердження щодо необхідності оновлення міждисциплінарного підходу. Встановлено чинники, які зумовлюють таку доцільність та необхідність:

- 1) розвиток конституціоналізму;
- 2) глобалізації, її безпосередній вплив на правову систему держав, правову систему ЄС, міжнародну правову систему;
- 3) інтенсифікація та ускладнення міждержавних відносин;
- 4) зростання спеціалізації наук.

6. Додатково аргументовано, що конструктивний синтез наукових досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є одним зі складників методологічного оновлення.

Встановлено, що при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору необхідною є:

- 1) конструктивна модернізація;
- 2) наповнення методів наукового пізнання (інтерполяція, моделювання, контрастивний аналіз, поліваріантне прогнозування) новим змістом.

Визначено, уточнено особливості, охарактеризовано зазначені оновлені методи наукового пізнання.

7. Аргументовано, що на противагу існуючим в науці конституційного права підходам до аналізу конституційно-правового забезпечення набуття державами повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, необхідним є його розгляд крізь призму

таких складних трансформаційних процесів: конституціоналізм (національний, транснаціональний), глобалізація, інтеграція.

8. Класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за певними критеріями на такі види:

1) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують повноправне членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституції, що закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Чорногорія, Румунія); конституції, які не закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) залежно від того, чи закріплено членство держави в Європейському Союзі: конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Болгарія, Угорщина, Хорватія, Німеччина, Португалія, Франція); конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Польща, Естонія).

Встановлено, що закріплення стратегічного курсу держави в тексті Конституції є традиційним для європейських країн. Це спосіб вираження та нормативного закріплення геополітичного курсу держав.

9. Стратегічний курс з забезпечення безпосередньої участі УРСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах був закріплений в Постанові ВР УРСР 25 грудня 1990 року «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин». Після здобуття Україною незалежності відбулось одразу започаткування двосторонніх відносин Україна – Європейський Союз.

Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та етапи

його реалізації:

1) 1992 р. – 1995 р. – переговори щодо укладення Угоди про партнерство і співробітництво, закріплення в Основних напрямках зовнішньої політики України, схвалених Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. перспективної мети - членства України в Європейських Співтовариствах та інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. Укладання Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею (1995 р.);

2) 1996 р. – проголошення Україною на засіданні Ради Європи бажання стати повноправним членом ЄС (1996 р.);

3) 1998 р. – закладення основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС шляхом створено Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, офіційна заява України на її засіданні про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС; затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року «Стратегії інтеграції України до ЄС»;

4) 1999 р. – 2006 р. – розпочалась процедура оціночного порівняння правової системи ЄС, що заснована на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав-учасниць ЄС, та правової системи України, наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС як один з основних пріоритетів інтеграційного процесу;

5) 2007 р. – проголошення принципу політичної асоціації та економічної інтеграції, започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору;

6) 2008 р. – досягнення Україною та ЄС домовленості на Паризькому саміті про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, принципами побудови якої є: політична асоціація; економічна інтеграція;

7) 2009 р. – схвалення Порядку денного асоціації як орієнтира для проведення реформ в Україні;

8) 2011 р. – 2012 р. – завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, парафування тексту майбутньої Угоди;

9) підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

10) набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, юридичне закріплення переходу відносин між Україною та ЄС від «партнерство та співробітництво» до «політична асоціація та економічна інтеграція»; набуття чинності глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, реформа законодавства України для його узгодження із *acquis* ЄС;

11) 2019 р. – закріплення в преамбулі Конституції України стратегічно курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перегляд світоглядної парадигми, побудова конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, який би відповідав сучасним реаліям.

Реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини.

10. Встановлено, що до 1997 року членство України в Організації Північноатлантичного договору не було пріоритетом зовнішньої політики та національної безпеки.

Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та етапи його реалізації:

1) 1997 р. – відхід від концепції блоковості, визначення засад співпраці України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2003 р. – проголошення поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства України в ній;

3) 2007 р. – приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, з метою формування умов для вступу України в Організацію Північноатлантичного договору;

4) 2008 р. – підтримка заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в Організації Північноатлантичного договору;

5) 2012 р. – внесення змін до Стратегії національної безпеки України (виключення положення про вступ до Організації Північноатлантичного договору; включення положення про конструктивне партнерство України та Організації Північноатлантичного договору);

6) 2014 р. – відмова України від здійснення політики позаблоковості, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в цій організації;

7) 2015 р. – ухвалення Стратегія національної безпеки України, визначення мети – набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору;

8) 2017 р. – визначення членства України в Організації Північноатлантичного договору стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики;

9) 2019 р. – закріплення в Конституції України стратегічного курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору.

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА СУЧАСНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

2.1. Фундаментальні конституційні цінності

Право набуває особливого значення останнім часом у зв'язку з процесами євроінтеграції, входження України у світовий правовий простір [61, с. 3]. «Право – один з основних засобів утілення в життя таких загальнолюдських цінностей, як свобода, справедливість тощо. ... Право виступає не лише інструментом, але й самостійною цінністю культури, яка посідає гідне місце серед інших її цінностей. При його вивченні слід аналізувати також і питання про правові цінності», наголошує О. Бандура [61, с. 3].

В цьому підрозділі в контексті нашого дослідження проаналізуємо поняття «цінності», «конституційні цінності», уточнимо їх ознаки та встановимо роль конституційних цінностей в забезпечення реалізації закріпленого в Преамбулі Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС та Організації Північноатлантичного договору [110, с. 187].

А. Абишева в науковому дослідженні підкреслює, що «категорія цінності ...входить до числа основних. Адже цінності відіграють принципову роль у людському житті. Становлячи певний спосіб буття людини у світі, спосіб її ставлення до світу, складаючи сенс усього простору душі індивіда і надаючи йому цілісності, вони стають чинниками, через які люди відчувають себе людьми, мірилом людського у людині й виражаються у думках, діях, усій

поведінці [43, с. 139]. Таким чином, цінності нерозривно пов'язані з людською гідністю, яка теж робить людину людиною.

О. Бандура в дисертаційному дослідженні звертає увагу на такі доктринальні підходи щодо питання цінностей: «А.Г. Здравомислов. «Цінності, – пише він, – це інтереси, які відособилися в ході розвитку самої історії завдяки поділу праці в сфері духовного виробництва. Але предметами цих інтересів, що відособилися, ...виступає певний духовний зміст, який полягає в особливій концентрації почуттів і думок і який втілюється у зразках прекрасного, істинного, доброго, шляхетного» [61, с. 34]. Тут на перший план виступає те, що відповідає уявленню про призначення людини та її гідність. З такого погляду світ цінностей – це насамперед світ культури, сфера духовної діяльності, моральної свідомості людини. Вона набула широкого визнання лише на сучасному етапі філософського осмислення природи цінності. Це трактування цінності слід доповнити розумінням цінності як дієвого стимулу людської діяльності. Є.М. Причепій пише: «Цінності – економічні (матеріальні блага), моральні (норми поведінки), естетичні (предмети художньої культури), релігійні, політичні тощо – являють собою не що інше, як соціальне буття, “згорнуте” в мотиви й установки діяльності суб'єкта (суспільства, класу, особистості)» [269, с. 46]. Загалом цінність є феноменом, що виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні, виступає «значенням об'єкта для суб'єкта». Цінності виявляються в результаті узагальнення соціального досвіду, втілюють у собі суспільні ідеали і тому слугують еталонами належного. Зрозуміло, що не можна ототожнювати цінність і предмет як її носія» [61, с. 3].

Відтак, одними з ознак цінностей є такі:

- 1) виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні;
- 2) є результатом узагальненого досвіду;

3) є еталоном належного.

В юридичній літературі звертається увага, на такий піхід щодо класифікації цінностей: «Відповідно до того, що потреби й інтереси поділяють на матеріальні та духовні, таким же чином поділяють і цінності. Щоправда, цей традиційний підхід критикують деякі філософи. До їх кола належить, зокрема, автор у цілому вельми цікавої книги «Філософська теорія цінностей» М.С. Каган. Він вважає неправильним визнання «матеріальних цінностей», «економічних цінностей», «утилітарних цінностей», оскільки «всі ці епітети не можна застосувати до суб'єктно-об'єктних відношень, бо вони характеризують різні аспекти відношень об'єктно-об'єктних, які вбирають у себе зв'язки людини і з природою, і з суспільством, і з іншими людьми, – адже людина виступає у певних ситуаціях не в ролі суб'єкта, а в ролі об'єкта (природної істоти, організма, носія соціальної ролі, функції, елементу виробничих сил, що ним маніпулює влада...); навіть більше – духовно розвинена особистість здатна розщепити саму себе на суб'єкт та об'єкт самоуправління, самопізнання, самооцінки» [170, с. 87]. Однак О. Бандура переконує, що «М.С. Каган при цьому випускає з уваги, що грань між людиною як природним організмом і людиною як духовною істотою значною мірою умовна. Основні аргументи матеріалізму щодо впливу матеріального буття на свідомість залишаються справедливими» [61, с. 3]. Бачиться, що таке твердження є дискусійним, адже людина як духовна істота і людина як природний організм є різнопорядковими явищами, які хоча і пов'язані в суб'єктному прояві, водночас не можуть ототожнюватись.

О. Бандура наголошує, що «... слід визнати правильними і багато свідчень зворотного впливу мислення, духовного стану на фізіологічні процеси в людському організмі. Через це традиційний поділ цінностей на матеріальні та духовні, з нашої точки зору, має право на існування. Однак цей

поділ чомусь не завжди визнається» [61, с. 3]. Дійсно, мислення, духовний стан людини впливають на фізіологічні процеси в організмі, але такий вплив вбачається дискусійним в твердженні, що людина як духовний організм і людина як фізична істота є тотожними поняттями. Зокрема, проведемо паралель: на людину як фізичну істоту впливає і навколишнє середовище, зокрема, екологія. Водночас, поняття людини як живого організм не розглядається як синонім поняття екології. Таким чином, людина як фізична істота та людина як духовна істота не є синонімами. Вбачається, що взаємовплив є одним з факторів впливу на ті або інші духовні чи фізичні процеси, але не аргументом для ототожнення різнопорядкових понять.

А. Бабенко дотримується точки зору, що : «...оптимальним для використання у теорії права уявляється трактування цінностей як явищ особливої реальності, відносин, певних властивостей предметів об'єктивної дійсності, спрямованих на них потреб, інтересів суб'єкта» [56, с. 76]. Водночас, при такому трактуванні цінностей поза «увагою» залишається питання духовних цінностей, які пов'язані з людською гідністю.

А. Здравомислов визначає цінності як «специфічно соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, які виявляють їхнє позитивне або негативне значення для людини і суспільства» [348, с. 54]. Разом з тим, підкреслюючи соціальну визначенність об'єктів навколишнього світу та те, що саме вони виявляють певне значення для людини, суспільства, поза увагою вченого залишаються духовні цінності. Саме духовні цінності пов'язані з людською гідністю.

Таким чином, при вище зазначених доктринальних підходах до поняття цінностей, вони визначаються і класифікуються через їх зв'язок і з потребами, і з інтересами людини. По суті це зв'язок «суб'єкт-потреби та інтереси» [110].

Ми одностайні в думці з О. Бандура, що «при такому підході розкриваються переважно онтологічні основи цінностей. З гносеологічного погляду всю багатоманітність цінностей поділяють на два типи – предметні та суб'єктні. До першого відносять предмети людської діяльності, суспільні відносини та включені до їхнього кола природні явища як об'єкти ціннісного відношення. Суб'єктні цінності – установки й оцінки, імперативи та заборони, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень; іншими словами, це способи і критерії, що слугують основою самої процедури оцінювання відповідних об'єктів. «Предметні» та «суб'єктні» цінності виступають, так би мовити, двома протилежностями, що доповнюють одна одну» [61, с. 3].

В юридичній літературі виділяють:

- 1) цінності-цілі;
- 2) цінності-засоби.

Безумовно, найвищою цінністю-метою є людина. О. Бандура зазначє, що «її визнання виявляється у піклуванні людини та гуманістично налаштованого суспільства про всебічний розвиток індивіда як універсальної самоцінної істоти, виявлення і розвиток його сутнісних сил, про поступ людства, одним із фундаментальних критеріїв якого все більшою мірою стають загальнолюдські цінності» [61, с.3].

Так, Конституція України 28 червня 1996 р. визначила якісно новий статус людини і громадянина. Відповідно до ст. 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [189].

Отже, в Конституції України закріплено соціальні цінності. Найвищими соціальними цінностями визначено:

- 1) людина;
- 2) життя людини;
- 3) здоров'я людини;
- 4) недоторканність людини;
- 5) безпека людини.

В Конституції України знайшли відображення Статут ООН, міжнародно-правові акти з прав людини ніверсального та регіонального характеру. Зокрема, Загальна декларація прав людини 1945 р. [163], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [228], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [229], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [179]. Ці акти є виміром людської гідності.

Так, у п. 3 ст. 1 Статуту ООН йдеться, що «...одна із цілей ООН полягає в здійсненні міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та в заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, без відмінності раси, статі, мови і релігії. Забезпечення поваги до прав людини здійснюється статутними органами ООН» [322]. Згідно з п.п в п. 1 ст. 13 Статуту ООН, Генеральна Асамблея ООН повинна «...сприяти міжнародному співробітництву в економічній, соціальній, культурній сферах, галузі охорони здоров'я, а також сприяти здійсненню прав людини і основних свобод. Із цією метою Генеральна Асамблея ООН може приймати рекомендації, адресовані державам – членам Організації. Для забезпечення швидких і ефективних дій ООН її члени покладають на Раду Безпеки головну відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки (ст. 24 Статуту

ООН). Вона визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії та надає рекомендації або вирішує те, які дії варто почати для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки. Рада Безпеки подає на розгляд Генеральній Асамблеї щорічні доповіді і, в міру потреби, спеціальні доповіді. Вона є єдиним органом, який наділений повноваженнями приймати обов'язкові рішення з окремих питань: «Члени організації погоджуються ...підкорятися рішенням Ради Безпеки й виконувати їх» (ст. 25 Статуту ООН) [61, с. 3].

Дискусійною вбачається точка зору О. Бандури, що «останнім часом склалися певні економічні підстави для посилення значущості загальнолюдських цінностей. І серед них насамперед слід відзначити існування планетарного економічного ринку. В його межах основну роль відіграє вартісне відношення, циркуляція вартості, яка має міру людської праці, що витрачається на виробництво тих чи інших продуктів. Вартісний підхід і взагалі використання поняття вартості у розробці теорії цінності бере свій початок від Марксової теорії вартості. У цьому розумінні він не втратив свого значення й нині, хоча за змістом, зрозуміло, істотно змінився. Мабуть, найбільш яскравим свідченням цієї загальнолюдської міри вартості та вартісного підходу є ВКВ (вільно конвертована валюта). Така економічна основа, звичайно, сприяла і, так би мовити, глобальному осмисленню самої категорії цінності, формуванню загальнолюдських цінностей – і в інформативному плані, і в плані необхідності поглибленого теоретичного розуміння цінності. Цінність певним чином можна визначати через зв'язок з вартістю як втіленою у предметі суспільно необхідною працею, причому тут враховується весь сукупний, планетарний зміст суспільної праці. Цінність при такому підході можна розглядати як пропорційну частину сукупної, соціально цілісної, суспільно необхідної в масштабах людства праці» [61, с. 3].

Бачиться, щ хоча економічні підстави і посилюють значущість загальнолюдських цінностей, тим не менш дискусійним бачиться, що це відбулось нещодавно [110-113].

Так, «хоча спочатку сфера захисту прав людини розглядалась як повністю невластива правовому порядку, який незмінно заснований на економічних принципах, згодом це положення зазнало певних змін, що пояснюється поглибленням політичної й економічної взаємодії європейських країн [154, с. 677]. Паризький договір 1951 р. про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі та Римські договори 1957 р. про створення ЄЕС і Євроатому – первинні установчі договори Європейських спільнот – не містили жодних положень про створення спеціальної системи захисту прав людини в межах Європейських співтовариств [154, с. 677]. Впливом пануючих тоді функціоналістських підходів до механізмів і принципів правового регулювання економічної інтеграції, що виключали будь-яку можливість втручання у вирішення політичних проблем держав-членів, визначалася й позиція Суду Європейських співтовариств: ґрунтуючись на положеннях позитивного права, тобто на нормах установчих договорів Європейських співтовариств, Суд виключав можливість визнання основних прав і свобод людини в якості діючої правової норми права Співтовариства» [154, с. 677], свідченням чого є рішення, винесені ним в справах «Geitling», «Stork», «Sgarlata». Так, у рішенні по справі «Geitling» Суд ЄС відмовився взяти до уваги аргументи про те, що акти Верховного органа ЄОВС повинні були поважати положення Конституції ФРН» [28].

«І все ж право ЄС, як об'єднуюча регулятивна система, не могло залишатися осторонь від магістрального напрямку розвитку національного права держав-членів, відображає еволюцію сформованої там правової свідомості та основних характеристик громадянського суспільства. Інтеграція,

що не враховує значення, яке надається національними конституціями, парламентами і правозастосовними органами правам людини, могла виявитися збитковою – зазначає М. Етін. Компетенція ЄС почала розширюватися. Обсяг законодавчої діяльності зростає. Інтереси особистості перед обличчям машини, в яку перетворюється ЄС, повинні бути огорожені такою самою мірою, як і всі взаємини з національною державою та армією чиновництва. Інакше легітимність права ЄС опиниться під сумнівом. Буде все складніше і складніше доводити верховенство, переважну силу і пряму дію права ЄС, наполягати на тому, що в разі колізії з національними конституціями все одно повинна застосовуватися норма права ЄС, навіть якщо вона і не піддається контролю з точки зору відповідності вимогам захисту і забезпечення прав людини» [154, с. 677].

Л. Дешко підкреслює, що «...вже до кінця 60-х рр. XX ст. позиція Суду ЄС із питання визнання основних прав і свобод людини як діючої правової норми права Співтовариств зазнала еволюції: починається поступове визнання права сторін посилатися на основні права людини у своїх позовах або скаргах як на підставу для висунення правових вимог. Так, у рішенні по справі «Stauder v. City of Ulm» (1969 р.) Суд, розглядаючи питання про порушення системою соціального забезпечення права на приватне життя, вперше проголосив, що буде захищати основні права людини, як вони впливають із загальних принципів права Співтовариства, а також вказав, що відмінить будь-яке рішення або акт органів ЄС, якщо вони суперечать фундаментальним правам людини [41]. У подальшому захист прав людини завдяки рішенням Суду ЄС став загальним принципом права ЄС. Йому має відповідати все вторинне законодавство і дії органів та інститутів ЄС» [141, с. 81].

Уявлення про цінність постійно еволюціонували адже відбувались зміни в діяльності людини. «Переорієнтація світоглядних принципів на розуміння

людини як кінцевої і найвищої мети цієї діяльності сприяла тому, що погляди на цінність еволюціонували від визнання її як практичної корисності, утилітарної застосовності до утвердження цінності у найвищому значенні, як своєрідної, специфічної самоцінності. І такою самоцінністю, що вивершує всю ієрархію цінностей і користується все більшим визнанням, є сама людина в єдності з соціумом. У цій єдності міститься джерело усіх цінностей. Тут не варто залучати щось надприродне, посилаючись на священні книги або оточені ореолом традиції. Цінності, котрі скеровують людські дії, треба шукати в самій природі людини й у природному світі в цілому. Ступінь наближення тієї чи іншої цінності до самоцінності стає своєрідним критерієм значущості даної цінності» [61, с. 81]. Приклад тому – Європейський Союз.

Так, «У справі «Nold v. Commission» (1974) Суд Європейських співтовариств вказав, що основні права є невід'ємною частиною загальних принципів права, дотримання яких він гарантує, а так само підкреслив, що для забезпечення захисту цих основних прав Суд повинен спиратися на конституційні традиції, спільні для всіх держав-членів Європейських спільнот [33]. Таким чином, він визнав, що не може підтримати заходи, прийняті Комісією, які є несумісними з основними правами, визнаними та захищеними конституціями держав-членів Співтовариств. Логіка Суду Європейських співтовариств у цьому разі цілком бездоганна» – зазначає З. Алієв [84, с. 679]. Загальновідомо: саме в цей період Суд виходив із того, що не може бути в принципі несумісним із конституційним порядком держав-членів правопорядок Спільнот.

Разом із тим, як зазначає Л Дешко, «...більш широкому застосуванню Судом принципу захисту прав людини чимало сприяло виникнення в 1970-і рр. протистояння між ним і Федеральним конституційним судом ФРН [154, с. 32]. Зумовлено це було тим, що право ЄС не містило яких-небудь власних,

особливих стандартів прав людини. Воно захищало стандарти, які стали європейськими внаслідок того, що є загальними для конституційних традицій держав-членів, або, принаймні, сприймаються правовими системами держав-членів. Загальноєвропейський стандарт у галузі основних прав частково відрізняється від національного стандарту та є нижчим щодо нього. Це стало підставою для розробки правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН, яка називається «Solange Rechtsprechung» (судочинство орієнтується на національний каталог основних прав до тих пір, поки не будуть створені відповідні норми ЄС)» [145, с. 45-46].

Вчені-конституціоналісти наголошують на рішенні в справі «Solange I» (1974 р.). Зокрема, правова позиція Федерального конституційного суду ФРН була така: «...власний правопорядок, створений завдяки утворенню Європейського Співтовариства, базується на основних положеннях національних конституцій, якими й узаконені межі дії правопорядку ЄС. Праву ЄС може бути надано пріоритет перед національним конституційним правом, якщо за змістом закону про схвалення договору про ЄЕС відсутні сумніви в його відповідності конституції». Тобто позиція Федерального конституційного суду ФРН виводить правопорядок ЄС не з договору про ЄС, а з «основних положень національної конституції». Крім того, пріоритет лише може бути надано за рішенням німецького суду, а не міжнародного [172]. До того ж цим рішенням Федеральний конституційний суд ФРН визначив за собою право вважати те чи інше розпорядження ЄС «неприйнятним», а контроль за ним правомірним: «до тих пір поки (solange) інтеграційний процес Спільноти не розвинувся настільки, щоб право ЄС містило сформульований парламентом каталог основних прав, який був би адекватним каталогу основних прав конституції, подання суду ФРН у Федеральний Конституційний суд у порядку контролю за відповідністю норм права ЄС

конституційному праву країни допустимо і схвалюється, якщо суд вважає припис права Європейського Співтовариства неприйнятним, оскільки воно вступає в колізію з основними правами Основного закону». Так само в цьому рішенні суд Федеральний суд ФРН зазначив, що «стаття 24 Основного закону не уповноважує на, власне, передачу вищих державних повноважень, а лише відкриває національний правопорядок таким чином, щоб зберігалось виключне верховенство ФРН і залишався простір для безпосередньої дії і застосування права з інших джерел у внутрішньодержавній сфері» [33].

В доктрині конституційного права підкреслюється, що «з розвитком інтеграції точка зору Федерального конституційного суду ФРН зазнала еволюцію, свідченням якої є рішення по справах «Vielleicht – Beschluss» (1979) і Solange II (1986). Так, у рішенні «Vielleicht – Beschluss» (1979 р.) на відміну від рішення у справі Solange I «сенат залишив відкритим питання, чи можуть і якою мірою, враховуючи політичні та правові зміни, що відбулися за минулий час у сфері ЄС, принципи рішення від 29 травня 1974 р. і далі претендувати на необмежену дію для майбутніх норм похідного права», а так само зазначив, що він готовий у разі можливості відмовитися від застереження щодо секундарного права, але воночас знову підкреслив свою прерогативу щодо контролю за нормами первинного права ЄС, яка досягається через німецький погоджувальна закон (Zustimmungsgesetz). У вирішенні Solange II від 22 жовтня 1986 р. Федеральний конституційний суд ФРН зазначає: «оскільки (solange) Європейські Співтовариства, а саме європейський суд, гарантують непохитність головного змісту основних прав, то Конституційний суд ФРН більше не буде здійснювати свою юрисдикцію над застосуванням похідного права ЄС», яке «більше не перевіряється на масштаб основних конституційних прав». Крім того, Федеральний конституційний суд ФРН, посилаючись на конституційний принцип: «ніхто не може бути вилучений з

ведення свого законного судді», закріплений у ст. 101(1) Основного закону, Суд ЄС визнав законним суддею» в області захисту прав людини» [145, с. 44-46].

В юридичній науці одним з домінуючих є погляд на право як норму свободи. «Найвищими цінностями життя, вираженими у правових приписах, вважаються автономія й самодостатність, тобто особиста свобода», зазначають вчені [60, с. 70]. Разом з тим О. Бандура та А. Тойнбі підкреслюють, що «відособлення людини від суспільства не повинне бути надмірним, бо тоді стає можливим таке послаблення міжособистісних зв'язків, яке може виявитися небезпечним для соціуму. Наприклад, у Стародавній Греції внаслідок такого послаблення зв'язків між членами суспільства та з суспільством в цілому жителі Афін й інших полісів не змогли згуртуватись і стали легкою здобиччю Олександра Македонського. Грунтуючись на історичних прикладах такого роду, Тойнбі розглядає високий рівень індивідуалізації у найрозвиненіших країнах Заходу як ознаку стагнації» [342, с. 25] «...під аксіологічним кутом зору основна проблема, яку розв'язує в процесі самоорганізації суспільство, полягає в тому, щоб реалізувати такі його цінності, як упорядкованість соціального життя, нормальне функціонування та прогресивний розвиток суспільства й одночасно такі особистісні цінності, як свобода особи тощо. Важлива особливість названих цінностей полягає в тому, що втілення в життя першої потребує реалізації останніх і навпаки» [61, с. 71].

«Справді, нормальне, упорядковане, стійке функціонування суспільства та його поступ вимагають постійної енергійної діяльності особи, основною умовою якої виступає свобода, а вільною особа може бути лише в нормально організованому суспільстві» [32, с. 57], зазначає Л. Колаковскі. Такі цінності входять до числа загальнолюдських пріоритетів, які світове співтовариство розглядає як основи виживання цивілізації. Їхня значущість має тенденцію

постійного зростання» [54, с. 98], наголошує в своїх наукових дослідженнях В. Андрущенко. Ми одностайні з точкою зору вченого, тим більше це питання актуалізується в контексті, з одного боку, глобалізації, а з іншого – глобальних викликів, що стоять перед регіональними інтеграційними об'єднаннями.

В. Кудрявцев, І. Бичко та О. Бандура в своїх дослідженнях розглядають таку людську цінність, як «свобода». В. Кудрявцев наголошує, що «...особистість завжди прагне до неї, слово «свобода», як правило, асоціюється в людській уяві з бажаним способом буття. Поняття свободи характеризує спектр можливостей, сукупність різних варіантів вибору мети, засобів, шляхів реалізації інтересів і намірів особи, часу та обставин здійснення вчинку, який складається в кожній ланці генезису її поведінки» [201, с. 43]. О. Бандура підкреслює, що «...право на свободу є невід'ємним правом людини. Його має, за Гегелем, навіть раб: «у природі речей лежить, що раб має абсолютне право звільнитися» [100, с. 87]. Відтак, свобода є абсолютною цінністю.

На думку І. Бичко «...суттєвий вплив на практику мають не лише реальні, але й можливі обставини (оскільки майбутнє є «присутнім» в дійсності у формі можливостей). Через це людська дія містить як істотний момент невизначеність (вона ніколи не визначена жорстко й однозначно), багатозначність (можливостей завжди кілька), що надає їй характеру вибору. Іншими словами, до структури людської дії завжди входить свобода... Оскільки функціонування свідомості не можна відокремити від цілепокладання, а цілі, своєю чергою, покладаються не автоматично, не без вільного вибору, вирішення, оскільки свобода виявляється сутнісним визначенням суспільного буття» [81, с. 64], «...свобода стимулюється саме духовними чинниками, оскільки її мета безпосередньо формується й існує лише ідеально, у сфері духу» [82, с. 68]. «Свобода притаманна тільки людині

та є головною з тих власних підвалин суспільства, на яких воно здійснює свою самоорганізацію. У цілому людина не є вільною від умов. Але вона вільна зайняти щодо них певну позицію. Умови не детермінують її повністю. Можна сказати, що власне людське буття починається лише там, де закінчується будь-яка однозначна й остаточна визначеність, і проявляється (додаючись до природної заданості людини) особистісна настанова. Від неї (звісно, у певних межах) залежить, чи поступиться вона умовам. Свідомо чи несвідомо вона вирішує: протистояти чи здатися. Людина здатна піднятися над умовами і таким чином увійти до людського виміру. Її поведінка значною мірою визначається її саморозумінням. У тому, як людина поводить, виявляється її особистість. Особистісне буття людини й означає свободу – свободу стати особистістю. Це свобода від своєї фактичності, свобода стати іншою», висновує вчений [81, с. 64].

Таким чином, одним з чинників (стимулів) свободи є духовний. Лише через свободу людина стає особистістю. В контексті інтеграції України до Європейського Союзу, бачиться, що чинник духовний є одним зі спільних, таких, що об'єднує громадян України та громадян ЄС, щодо свободи людини. При цьому, цей чинник є одним з ключовим адже духовні цінності є наріжним каменем і для громадян країн-учасниць ЄС, і для громадян України.

Свобода є однією з основних людських цінностей. Вітчизняні та зарубіжні науковці науковці зазначають, що «вона може за певних умов вважатися важливішою від життя, особливо власного. Вона становить ту глибинну цінність, яка визначає можливість усякої іншої цінності. Свобода як сутність і є глибинним сенсом людського буття, без якого вона втрачає в кінцевому рахунку свою суб'єктивність. Втративши можливість самовизначення, людина перестає бути людиною. Але якщо порушено міру свободи, вона обертається бідною – сваволею, насильством, злочинністю,

самознищенням людей. ...у числі серйозних недоліків західних суспільств належить згадати злочинність, що виявляє себе у багатьох формах – наприклад, у зловживаннях свободою ринку. Ці зловживання значно почастишали після Другої світової війни і в наш час становлять серйозну проблему для нашого суспільства» [265, с. 76]. Безумовно, є і інші форми прояву злочинності. Всі вони – по одному і в сукупності підривають сучасні суспільства.

Ефективна самоорганізація суспільства потребує упорядкування свободи. Дуже потужним її засобом є право (особливо у поєднанні з державою, про що мова буде нижче). Саме воно і вказує розумну міру свободи, проводить межу між діями, які сприяють нормальному життю суспільства (принаймні, є нейтральними в цьому відношенні) і такими, що перешкоджають йому, визначаючи найбільш небезпечні з числа останніх як злочинні. Гегель писав: «Право є, отже, взагалі свободою як ідеєю»... Визнання суспільством прав і свобод особи потребує їхнього позитивування (перетворення на основні права, закріплені конституцією)» [61, с. 3]. Найбільш яскравий прояв такого позитивування ми можемо знайти в праві ЄС.

Так, як зазначає в дисертаційному дослідженні Л. М. Дешко «...Хоча спочатку сфера захисту прав людини розглядалась як повністю невластива правовому порядку, який незмінно заснований на економічних принципах, згодом це положення зазнало певних змін, що пояснюється поглибленням політичної й економічної взаємодії європейських країн. Так, Паризький договір 1951 р. про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі та Римські договори 1957 р. про створення ЄЕС і Євроатому – первинні установчі договори Європейських спільнот – не містили жодних положень про створення спеціальної системи захисту прав людини в межах Європейських

співтовариств. Впливом пануючих тоді функціоналістських підходів до механізмів і принципів правового регулювання економічної інтеграції, що виключали будь-яку можливість втручання у вирішення політичних проблем держав-членів, визначалася й позиція Суду Європейських співтовариств (далі – Суд): ґрунтуючись на положеннях позитивного права, тобто на нормах установчих договорів Європейських співтовариств, Суд виключав можливість визнання основних прав і свобод людини в якості діючої правової норми права Співтовариства, ...свідченням чого є рішення, винесені ним в справах «Geitling», «Stork», «Sgarlata». Так, у рішенні по справі «Geitling» Суд ЄС... відмовився взяти до уваги аргументи про те, що акти Верховного органа ЄОВС повинні були поважати положення Конституції ФРН ... І все ж право ЄС, як об'єднуюча регулятивна система, не могло залишатися осторонь від магістрального напрямку розвитку національного права держав-членів, відображає еволюцію сформованої там правової свідомості та основних характеристик громадянського суспільства. Вже до кінця 60-х рр. ХХ ст. позиція Суду ЄС із питання визнання основних прав і свобод людини як діючої правової норми права Співтовариств зазнала еволюції: починається поступове визнання права сторін посилаючись на основні права людини у своїх позовах або скаргах як на підставу для висунення правових вимог. Так, у рішенні по справі «Stauder v. City of Ulm» (1969 р.) Суд, розглядаючи питання про порушення системою соціального забезпечення права на приватне життя, вперше проголосив, що буде захищати основні права людини, як вони випливають із загальних принципів права Співтовариства, а також вказав, що відмінить будь-яке рішення або акт органів ЄС, якщо вони суперечать фундаментальним правам людини ... У подальшому захист прав людини завдяки рішенням Суду ЄС стає загальним принципом права ЄС» [141, с. 116-117].

М. Осядла підкреслює, що «...для сучасного праворозуміння є характерним інтегративний вимір, де змістом свободи виступають принципи природного права, а формою свободи – є право у своєму позитивному, формальному вигляді, яке відображає потреби та інтереси суспільства.... Хоча зрозуміло, що у позитивізмі та нормативізмі «простір свободи» нормативно обмежується державним регулюванням; у природно-правовій концепції свобода виявляється у виразі невідчужуваних прав людини; щодо соціологічного напрямку, то право і свобода виступають умовою виникнення відносин, які породжують юридичні наслідки. У межах інтегративної теорії можливе окреслення сутності свободи та права, визначення ціннісного прояву свободи та справедливості в повному обсязі. Окремо взята правова концепція неспроможна дослідити право цілісно та надати всебічну характеристику права, визначити «якісні» межі свободи як способу протистояння свавіллю та хаосу» [251, с. 95-96].

Співставляючи два тлумачення свободи – як пізнаної необхідності та як можливості вибору, О. Бандура зазначає, що «свобода як пізнана необхідність – найбільш містка характеристика можливостей людини за умов жорсткого детермінізму, відсутності вибору. Тут свобода полягає саме в усвідомленні неможливості ніяких інших дій окрім тієї, до якої змушують обставини. Коли з'являються альтернативи, свобода набуває нового характеру – це вже можливість вибору. Згідно з Декартом, свобода вибору між двома рівнозначними можливостями – це найнижчий щабель свободи. «Я тим вільніше схиляюся до чогось, – пише філософ, – чим більше підстав мене до цього спонукає» [136, с. 98]. Зрозуміло, що при збільшенні кількості альтернатив міра свободи зростає. Кожна із зазначених інтерпретацій (форм) свободи відповідає своїм соціально-політичним умовам, які складаються в процесі еволюції суспільства, і зміна цих умов взаємно пов'язана з переходом

від однієї інтерпретації (форми) до іншої: у надрах старого суспільства дозрівають матеріальні умови переходу до нового і одночасно нове розуміння свободи, яке сприяє цьому переходові» [59, с. 93-95]. «Можна висунути гіпотезу, що в суспільстві утверджується той варіант свободи, якого воно потребує на даному історичному етапі для дальшого розвитку. Якщо ситуація дуже складна, йдеться про виживання суспільства, люди повинні пожертвувати приватними інтересами в ім'я цієї мети, тоді свобода виступає у формі пізної необхідності. Якщо ж ці труднощі подолано, то з'являються альтернативи і форма свободи стає іншою – тепер це вже можливість вибору», наголошує вчений [59, с. 93-95].

В юридичних дослідженнях підкреслюється, що «зазначені інтерпретації свободи мають істотне значення для правосвідомості. Коли громадянин вважає норми позитивного права (закони) справедливими і цілком згоден з ними, можна сказати, що вони становлять його вибір, він ставиться до них як до правил, встановлених ним самим. Тоді свобода виступає для нього як можливість вибору. У протилежному випадку, якщо він не приймає ці норми, він усе-таки змушений їх дотримуватись, оскільки вони ґрунтуються на силі держави, і його свобода виступає в іншій формі – у формі пізної необхідності» [59, с. 93-95].

При цьому, «свобода може бути зовнішньою і внутрішньою. Право регламентує тільки зовнішню свободу. Тут доречно звернути увагу на те, що західна і східна культури істотно відрізняються з точки зору співвідношення цих типів свободи. Захід шляхом створення численного середнього класу (тобто класу з середнім рівнем власності) розкріпачив людину зовнішньо, а Схід піклувався про її внутрішню свободу. Увага жителів західних країн спрямована назовні, через те вони і створили демократичне суспільство, яке законодавчо забезпечує їхню зовнішню свободу. Зовнішня (соціальна)

захищеність не вимагає від таких людей здатності до внутрішнього самозахисту» [59, с. 93-95].

Н. Амельченко слушно наголошує, що «...права індивіда в європейському просторі розглядаються одночасно як свободи. Так, право на свої переконання є свободою совісті, а право на власність є свободою розпоряджатися законно набутою власністю, право на працю одночасно передбачає вільний доступ до робочих місць, безкоштовних центрів зайнятості тощо, а право на збереження культурної самобутності передбачає вільний вибір мови навчання, культурної ідентичності та релігійних переконань. Це означає, що саме індивідуальна свобода поціновується в ліберальнодемократичних суспільствах як базова цінність. Європейське право надає пріоритет правам і свободам індивіда над державою. Остання не може нав'язувати індивіду цілі та цінності його життя, вона тільки має захищати фундаментальні права і свободи громадян, створюючи необхідні правові норми та інститути для їх реалізації. В ліберальній думці і політичній практиці виокремлюються поняття «свобода» («freedom») та «свободи» («liberties»). Перше означає невтручання держави або інших людей у сферу самовизначення людини. Ця сфера окреслюється фундаментальними правами і свободами, а саме: правом на життя, правом на приватну власність і правом на свої переконання. Індивід сам вільний розпоряджатися своїм життям, своєю законною власністю та визначати цінності, сенси свого життя. Ані держава, ані інші люди не можуть позбавити (відчужити) ці права і свободи людини. Це означає, що ліберально-демократична держава і суспільство не можуть експропріювати власність індивіда, позбавити або обмежити його життя через незаконне катування і страту, або засудити його за релігійні і політичні переконання. Держава не може втручатися у приватне життя людини, визначати, з ким їй укласти шлюб, дружити або як виховувати дітей та яким

цілям присвятити своє життя. Враховуючи досвід існування тоталітарних держав, де відбувалося постійне втручання в приватне життя людини (прослуховування телефонних розмов і контроль над перепискою, партійний контроль за «моральним обличчям» людини та її публічне обговорення), нав'язування «єдино правильної» ідеології і засудження людей за їх особисті, відмінні від офіційних, погляди та переконання, ліберальнодемократичне суспільство постійно виступає й контролює владу з приводу невтручання в особисте життя людини. Свободи («liberties») ж в ліберально-демократичному суспільстві розуміються як всі ті політичні, соціальні і культурні права й свободи (наведені у таблиці 1), що слугують реалізації вищевказаної фундаментальної свободи («freedom»)» [51].

О. Бандура слушно звертає увагу, що «свобода як вибір передбачає відповідальність [61, с. 68]. Це продуманість, виваженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також готовність відповідати за свої вчинки. Якщо дії людини не детерміновані обставинами однозначно, якщо можливі різні рішення, то вона несе відповідальність за свій вибір. Свобода пов'язана з самообмеженням, а не з його відсутністю, вона потребує досить високого рівня розвитку особистості [25, с. 76]. Справді, як пише І.В. Бичко, «свобода, що абстрагується від об'єктивної реальності навколишнього світу, є не чим іншим, як ідеальною свободою, яка тотожна... сваволі. Такий довільний вибір... докорінним чином відрізняється від вільного вибору. Він повністю віддає людину «сліпому випадку», а тому не лише не звільняє (як це робить вільний вибір) її від влади обставин, але робить цю владу безмежною» [73, с. 65]. Особистості личить «самій знати, що таке добро та зло, самій знати, де закінчується право і починається обов'язок; самій шукати і знаходити, знаходити і вирішувати, вирішувати і діяти згідно зі своїм рішенням; і, вчинивши діяння, відкрито засвідчувати, що вчинила його

свідомо й умисно, виходячи з власних переконань і наперед приймати на себе всю відповідальність за вчинене» [169, с. 89]. Г. Йонас пропонує звернутися до принципу відповідальності, що бере до уваги нетривкість життя, яке постійно перебуває під загрозою і може урватися будь-якої миті. Адже вперше за всю історію діяльність людини може мати незворотні наслідки і завдати непоправної шкоди як довкіллю, так і їй самій. Потрібне почуття відповідальності не лише за минуле чи близьке майбутнє, але й за дуже далеке майбутнє» [59, с. 91].

Грунтовно досліджуючи це питання, О. Бандура зазначає, що «роблема зв'язку свободи з відповідальністю протягом довгого часу обминалася юридичною літературою» [59, с. 91]. На думку В. Табачковський «... свобода визнавалась однією з провідних цінностей, а відповідальність включали до кола основних принципів права. ...розглядаючи свободу як основоположну рису людського буття, чи завжди ми достатньою мірою враховуємо ту обставину, що її реалізація часто просто “блокується” або набуває неадекватної форми внаслідок того, що діапазон свободи індивіда є пропорційним діапазону його відповідальності?» [331, с. 87].

Н. Амельченко підкреслює, що «свобода визначати цілі і цінності свого життя, свобода розпоряджатися своїм життям і власністю передбачає відповідальність індивіда за свій вибір. На відміну від авторитарних чи тоталітарних режимів, де відповідальність людей тримається на страху покарання та для яких характерне покладання відповідальності за реалізацію не тільки суспільних, але й індивідуальних потреб й інтересів на державу, правлячу партію або вождя, відповідальність у ліберально-демократичних суспільствах є зворотнім боком особистої свободи вибору. По-суті, в європейській культурі свідомий вибір стає основою всіх суспільних цінностей. Лише вибір (професії, місця проживання, мови навчання, культурної

ідентичності, цілі і сенсу свого життя), а не походження людини (етнічне, сімейне, соціальне, культурно-мовне) може стати підґрунтям свободи. Це не означає, що цим заперечується існування націй та етнічних груп, різних культур і мов. Це означає право людини на вибір своєї ідентичності (тобто самовизнання індивідуальності та солідарності з певною групою людей) за різними критеріями: національністю, громадянством, мовою, культурою тощо. Це означає, що ліберально-демократичні суспільства не заперечують солідарності, але сприймають її як вільний свідомий вибір самої людини, а не в якості такої, що нав'язується індивіду походженням, державною ідеологією, становим статусом тощо. Стосовно нації цю ідею Ю.Кристева висловлює таким чином: «Я прекрасно розумію, що нам ще дуже довго прийдеться жити в рамках націй і національностей, і не згодна із вельми популярною серед лівих тенденцією заперечувати націю як таку. Я переконана, що поняття нації буде існувати ще довго, тільки в іншому вигляді: як свідомий вибір, а не рефлекс і не повернення до минулого» [51].

О. Бандура наголошує, що «звісно, гарантовані законом свобода, відповідальність, рівність, справедливість мають формальний характер. Адже фактично між людьми існують суттєві відмінності у психіці, здібностях, життєвому досвіді тощо. Але соціальні форми їхньої взаємодії потребують юридичного визнання їхніх рівних можливостей і обов'язків. Формальна свобода, відповідальність, рівність, справедливість – це найбільше з того, що може дозволити суспільство, якщо воно визнає та поважає особисту гідність і права людини. Право виступає як організуючий чинник і щодо самої держави, воно дозволяє встановити тверді, постійні правові й організаційні основи її функціонування, визначити найраціональніші форми здійснення державної влади, суворо і точно регламентувати компетенцію державних органів, їх відносини між собою та з громадянами» [59, с. 92].

С. Алексєєв в своїх дослідженнях неодноразово аргументував точку зору, відповідно до якої «у взаємодії з державою право є потужним регулятивним феноменом, який набув «відносної самостійності, відірвався від безпосередніх причин, що його породили, існує вже як такий. А це означає, що виявилось можливим використовувати право з його властивостями як знаряддя, інструмент, засіб для розв'язання різноманітних завдань; використовувати різними суб'єктами соціального життя – і державою, і церквою, і громадськими об'єднаннями, і громадянами» [50, с. 127]. При цьому, вчені, зокрема, Копєйчиков В., Медведчук В., наголошували неодноразово і на тому, що «юридичні норми не охоплюють усіх форм правового впливу на поведінку людей. Зокрема, разом із ними слід враховувати і правовий вплив правосвідомості, відповідних традицій, що мають правову основу, інших соціальних факторів, що якимось чином опосередковують правові уявлення та положення» [194, с. 76]. О. Бандура слушно підкреслює, що «засноване на авторитеті держави позитивне право, закон є основним засобом реалізації таких цінностей, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість тощо. Але аксіологічна характеристика права цим не вичерпується» [60, с. 87].

Ми одностайні з М. Костицьким в думці, що «право є і засобом оптимальної реалізації інших цінностей культури, насамперед свободи (відповідно до історичного характеру кожної конкретної епохи), і, крім цього, право дає можливість узгодити притаманні кожному члену суспільства домагання свободи, взагалі розумно розв'язувати конфлікти у суспільстві адже верховний принцип права – справедливість [198, с. 18]. «Завдяки йому можна створити умови безпеки для громадян, надійний та гарантований простір для діяльності особи. Причому таким чином, щоб вивільнити соціальну енергію й уможливити функціонування та подальший розвиток

суспільства. Причина полягає в тому, що право забезпечує регламентацію вказаних процесів, привносячи до соціальної ситуації нормативні начала, регулюючи соціальні відносини за допомогою чітко визначених у формальному відношенні норм», наголошує О. Бандура [59, с. 113-114].

Осядла М. вірно наголошує, що «ідея свободи людини сформована як певний правовий ідеал, де свобода виступає в якості соціальної цінності лише тоді, коли його принципи і норми втілюються в життя, реалізуються в діях суб'єктів соціального спілкування. Адже встановлення прав і свобод людини і громадянина у нормативноправовому акті, яке має найвищу юридичну силу, ще не означає реальність проголошених норм. Вагоме значення має реалізація свободи людини, можливість користуватися своєю свободою, що є однією із ознак демократичної правової держави» [251, с. 95-96]. За Гегелем «право є насамперед уявленням про свободу й основним засобом її забезпечення, оскільки втілює це уявлення в норми поведінки, гарантовані організованою силою держави, її інститутами - на цій підставі ґрунтується гегелівська характеристика ідеї права як свободи» [100, с. 53]. О. Бандура виосновує, що «дальше розширення свободи особи у суспільстві також може бути здійснено тільки за допомогою права» [59, с. 115-116]. На думку Б. Чміля «... свобода людини є сутністю права, але свобода не будь-яка, а лише певним чином визначена та забезпечена. Колишнє радянське право було спрямоване на гарантію...не прав громадянина, а виконання ним його обов'язків» [59, с. 115-116; 360]. «Метою реалізації свободи у праві людини є прагнення досягти суспільного порядку, за яким соціальні інструкції не тільки не заважали б свободі волевиявлення людини, а й навпаки, підтримували б її, гарантували та захищали» [251, с. 95-96], підкреслює М. Осядла.

У преамбулі Конституції України чітко втілена сукупна ціннісна установка конституціоналізму, але перелік конституційних цінностей її

форматом не вичерпується [307]. В. Крусс зазначає, що «...система конституційних цінностей складається як з положень Преамбули Конституції України, так і з норм, які закріплені в тексті Конституції України. Безумовно, «визначальне значення для ідентифікації та інтерпретації конституційних цінностей мають положення, що складають аксіологічну композицію преамбули Конституції» [200, с. 189]. Ф. Веніславський в науковій статті на тему «Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України» виходячи зі змісту саме Преамбули Конституції України виокремлює такі базові конституційні цінності:

«а) моральні (Конституція приймалася з усвідомленням відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями);

б) загальносоціальні (Конституція приймалася з піклуванням про зміцнення громадянської злагоди на землі України);

в) ідеї демократії (Конституція прийнята від імені народу, є вираженням його суверенної волі; її прийнято з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну державу);

г) державно-правові та історичні (Конституцію прийнято на основі багатовікової історії українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення та з метою розвитку і зміцнення правової держави);

г) гуманістичні та цінності добробуту (Конституцію прийнято з турботою про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя та з прагненням розвивати і зміцнювати соціальну державу)» [90, с. 123].

Очевидно, що внесення в 2019 році змін до Преамбули Конституції України дозволяє стверджувати, що однією з державно-правових цінностей є

європейська ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

На думку А. Крусян «цінності сучасного українського конституціоналізму утворюють систему і визначають його спрямованість (права людини, конституційно-правова свобода, верховенство права, демократія), нормативну та доктринальну основу (конституція, інтегративне праворозуміння), інституціонально-функціональну основу (публічна влада, самоврядування, народний суверенітет)» [242].

М. Малько виосновує, що «існують кардинальні і субкардинальні цінності в рамках конституційної аксіології» [216, с. 34]. До кардинальних цінностей М. Малько відносить: «життя і здоров'я людини; свободу думки; прийняття виконання людиною рішень щодо власного життя; особисту гідність; можливість мати родину і продовжувати рід; виховувати дітей на власний розсуд; доступність культури суспільства, що означає, з одного боку, досягнення певного мінімального рівня розвитку пізнавальних здібностей суб'єкта, з іншого – відкритість джерел культурної інформації, право добувати своєю працею життєві блага для працездатних і мінімальне життєзабезпечення для непрацездатних, безробітних» [216, с. 34]. «Склад суб - кардинальних цінностей визначається на основі складу кардинальних цінностей, оскільки для збереження життя кожної людини необхідна безпека, для здоров'я – мінімальне життєзабезпечення та екологічні умови, для свободи і гідності – соціальні, моральні і правові гарантії та норми оточення, що захищають від публічного приниження і неправового фізичного насильства, захист громадянських свобод: свобода совісті, слова, зборів і асоціацій тощо» [216, с. 34]. М. Салей в дисертаційній роботі «Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма» виосновує, що «кардинальні цінності

не можуть існувати без субкардинальних, тобто вони складають єдину систему» [216, с. 34].

Вчений С. Авак'ян до конституційних цінностей відносить: «конституційну цінність держави; саму конституцію; служіння конституційних норм і правил інтересам людини і громадянина; закріплення плюралізму форм власності, при якому право на рівні умови існування та використання мають як приватна, так і державна власність, а також інші її форми; закріплення демократичного режиму влади, основою якого є народовладдя, тобто безпосереднє здійснення влади народом, і похідність від нього органів, що здійснюють законодавчу і виконавчу владу; встановлення принципів і правил причетності народу до розробки законопроектів – від виявлення думки громадян, громадської думки про законопроекти до народної правотворчої ініціативи; наявність системи поділу влади; прозорість і гласність здійснення державної влади; вибори; використання в якості основного регулятора суспільних відносин закону» [44, с. 44]. Наголосимо, що конституційні цінності не існують самі по собі, вони складають системи, взаємопов'язані.

Н. Бондарь доводить, що «у сучасному конституціоналізмі феномен цінностей проявляється у трьох основоположних вимірах:

- 1) Конституція сама по собі є цінністю;
- 2) отримання прямого закріплення цінностей в нормах та інститутах Конституції;
- 3) імпліцитне вираження конституційних цінностей як результату практичної конституційно-судової аксіології» [74, с. 77].

М. Салей слушно виосновує, що «сама цінність Конституції обумовлена її правовими властивостями як нормативно-правового акту засновницького характеру, вона займає особливе місце в ієрархічно побудованій системі

нормативно-правових актів та інших форм права. Основний Закон держави володіє верховенством, найвищою юридичною силою, прямою дією на всій території України та за своїми правовими властивостями є вершиною нормативно-правової піраміди і одночасно фундаментом, основою всього поточного законодавства. Цінність самої Конституції як Основного Закону полягає в тому, що вона:

1) формально закріплює систему цінностей суспільна (формальна цінність);

2) є актом прямої дії, який регулює суспільні відносини (регулятивна цінність);

3) є основою розвитку профілюючих, спеціальних та комплексних галузей законодавства, тобто тою нормативно-правовою базою, на основі якої змінюється законодавство (правотворча цінність).

Ціннісна значущість властива не тільки Конституції в цілому, але й нормам Основного Закону, які є відображенням фактично сформованих і юридично визнаних уявлень про соціальні пріоритети і найбільш оптимальні моделі облаштування суспільного і державного життя, про співвідношення цінностей влади і свободи, рівності й справедливості, соціальної державності. В даному випадку конституційні цінності мають пряме текстуальне конституційне оформлення, норми Основного Закону виконують аксіологічну функцію. Системний аналіз положень Конституції надає можливість виокремити в її тексті такі основні цінності» [306].

М. Салей виокремлює такі конституційні цінності:

«1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. ст. 3, 27, 49 Конституції України);

2) гідність та свобода людини (ст. ст. 21, 28 Конституції України);

3) право на вільний розвиток особистості (ст. ст. 23, 34, 35, 53 Конституції України);

4) правова рівність (ст. ст. 21, 24 Конституції України);

5) верховенство права (ст. ст. 1, 8 Конституції України);

6) демократія (ст. ст. 1, 5 Конституції України);

7) суверенітет та територіальна цілісність України (ст. ст. 1, 2, 17 Конституції України);

8) республіканська форма правління (ст. 5 Конституції України) та інші» [306].

Венціанська комісія «За демократію через право» зазначає, що «у рамках Європейського Союзу поняття «верховенство права» закріплене не лише у преамбулі Договору про Європейський Союз, а також у його ст. 2, відповідно до якої: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та дотримання людських прав, включаючи права осіб, що належать до меншин ... Верховенство права також виступає основою у зовнішній діяльності ЄС, і його включено до преамбули Хартії основоположних прав Європейського Союзу. У французькому тексті вжито термін «Etat de droit», тоді як у німецькому – термін «Rechtsstaatlichkeit». Тут так само не наведено його характеристик. Концепція верховенства права застосовувалась у Європейському Союзі, щоб охопити низ# ку значень, включно з таким формальним поняттям, як ієрархічна вищість закону, а також і з таким субстантивним поняттям, як дотримання основоположних прав, та з поняттями, які є властивими лише праву Європейського Союзу, зокрема: справедливе застосування закону, ефективне користування правами Співтовариства, захист виправданих очікувань та навіть стосовно протидії корупції (у зовнішніх відносинах)» [91].

Таким чином, основним конституційними цінностями є: верховенство права, права людини, демократія.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Ознаками цінностей є такі:

- 1) виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні;
- 2) є результатом узагальненого досвіду;
- 3) є еталоном належного.

2. Доведено, що конституційні цінності є індикатором ефективного виконання комплексу заходів з забезпечення реалізації закріпленого в Преамбулі Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС та Організації Північноатлантичного договору. Доведено значення саме єдності конституційних цінностей.

3. Встановлено, що економічні підстави і посилюють значущість загальнолюдських цінностей.

4. Уточнено поняття фундаментальних конституційних цінностей – це певні вимоги до організації публічної влади та її обмеження, закріплені як в писаному, так і не писаному праві.

5. Аргументовано, що конституціоналізація цінностей передбачає створення відповідних правових норм. Конституціоналізовані цінності стають обов'язковими для виконання.

Дістало подальшого розвитку твердження, що категорія «конституційні цінності» є ширшим поняттям, ніж категорія «цінності конституційного ладу», а також включає останню.

Додатково аргументовано, що конституційні цінності в порівнянні з конституційними принципами є положеннями більш високого порядку.

6. Додатково обгрунтовано, що права і свободи людини є фундаментальною конституційною цінністю. Доведено факт еволюції прав

людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та ключову роль в цьому процесі Європейського суду (справа «Nold v. Commission» (1974 р.) та ін.) та правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»).

7. Встановлено, що первинне право ЄС не містило власних стандартів прав людини, а стандарти стали європейськими і Європейський суд їх захищав і захищає внаслідок того, що вони або є загальними для конституційних традицій держав-членів, або сприймаються правовими системами держав-членів ЄС. Метод відсилання до конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів Європейських співтовариств, став ключовим для використання з 1974 р. Судом Європейських співтовариств в якості елемента правової конструкції для обґрунтування ним свого права посилаючись на права людини і основні свободи (справа «Nold v. Commission» (1974 р.)). Саме основні права є невід'ємною частиною загальних принципів права, дотримання яких Європейський суд гарантує і для забезпечення захисту цих основних прав він спирається саме на конституційні традиції, спільні для всіх держав-членів Європейського Союзу.

8. Дістало подальшого розвитку твердження, що в 1969 р. – 1986 рр. з метою захисту прав людини відбулось розроблення та застосування процедури «оціночного порівняння правових систем», заснованої саме на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав – учасниць Співтовариства.

2.2. Конституційна культура та конституційна правосвідомість

Питання конституційної культури та конституційних цінностей в контексті набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору наразі є одним з ключових. В цілому, з моменту проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою питання поняття, змісту та особливостей функціонування правової культури перебувало в полі зору вітчизняних вчених. «Серед численних питань, що постали перед дослідниками євроінтеграції, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з розвитком і функціонуванням в нових умовах національних правових культур, оскільки саме культура традиційно розглядається як найбільш статичне, консервативне явище правової дійсності» [243], зазначає М. Окладна.

На думку В. Сальнікова, правова культура є «...особливим соціальним явищем, яке може сприйматися як якісний правовий стан особи і суспільства, та підлягає структуруванню з різних підстав» [308, с. 150-151]. Вчений розглядає як одну з категорій загальнолюдських цінностей та як найважливіший результат загальнодемократичних завоювань прогресивного людства саме правову культуру особи і суспільства. «Вона стає невід'ємною складовою цивілізованості та правової держави» [308, с. 150-151], наголошує В. Сальніков.

Правову культуру як сферу людської практики, що являє собою сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, які виконують функцію соціоправової орієнтації людей у конкретному суспільстві (цивілізації) визначає Т. Синюкова [312, с. 473].

Дискусіїв юридичній науці викликав висновок А. Венгерова, що «правова культура є більш високою і цілісною формою правосвідомості» [89,

с. 585]. В. Співак наголошує, що «з таким визначенням погодитися не можна, оскільки правосвідомість є одним з елементів правової культури та однією з її характеристик» [318, с. 18-19].

«У сучасній правовій науці існує кілька підходів до визначення та розгляду правової культури як соціального явища, що аналізується в усій сукупності найважливіших компонентів юридичної реальності. Тривалий час у юридичній науці домінував функціональний підхід, в якому правова культура розглядалася як сукупність усіх компонентів, суб'єктів юридичної надбудови держави в їх реальному функціонуванні з метою прогресивного розвитку соціального організму та постійного збагачення правових предметних форм (юридичних культурних цінностей). Прихильники цього підходу особливо наголошують на необхідності аналізу відповідності діяльності суб'єктів права вищим досягненням у юридичній царині, зокрема, у сфері правової ідеології, яка включає такі категорії правових цінностей: законність, справедливість, рівноправ'я, повагу до прав громадян та виконання ними обов'язків» [318, с. 18-19], зазначає В. Співак.

В юридичній доктрині є точка зора, відповідно до якої «... правова культура є специфічним соціоправовим феноменом, який визначає якісний стан життя суспільства на кожному етапі його розвитку та обумовлюється розгорнутою системою політичних, економічних, соціальних, етичних та юридичних факторів. Правова культура – це обумовлений соціально-політичним та економічним устроєм якісний стан правового життя суспільства, який полягає у досягнутому суспільством рівні розвитку правової діяльності; ступені досконалості юридичних актів й інших текстів правового характеру; розвиненості правової свідомості та правового розвитку суб'єкта в цілому; ступені гарантованості державою свободи поведінки особистості в комплексі з її відповідальністю перед суспільством» [309, с. 25]. «Таке

визначення правової культури поєднує два підходи щодо тлумачення цього складного соціального явища – з позицій ідейно-правового стану суспільства на певному етапі його розвитку та з точки зору з'ясування сукупності суб'єктивно-психологічних характеристик правової культури (знання права, вміння застосовувати закон, повага до нього, формування почуття законності та справедливості)» [318, с. 20], підкреслює В. Співак.

Більше того, В. Співак слушно наголошує, що «...правова культура, як частина загальної культури суспільства, є особливим соціальним явищем, що ґрунтується на праві та правопорядку, на загальнолюдських правових цінностях та має характерні для неї ознаки, до яких прийнято відносити рівність, свободу та справедливість. Пріоритетною ознакою правової культури є рівність, яка полягає в тому, що права людини, незважаючи на свою неповторність і особливість, взаємодіють як рівні один з одним. Наступною, не менш важливою ознакою правової культури є свобода, зміст якої полягає в тому, що право поширюється лише на вільних громадян, причому свобода означає дещо більше, ніж лише можливість кожного учасника правовідносин виявляти свою волю і проводити свою лінію поведінки. Свобода в сфері права виключає самоуправство та свавілля, оскільки в цьому випадку право виступає як форма, норма і міра свободи. Особливість свободи виявляється у тому, якщо особа хоче бути вільною, то вона повинна співвідносити власну волю з визнанням волі інших. Саме так виникають правові відносини. До ознак правової культури слід віднести і справедливість, яку слід розглядати як еквівалентність та збалансованість прав та обов'язків, що знаходяться у правових відносинах суспільних суб'єктів. Причому справедливість, як ознака права, може істотно відрізнятись від соціальної і моральної справедливості. Правова культура виявляється внутрішньою духовною стороною правової системи в суспільстві й пронизує правосвідомість, право, правовідносини,

законність, правопорядок, правотворчу, правозастосовчу та будь-яку іншу юридичну діяльність у сфері функціонування права в суспільстві» [318, с. 20].

«Оскільки базовими цінностями західноєвропейської правової культури виступають особистість, добробут, порядок, суспільне благо, а вузловими ідеями – ідеї свободи, верховенства права, невід’ємність прав людини, демократії, правової держави, громадянського суспільства, то фундаментальними принципами правової культури спочатку країн Західної Європи, а сьогодні – Європейського Союзу є індивідуалізм, раціональність, лібералізм, субсидіарність і пропорційність, законність. Слід зазначити, що завдяки насамперед європейській інтеграції сфера впливу принципів правової культури Західної Європи сьогодні не обмежується лише західноєвропейським правосвідомістю. Оскільки принципи не тільки засвоюються в процесі правової соціалізації, але й поширюються за допомогою політико-правової ідеології, з’являється ймовірність їх прояву в правосвідомості суспільств держав (Країни Східної і Південної Європи, республіки колишнього СРСР), які мають інші культурні традиції в правовій сфері, завдяки взаємодії з політикоправовими системами Західної Європи» [243], зазначає М. Окладна.

Дашковська О. та Ісакова В. підкреслюють, що «Принципи європейської правової культури стосовно європейського права виконують функцію духовно-культурної основи, що лежить в основі його норм, а також забезпечують стабільність і єдність його системи. Справедливість даного висновку пояснюється наступним. Проблема інтеграції правових систем не може бути вирішена виключно за допомогою уніфікації позитивного права і правозастосовної практики. Обов’язковою умовою ефективної інтеграції є уніфікація правокультурних принципів. Ігнорування цієї вимоги під час інтеграційного процесу в правовому просторі неодмінно матиме негативні наслідки як для подальшої міждержавної взаємодії, так і для розвитку самої

інтеграції, і навіть може стати причиною дезінтеграційних процесів. Разом з тим слід зважати на те, що формування принципів правової культури – це тривалий еволюційний процес. Тому вихідна спільність етимологічногенетичних коренів сама по собі ще не є достатньою передумовою для зближення національних правових культур. Чим більш істотним за своїм змістом і тривалим за часом була розбіжність між системами історич- Аналіз практики опосередкованого впливу правокультурних принципів на правосвідомість дозволяє дійти висновку, що сфера дії західноєвропейської правової ідеології як інструменту поширення таких принципів в сучасних умовах розширюється. Вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість постсоціалістичних суспільств виявився досить суттєвим і в цілому позитивно позначився на адаптації законодавства цих країн до законодавства ЄС. Однак рівень сприйняття принципів правової культури Західної Європи в правосвідомості східноєвропейських народів не завжди є достатнім. Це пояснюється тим, що чим меншою була область перетину цінностей взаємодіючих правових систем, тим менш істотним виявляється вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість інших суспільств» [135, с. 239]. «Сучасний етап європейської інтеграції, обумовлений вступом до ЄС не лише країн Східної Європи, але й колишнього СРСР є унікальним, оскільки до цього інтеграційні процеси охоплювали лише держави, які характеризуються очевидною спільністю не лише економічних і політичних систем, але й правових культур, що знаходило своє вираження в єдності характерних для них правокультурних принципів, що значною мірою обумовлювало успіх трансформації національних правових систем» [243], підкреслює М. Окладна.

Т. Михайліна в монографічному дослідженні «Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи» переконує, що

саме правосвідомість належить до категорій, доктринальне та практичне значення яких складно переоцінити [301, с. 5]. «Це відбувається в силу того, що вона завжди „балансує на межі” всіх без винятку правових явищ, тобто забезпечує функціонування правової системи. Більше того, вона розкриває взаємозв'язок юридичних феноменів з оточуючими явищами, які виходять далеко за межі юридичної сфери. Сукупність зазначених точок впливу створює підґрунтя для руху правової системи, її розвитку або ж її регресу. Отже, правосвідомість переміщується з категорії другорядних правових феноменів, – оскільки тривалий час вона розглядалася виключно усередині системи права, – до відносно самостійного елементу правової реальності, який, на додачу, опосередковує функціонування усіх інших, тобто інтегрує усі елементи правової системи, надає їй власне якостей системності та функціонального спрямування» [301, с. 5], зазначає вчена.

«Синергетика правової системи виявляється у її самоузгодженні, саморозвитку, які відбуваються за рахунок безперервної взаємодії правової ідеології, системи права та юридичної практики. Але зазначений взаємозв'язок виникає не сам по собі. Логічно передбачити певні пов'язуючі ланки, що відіграють роль „провідника”, забезпечуючи взаємопроникнення та взаємовплив усіх елементів правової системи. І однією з таких ланок, безумовно, виступає правосвідомість, яка формує можливість утвердження концептуальних підходів до права, втілення їх у самій сутності правових приписів з наступним відбиттям форми і змісту цих приписів на фактичній поведінці особи. Таким чином, визнаючи синергетичність правової системи, як відкритої та нелінійної, і розкривши роль у ній правосвідомості, можна акцентувати увагу на праксеологічному аспекті цього дослідження завдяки виявленню інтегративно-синергетичної ролі правосвідомості» [301, с. 5], йдеться в сучасній юридичній доктрині. «Синергетичну роль правосвідомості у

правовій системі держави легко прослідкувати, заглибившись в онтологічні та функціональні особливості всіх її уявних компонентів. Оскільки правова норма без її відбиття у свідомості особи залишиться лише словами на папері, а відповідно, не виконуватиме свого регулятивного призначення. І лише будучи сприйнятим особою, цей припис створює внутрішній імператив, який може суттєво варіюватися залежно від позитивного чи негативного його сприйняття, що у кінцевому результаті втілюється у фактичній правовій поведінці особи. З наведеного очевидним стає висновок про фундаментальну роль правосвідомості у правовій системі будь-якої країни. Правосвідомість виступає у вигляді пов'язуючої ланки, що збалансовує роботу елементів правової системи, забезпечує її самокерованість, передає зміни у кожному компоненті правової системи на наступний рівень Виходячи із вищезазначеного, поряд із традиційно визначеними складовими правової системи (система права, правова ідеологія та юридична практика), функціонує відносно самостійний елемент правової реальності – правосвідомість, який не можна у повному обсязі включити до будь-якого з перелічених базових елементів через постійний вихід правосвідомості за їх межі. Також не є можливим повноцінне виділення досліджуваної категорії в окремий компонент, оскільки у будь-який момент часу через правосвідомість забезпечується уся множина зв'язків, які відбуваються всередині системи права. Тому можна констатувати існування правосвідомості як розумово-психологічної категорії, в якості відносно незалежного елемента правової системи, що забезпечує її інтегративно-синергетичні властивості та відображає сукупність знань, уявлень та емоцій щодо фактичного і бажаного стану правових феноменів», висновує Т. Михайліна [301, с. 16].

Аналіз вищенаведених точок зору є підставою для визначення структури правової культури. Отже, структурними елементами правової культури є

правосвідомість, право, правові відносини, законність і правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів, державні правові інститути, юридична наука, юридичні акти, правосуддя тощо.

Крім перерахованих елементів правової культури, варто зазначити, що до структури правової культури входять три базові блоки, а саме: правова психологія (правові почуття, емоції оціночні поняття щодо права чинного та права бажаного, елементи настрою щодо конкретних правових явищ та ситуацій); правова ідеологія (правові ідеї, теорії, поняття й категорії); правова поведінка (правова активність громадян, рівень правових умінь та навичок особи).

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Конституційна культура як частина правової культури, є особливим соціально-правовим явищем, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях.

2. Правопорядок ЄС не може бути несумісним із конституційним порядком держав-членів, відповідно, конституційний порядок України має бути повністю сумісним з правопорядком ЄС.

3. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

2.3. Співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»

Конституція України проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. Проведення політичних, соціально-економічних та правових реформ в Україні відбувається в рамках євро інтеграційного курсу України та курсу на набуття повноправного членства в НАТО, які з декларативного зовнішньополітичного курсу держави поступово перетворились на комплексну масштабну внутрішню політику реформ, кінцева мета яких – повноправне членство України в ЄС та НАТО. Як вже зазначалося, важливе історичне значення мало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07 лютого 2019 р. №2680-VIII, що засвідчило про гарантування стабільності європейського напрямку розвитку України та зобов'язання дотримуватися «стабільності» конституційного ладу.

При вдосконаленні конституційно-правового механізму забезпечення набуття Україною повноправного членства в ЄС та НАТО одним з ключових стає дослідження питання концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу». Воно, в тому числі, важливе значення для розуміння загальних положень про конституційні цінності які вплетаються в вище зазначений механізм конституційно-правового забезпечення.

Вчені підкреслюють, що «приєднавшись до Європейського Союзу, навіть якщо це відбудеться в далекому майбутньому, Україна перетвориться

на інтегральну складову нового геополітичного суб'єкта не тільки територіально, політично та економічно. У такому разі українське суспільство має стати органічною частиною європейського соціокультурного середовища, долучитися до культурних і духовних процесів та явищ сьогоденної та майбутньої об'єднаної Європи. Але спробам знайти відповіді на питання про те, чим саме є ці процеси та явища та якою є динаміка їх становлення, на жаль, признано у вітчизняному науковому просторі набагато менше місця, ніж дослідженням політичних чи економічних аспектів євроінтеграції. Якщо і надалі залишати поза увагою ці питання, не брати участь у формуванні та не впливати на соціокультурну сферу ЄС, то в майбутньому може виявитися, що стати частиною уже сформованої європейської культурної спільноти Україні буде досить складно. Саме тому вивчення наслідків та впливу міждержавних відносин усередині Союзу на внутрішньодержавне соціокультурне середовище країн – членів ЄС є надзвичайно важливим як для українського суспільства, так і для української науки» [317].

Інтеграційні процеси у Європі поставили на порядок денний проблему формування нової ідентичності – європейської ідентичності, яка є підґрунтям європейського об'єднання, важливою складовою інтеграції окремих країн до Європейської співдружності [22]. «Відповідаючи на запитання, які мотиви євроінтеграції властиві українцям, що в них переважає – почуття європейської ідентичності чи «геополітичні домагання», – більшість респондентів не називали серед мотивів ні першого, ні другого. І якщо відсутність «геополітичних домагань» навряд чи буде заважати нашій інтеграції, несформована або недостатньо сформована європейська ідентичність буде ще довго залишатися гальмом на нашому шляху до спільної Європи» [305].

Термін «ідентичність» походить від латинського слова «identicus», що означає «однаковий, тотожний» та поєднує у собі тотожність особі самій собі (тобто «інший»), та виняткову однаковість із кимось або чимось (тобто «різний»). Ідентичність – це співвіднесеність індивіда з самим собою у зв'язку із власною мінливістю, змінністю. Вона є способом збереження форми суб'єкта в часі та просторі» [239, с. 67]. Поняття «ідентичність» також вживається як синонім слів «справжність», «унікальність» (лат. ipse, англ. selfhood, нім. Selbstheit). Цей підхід характерний для філософії М. Хайдеггера, адже він використовував поняття «тожсамість» як позначення самобуття. Справжність, на думку М. Хайдеггера, не є тотожністю, вона репрезентує інший бік ідентичності [350, с. 192-220].

М. Степико зазначає, що «...одним з усталених визначень ідентичності є самототожність об'єктів. За таким її трактуванням стоїть давня філософська традиція (передусім неокласична) визнання більш фундаментального значення тотожності, ніж розходження. Ідентичність при цьому розумілася як безпосередня та самоочевидна даність, що виключає відмінність і зміну як причину розвитку. У цьому сенсі про національну або етнічну ідентичність можна говорити як про певну усталеність мовних, культурних, територіальних та інших визначень спільноти, її органічну цілісність і неповторність. У певному відношенні саме на цій теоретико-методологічній парадигмі вибудовуються всі примордіалістські й есенціалістські концепти нації, етнічної та національної ідентичності. Крім того, в межах цієї парадигми досліджувалася ідентичність раси, антропологічного типу людини, гендеру, класу тощо. Вони вважаються досить сталими та сформованими в довготерміновому періоді. Есенціалістські підходи широко використовуються етнополітологами, які досліджують мову, релігію, традиції та історичні міфи етносів і схильні розглядати етнічну ідентичність як сталу

конструкцію, не приділяючи значної уваги дискурсу, соціалізації та соціальним взаємодіям, що можуть спричинити її зміну. Між тим ... є й інше трактування ідентичності, засноване ще на поглядах Геракліта, який обґрунтовував змінність і нетотожність буття. Ця традиція знайшла подальший розвиток у багатьох філософських системах, що ставлять під сумнів примат тотожності над розходженням. Із цього погляду ідентичність слід розглядати як проблемність, що триває, а не як незмінну реальність, прозору для пізнання та осягнення. Тому ідентичність відкрита для майбутнього, на відміну від «тотожності», що належить та апелює до минулого. Згідно з цими поглядами людина як цілісність у сучасному суспільстві існує лише як можливий проект, а не як певна даність, вона тільки задана, а не дана. Тому ідентичність постійно намагається «вислизнути» від опосередкування та не бажає бути віднайденою. У постструктуралістській традиції ідентичність це процесуальне конструювання «Я» з ілюзією відносно самого себе, що постійно пред'являється іншим для розпізнавання як певна даність в інтерсуб'єктивному просторі людини. Це трактування ідентичності стало епістемологічною основою майже всіх конструктивістських концепцій національної та етнічної ідентичності і власне феномену нації. У цьому контексті поняття «ідентичність» побутує в комунікативно-дискурсивному сенсі як елемент цілеспрямованої діяльності та позиціонування людини в соціумі та фундаментальна ціннісна характеристика індивіда, що у сучасному світі вимагає постійного підтвердження та реконцептуалізації» [323].

П. Бергер та Т. Лукман розглядали ідентичність як важливий чинник конструювання реальності [66]. Г. Гегель розумів ідентичність як співвідношення протилежностей, надаючи їй важливу роль в історичному розвитку: «...коли відома кількість держав зіллється в одну сім'ю, то цей союз

у якості індивідуальності має створити протилежність і породити ворога» [101]. «Саме так, зазначає М. Степико, «... Г. Гегель намагався обґрунтувати високу значимість війн і їх роль у відтворенні ідентичності нації: «Народи виходять із війн не тільки зміцнілими завдяки зовнішнім війнам нації, всередині яких діють нездоланні протиріччя, але й отримують внутрішній спокій» [323]. В монографії М. Степико йдеться, що «більшість науковців погоджується з тим, що термін «ідентичність» у науковий дискурс увів Е. Еріксон. Однак, безсумнівно, значна увага вивченню ідентичності приділялася в межах філософських «Я»-концепцій Ясперса, Міда та Фрейда. Еріксон у своїй фундаментальній праці «Ідентичність: криза та юність» також посилається на визначення «Я» у Вільяма Джеймса як «суб'єктивне натхненне відчуття тотожності й цілісності». Проблема міждисциплінарного походження ідентичності (як і у випадку теоретичного опосередкування нації та етносу) породила й проблему її дискурсивного нагромадження. Відсутність цілісного визначення та чіткої концепції ідентичності не дає можливості встановити критерії та умови її застосування. Тому всі визначення цього поняття, як і нації та етносу, є правильними з огляду на аргументи на їхню користь, а також контексту аналізу. Хоча це призводить до накопичення великої кількості визначень, опрацьованих різними науковими дискурсами. Поруч із цим існує тенденція соціально-побутового сприйняття ідентичності як чогось очевидного, тому часто деякі автори не дають визначення цього феномену» [323].

На думку професора Е. Афоніна саме «людська ідентичність є ключовим елементом суб'єктивної реальності, вона перебуває в діалектичному зв'язку із суспільством та його інститутами. Формуючись у певних суспільно-історичних умовах, людська ідентичність підтримується, змінюється та реформується разом із радикальними змінами суспільних відносин. Людська

ідентичність відповідає за становлення соціальних інтересів, інтегральний (національний) характер яких визначається психосоціальною культурою країни» [344].

На відміну від українського відповідника поняття «ідентичність» у мовах країн-учасниць ЄС означає не тільки «тотожність» і «автентичність», а й «особу», «особистість». Таким чином, зміст поняття «ідентичність» органічно пов'язаний саме з процесом ідентифікації, тобто певною дією в динаміці, а не в статиці, а термін «ідентифікація» походить від пізньолатинського «*identificare*» і в буквальному розумінні означає «ототожнення», «уподібнення», «впізнання», «встановлення співпадіння об'єктів», які вживаються як синоніми і мають однакове змістове навантаження. У «Філософському енциклопедичному словнику» ідентифікацією називають «дію, спрямовану на встановлення ідентичності» [349].

Вперше наприкінці XIX ст. саме поняття «ідентифікація» на позначення «Я» було використано З. Фройдом. Вон обуло використано як асоціація одного «Я» з іншим, у результаті чого перше «Я» імітує друге «Я» [349]. Водночас, що стосується набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО, бачиться, що мова має вестися не про імітацію європейської ідентичності, а про співпадіння з нею.

При цьому, наголосимо, що поняття «Європи» – неоднозначне та мінливе. Загальновідомо: воно містить велику культурну спадщину та масштабне історичне минуле. Унікальність Європи полягає в її характері: динамічному та еволюційному. «Європейський, а згодом світовий дух став втіленням європейського універсалізму, що поширив свій вплив далеко на Захід і наражався на постійний спротив на Сході. Історичний розвиток Європи як цивілізаційного утворення засвідчує безперервне тяжіння до політичної та

культурної гегемонії данного континенту. Так званий «панконтиненталізм» (в європейському варіанті – «панєвропеїзм») отримав теоретичне осмислення та наукове обґрунтування в ХХ столітті» [85, с. 74].

Панєвропеїзм представляє собою політичну концепцію, яка відображає інтеграційні процеси в Європі, і яка заснована на ідеях створення загальноєвропейських міждержавних органів і об'єднань, котрі, в свою чергу, створюють правове поле для вільного руху робочої сили, товарів та капіталу.

Існує і інше поняття – Європоцентризм: уявлення про європейський континент як про центр культурно-історичного розвитку людства. Він являє собою не лише світогляд, науковий підхід в гуманітарних науках, а й політичну ідеологію адже розглядає європейську культуру та історію як «колиски» світової історії та культури. Водночас, бачиться дискусійним ототожнення європейського та загальносвітового, а також розгляд світу та подій світового масштабу тільки в тій мірі в якій вони дотичні до Європи.

Т. Василевич слушно підкреслює, що «...апогей розвитку європоцентризму припадає на кінець ХІХ ст., проте вже Перша світова війна спричинила глибоку кризу та похитнула ідеологічні засади європоцентризму. Поширені в попередній період уявлення про європейську цивілізацію якнайвище досягнення світової культури загалом, яка уособлює силу, багатство, інтелект, загальний прогрес усього людства, визначає шляхи його розвитку, були піддані серйозному сумніву і навіть тотальному запереченню. Саме тому на зміну європоцентризму приходять нова ідеологічна доктрина. В якій осмислюється місце і значення європейської цивілізації в світовому просторі, окреслюються перспективи її розвитку – «панєвропеїзм» [85, с. 87]. «Панєвропеїзм – це політична концепція, заснована на ідеї європейської інтеграції, та створення загальноєвропейських міждержавних об'єднань та органів. В історичному аспекті ідея єдиної Європи сягає своїми витокami ще в

Середньовіччя. Спочатку ідея панєвропеїзму мала релігійний характер, тобто інтеграція повинна була відбутися під крилом християнської (католицької церкви). Згодом на перший план вийшли ідеї політичних та військових союзів, інтеграції задля забезпечення політичних та економічних інтересів. Остаточної концептуалізації ідея панєвропеїзму набуває в ХХ столітті, в фундаментальних працях Р. Куденхове-Калергі, А. Тріана, О. фон Габсбурга.

В основі панєвропеїзму лежать чотири основні принципи:

1) Принцип свободи. Серцем будь-якої політики є індивідуалізм. Проте його ціллю було надихати і допомагати людям удосягненні більшої свободи та відповідальності. Лише таким чином можна досягнути прав людини та громадянина, а також право всіх людей на самовизначення. Держава та суспільство повинні надати громадянину повноправність та здатність чинити вибір. З цим нерозривно пов'язана реалізація права народів на самовизначення. Для захисту свободи потрібно створити сильну, неподільну Європу.

2) Християнство – це душа Європи, основа її культурного, духовного та соціального розвитку. Пан'європа дотримується християнського принципу гуманізму – людська гідність походить від Бога, і ніхто це право не може відняти у людини. Лише пам'ятаючи про християнське коріння, Європа може досягнути віри в себе і перемогти завдяки позиції мирної та моральної сили в світі. Пан'європа відкидає всі нігілістичні та антирелігійні тенденції як потенційну загрозу Європі. Християнське мислення та дії є єдиною альтернативою до людиноненависницьких ідеологій марксизму, споживацького матеріалізму, ісламського фундаменталізму та інших віровчень. Майже два тисячоліття християнство визначало Європу. Тому якщо Європа не буде християнською, вона не буде Європою.

3) Соціальний принцип – передбачає зобов'язаність кожного політика дотримуватись принципів справедливості та поваги до людської гідності.

4) Принцип європейськості – пов'язаний з концепцією великої Європи, яка трактується як нація етнічних груп, держав і релігій, в якій право на батьківщину гарантоване всім європейцям. Європа – це величезний культурний союз. Становлення Європейського Союзу – на засадах панєвропеїзму – органічно передбачає формування європейської ідентичності в межах єдиного соціокультурного простору. Усвідомлення належності до європейської культури в гіпотетичному плані повинно стати превалюючим в ментальності населення Європи, синкретично поєднавшись з національною ідентичністю [85, с. 73-78].

Об'єднання Європи, яке нині відбувається, спонукає науковців до теоретичного осмислення сутності європейської ідентичності [156]. М. Козловець підкреслює, що «...Як вона співвідноситься з національною ідентичністю? Які напрями і механізми її формування? Зберігають значення й запитання, як слід інтерпретувати поняття нації-держави і суверенітету. Актуалізація цих проблем зумовлена ще й такими чинниками. По-перше, після розпаду соціалістичної системи практично всі країни Центральної і Східної Європи заявили про свої європейські прагнення та висловили бажання приєднатися до європейської співдружності народів і продовжити разом рухатися до єдиної Європи. По-друге, „політичні процеси об'єднання зустріли досить мляву підтримку населення великих країн, і жодних сплесків ентузіазму з приводу європейського братерства не було зареєстровано”. По-третє, почало дедалі частіше виникати питання, чи є в європейській єдності інші підстави, окрім економічних» [156].

На сьогодні в науці є декілька основних підходів до розуміння європейської ідентичності. «Одні автори заперечують право на існування

європейської ідентичності, апелюючи до сили національно-політичного елементу і висуваючи як визначальну національно-державну ідентичність народів Європи. Інші говорять про виникнення постнаціонального європейського простору, висуваючи концепції „єдиної Європи” або „Європи регіонів”, у яких, навпаки, на перше місце висувається європейська ідентичність або європейська регіональна ідентичність і втрачається значення національно-державної ідентичності, що викликає спротив національно-свідомого громадянства європейських країн, котре вбачає у цьому загрозу власній національній приналежності. Існує й третій, найбільш оптимальний, на наш погляд, підхід до проблеми європейської ідентичності, котрий передбачає органічне поєднання трьох можливих рівнів самоідентифікації спільнот об’єднаної Європи: національний, що існує на звичному для нас державному рівні; панєвропейський (транснаціональний), що формується на наднаціональному рівні, створюючи такий феномен як „європейська ідентичність”; і етнічний, що спостерігається на регіональному рівні поліетнічних суспільств» [156].

Ряд вчених розглядає європейську ідентичність як набір цінностей демократії та громадянського суспільства, що коріняться в християнстві [22]. Бачиться, що це твердження не враховує того, що ряд цінностей і для християнської релігії, і інших релігій є спільними. Відтак, бачиться, що влучніше було б говорити про спільні цінності для ряду релігій, що, в тому числі, коріняться і в християнстві.

Ряд авторів зазначає, що європейська ідентичність – це могутній вираз мети, що визнається багатьма європейцями, котрі після століть війни нарешті визнали свою відповідальність за власний континент [3, с. 109]. Бачиться, що така відповідальність у європейців не виникла лише після століть війн і не лише війни були чинником, який на це вплинув.

А. Медушевський в результаті проведених наукових досліджень дійшов висновку про „проблематичність європейської ідентичності у зв'язку зі зростанням культурної і національної невизначеності (мультикультуралізм); провової (співвідношення національного і європейського суверенітетів), політичної (різні підходи до реалізації ідеології прав людини). Ці процеси охопили як Західну, так і Східну Європу, породжуючи відцентрові тенденції всередині Європейського Союзу” [221, с.17]. На думку М. Головатого в Європі фактично вибудовується система держав, що повністю нагадуватиме тоталітарне утворення на кшталт колишнього СРСР [103, с. 18]. Таке твердження вбачається дискусійним адже ЄС заснований перш за все на конституційних традиціях країн-учасниць, які не є сумісними з тоталітаризмом. Більше того, такі принципи, як верховенство права, захист прав людини і основоположних свобод тощо стоять на сторожі тоталітаризму в ЄС. При цьому, акцентуємо увагу, що на країни ЄС накладається специфічний вид відповідальності, який полягає у єдності та згуртованості країн Європи для вирішення світових проблем.

У більшості публікацій про європейську ідентичність схильні говорити як про ідентичність універсальних цінностей на основі єдиного цивілізаційного походження. Звідси – присутність в процесі європейської інтеграції елементів, які відображають теорії і „союзного націоналізму”, і „патріотичного конституціоналізму”, такі, що намагаються поєднати ретроспективний погляд на спільне минуле і перспективне бачення спільного майбутнього [268, с. 205]. Бачиться, що в цьому і полягає перспективне бачення спільного майбутнього, побудованого на основі загальнолюдських цінностей.

Т. Василевич зазначає, що європейська ідентичність – ідея, що включає інтеграцію і подолання націоналізму, а також включення європейців у

спільний економічний, політичний і культурний проект, для негромадян це означає виключення з системи європейських відносин; історична та цивілізаційна спільність, що характеризується визнанням множинності та водночас відмінності» [85, с. 78].

До створення СРСР ряд країн Європи перебували в колисці європейських цінностей (Польща, Угорщина, Україна та ін. країни). Розпад СРСР актуалізував питання європейської ідентичності країн колишнього «соціалістичного табору» (Литва, Латвія, Естонія, Польща, Україна, Угорщина та ін.). Майже всі європейські країни (окрім Білорусі) висловили бажання приєднатися до «європейської співдружності народів» та динамічно рухатися до єдиної Європи.

Європейський Союз трактується вченими «...як центральний актор безпеки в регіоні й пропонується сприйматись як агент-інвестор в збереження існуючої ієрархії влади в цьому соціальному просторі. Підхід до безпеки поєднує нормативні, м'які підходи, засновані на дисциплінуванні соціальної, політичної та економічної сфер життя на континенті, а також все більш широке використання військових сил для гуманітарних цілей, що дає кілька форм "інвест-капіталу" для самовиявлення ЄС як діючого актора світової політики. Цей процес також має основоположне значення для соціальної ідентичності ЄС в якості відповідного агента в процесі переосмислення європейської безпеки і надає можливість виправдати своє існування» [65].

У Хартії Європейської ідентичності дається різнобічна характеристика європейської ідентичності. По-перше, вона розглядається як спільність долі, залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейського порядку. По-друге, європейська ідентичність виявляється у спільності цінностей, що беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й засновані на толерантності, гуманізмі й

братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, котрі впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності. По-третє, європейська ідентичність постає як спільність життєвого простору, в якому розвивається європейське громадянство, згідно з яким всі громадяни у державах-членах мають ті самі права й обов'язки. По-четверте, європейська ідентичність виявляється у специфічній відповідальності: тільки через співробітництво, згуртованість і єдність може Європа ефективно допомагати вирішувати власні та світові проблеми, розбіжність у європейській політиці – безвідповідальність, яка може привести до хаосу [21, с.56-57].

Науковці наголошують, що «...спроби визначення європейської ідентичності були невіддільні від намагань провести кордон між Європою і не-Європою. В часи, що передували Новій добі, той кордон пролягав, немов давньоримський *limes*, між цивілізацією і варварами, за яких вважали передусім нехристиян. У Нову добу, разом з посиленням переконання, що Європа – це спільність, оперта на засади свободи й повазі до прав людини, у масовій свідомості сформувався стійкий погляд про поділ Європи на „ліберальний” Захід і автократичний Схід, до якого ще в ХІХ столітті зараховували Австрію, Прусію та Росію. Крім того, існував поділ на новочасний Захід (передусім, Англія, завдяки бурхливій індустріалізації) і відсталий Схід (власне, вся Східна Європа разом з Австро-Угорщиною). У ХХ столітті в рефлексіях над Європою переважали геополітичні концепції, що усталилися після повоєнного політичного поділу. У післявоєнний час тло дискусії про об'єднану (більшою чи меншою мірою) Європу становила „Інша Європа” (*Other Europe*), народжена після Ялтинської конференції. Таке визначення стало певним доповненням до поняття об'єднаної Європи і зміцнило сформовану протягом багатьох століть структуру мислення, в якій

засадничо важливе значення мав поділ на Захід як квінтесенцію європейськості і Схід як втілення орієнтальних рис. У масовій свідомості Захід почав означати все прогресивне в історії людства, він став джерелом універсальних цінностей, еталоном і взірцем. Завдяки змінам, що припали на 80-90-ті рр. ХХ ст., з'явилося поняття нової Європи. Щоправда, разом з надіями, пов'язаними із занепадом комунізму, форма отієї нової Європи в багатьох людей, зокрема у Західній Європі, породжує й певні побоювання. До останніх підштовхує впевненість у відмінному характері країн Східної Європи, їм приписують особливу схильність до „дикого” націоналізму, а також переконання про закладені в такому націоналізмі загрози для цілої Європи. Різними є й думки щодо наслідків об'єднання Європи: одні вважають, що від нього виграють великі народи, а малі зазнають втрат, інші, навпаки: в об'єднанні Європи вбачають шанс для малих спільнот» [22, С.72-77].

Маастрихтська угода 1992 року закладає такий принцип діяльності ЄС, як субсидіарність. Він полягає в тому, що «...рішення мають прийматися на найнижчому з можливих рівнів, необхідних для вирішення питання» [339]. Є. Тихомирова на цій підставі виділяє три «можливих рівні самоідентифікації спільнот людей, що населяють сучасну Європу: національний, який існує на звичному для нас державному рівні; панєвропейський, що формується на наднаціональному рівні, створюючи такий феномен як європейська ідентичність; і етнічний, що спостерігається на регіональному рівні поліетнічних суспільств. При цьому усвідомлення спільної приналежності до Європи – європейська свідомість – не скасовує попередніх їй рівнів самоусвідомлення, а, навпаки, підсилює їх. Разом з тим традиційний культ нації, національно-державний патріотизм поступово відступає перед ідеєю спільності та різноманітності європейської цивілізації. Зміщення самоідентифікації від національно- державного рівня до етнічного є цілком

органічним процесом як відповідь на глобалізацію й інтеграцію, адже процеси об'єднання почали розмивати межі національної ідентичності та суверенітету. Тому ідентичність частково змістилася на нижчий рівень. Цьому сприяла й регіональна політика ЄС, передача повноважень на місця» [339].

Ми одностайні з вченою у думці, що «успішна модернізація соціального і економічного розвитку не призводить до масштабної культурної вестернізації. Навпаки, вона викликає повернення до традицій, до консолідації на основі національної культури, до розуміння необхідності і цінності культурної самобутності. Разом з тим не слід піддаватися і певним ілюзіям: у малих народів Європи значно менше можливостей протистояти потоку уніфікації, їм належить радше влитися в нього, втрачаючи при цьому свою індивідуальність, ніж формувати цей потік. Отже, в жодному разі не йдеться про „зняття” європейською ідентичністю національної, а про вироблення багаторівневої моделі співіснування різних народів та культур під спільним знаменником Євросоюзу» [339]. Отже, європейська ідентичність носить колективний характер. Вона проявляється у спільних цінностях. Ці цінності базуються на визнанні фундаментальності прав людини, а також на ідеї спільності життєвого простору, в якому всі держави Європейського Союзу мають однакові права та обов'язки.

На думку Л. Грінфелд національна ідентичність "полягає в належності до "народу", найважливішою ознакою якого є те, що його визнають як "націю". Дослідниця називає п'ять найважливіших аспектів національної ідентичності:

- Людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників і прагнуть продовжувати спільне співіснування;
- Спільне історичне минуле, спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє;

- Спільні дії;
- Постійне проживання в одній країні;
- Спільні характеристики, які об'єднуються поняттям "національного характеру" та формують загальнонародну культуру.

Зазначені риси національної спільноти є водночас найголовнішими ознаками національної ідентичності. За своєю суттю це поняття є багатовимірним, отже, не може бути зведеним до єдиного компоненту. Також національна ідентичність характеризується специфічним поєднанням об'єктивних і суб'єктивних рис, які відрізняють одну національну спільноту від іншої. Істотного значення тут набувають колективна пам'ять, відчуття спільної долі, загальні переживання, тобто все, що сприяє формуванню колективного "Ми"[2, 34-36].

В своїх дослідженнях Е. Сміт підкреслює, що структура будь-якої національної ідентичності в різній мірі містить як громадянський, і етнічний елементи. «Досить часто національна ідентичність ототожнюється з політичною чи культурною, а найчастіше – з етнічною. Культурно-національна ідентичність зміщує акцент на культурну складову національної ідентичності, а громадянська національна ідентичність орієнтується в першу чергу на політичний компонент. Національна ідентичність чітко "вписує" індивіда в певну національну спільноту. Класова, родова, расова, релігійна типи колективної ідентичності можуть накладатися на національну ідентичність або поєднуватися з нею. ...національна ідентичність "сьогодні не тільки глобальна, а й усепроникна", звертає увагу Є. Тихомирова на дослідження Е. Сміта [339].

Т. Бердїй щодо здатності національної ідентичності акумулювати в собі інші форми і види ідентичностей зазначає, що така здатність «закономірно веде до того, що на неї, ніби на своєрідну "матрицю", накладаються

компоненти інших тожсамостей, що виокремлюють індивідуальну автентичність. В першій половині 90-х рр. ХХ ст. у структуру концепцій національної ідентичності входили спільні елементи: для громадянської ідентичності – це аспект рівноправності громадян, для етнічної ідентичності – спільність території, мови, релігії, традицій, звичок. Більше того, всі концепції національної свідомості цього періоду встановлювали існування громадянської національної ідентичності переважно у країнах Заходу, етнічної – на Сході» [67, с.18-19].

При цьому дослідники Р. Брюбейкер та Дж. Ськопфлін звертають увагу, що «у другій половині 90-х рр. ХХ століття акцент зміщується на визначення типу національної ідентифікації у пострадянських країнах... у центр питання національної ідентичності ставили етнічну приналежність. ... у типі національної ідентичності Східної Європи та Євразії домінує етнокультурний аспект» [77, с. 87].

Вчені, досліджуючи еволюцію розуміння національної ідентифікації, звертають увагу на фундаментальні дослідження С. Шульмана. Так, вони зазначають, що «...на початку ХХІ ст. були критично переосмислені стандартні підходи до національної ідентичності. Більше того, дослідники сконцентрували свою увагу на вдосконаленні соціально-філософського аналізу національної ідентичності. На матеріалах емпіричних досліджень країн Європи та Північної Америки розробив та релізував стратегію оцінки національної ідентичності американський дослідник С. Шульман. Його стратегія передбачала компаративний аналіз індексів національної ідентичності, загальної та систематизованої концепцій. С. Шульман розглядає національну ідентичність як багаторівневу систему. Її структура складається з культурного, етнічного та громадянського компонентів. Більше того, його концепція передбачає розрізнення культурної та етнічної складових.

Дослідник вважав, що в межах багаторівневої схеми національної ідентичності переважає якийсь з трьох варіантів, а два інших є менш значущими за своїм впливом. Культурна, громадянська чи етнічна ідентичності є факторами, які представники певної нації вважають найбільш значущими для об'єднання» [39, с. 87]. Отже, поняття і європейської ідентичності, і національної ідентичності є багатовимірними. Європейська ідентичність здійснює вплив на національну ідентичність.

Р. Херман підкреслює, що «...інтегруючи єдиний вектор розвитку, Європа почала формувати єдину правову, економічну та фінансову базу» [29, с. 18]. Е. Ісенер звертає увагу, що «що стосується країн, які прагнуть приєднатися до організації, то наявна двоїста тенденція. З одного боку, вони виражають своє прагнення, з іншого – державний патерналізм радше свідчить про неготовність. Важливим пунктом є також небажання національних державних інституцій втратити свої права» [31, с. 225-239]. Відтак, при розбудові конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в ЄС необхідним є баланс між європейською ідентичністю та національною ідентичністю.

Феномен «європейської ідентичності Українського народу» означає пограничне явище між європейською ідентичністю та національною ідентичністю Українського народу. Зумовлено це тим, що національна ідентичність є синкретичним феноменом. Він складається з таких елементів:

1) культурна ідентичність, яка як відомо виникає унаслідок дії етнокультурних чинників (вони формуються протягом тривалого часу; ними є історична пам'ять, мова, а також релігія та культура);

2) громадянська ідентичність, що базується на домовленостях/консенсусі щодо норм соціально-політичного співіснування.

Г. Яворська висновує, що «За своїм змістом національна ідентичність є сферою ідей, цінностей і смислів культури, що сприймаються та артикуються більшістю громадян країни. Національна ідентичність не є результатом розвитку етнічних спільнот, оскільки перестає бути, в тому числі, назавжди фіксованою реальністю. Вона має власні засади в конструюванні індивідом своєї тотожності з певною надетнічною спільнотою, способом життя, цінностями. Жодна із сучасних націй на момент свого виникнення не володіла усталеністю культурних ознак – мовою, спільними традиціями, звичаями тощо. Спільним тут є політична ідентифікація громадян суверенної держави. Отже, етнічна та національна ідентичність мають різні ступені стабільності. Етнічна ідентичність індивідів задається їх походженням, належністю до певної спільноти і є даністю, яку вони не завжди можуть змінити. Вибір національної ідентичності обумовлений політичними, економічними, соціальними й історичними чинниками, що робить її ситуативною та рухомою. Етнічна ж ідентичність характеризується ознаками постійності, оскільки заснована на спільності культури та походження, які є постійними та незмінними. Навпаки, колективні ідентичності не є вродженими (іманентно притаманними індивіду) феноменами. Вони можуть формуватися, змінюватися та зникати під впливом різноманітних політичних, економічних і соціокультурних чинників. Особливо це стосується епохи глобалізації. Входження держав до складу наднаціональних утворень супроводжується поступовою зміною структури та ієрархії колективних ідентичностей, корекцією ціннісних і світоглядних установок людей, зміною знакових і смислових систем, зрушеннями на осі координат «свій – чужий – співвітчизник – брат» тощо» [370].

М. Степико погоджується з Н. Пеллагешою у твердженні, що «українська національна ідентичність знаходиться на стадії становлення та проходить

етап, який розвинені європейські держави-нації минули в період модерну. Для більшості з них він завершився створенням сталої національної ідентичності. Що стосується української ідентичності, то вона й досі є «незавершеним проектом». Саме зараз, на її думку, в Україні формується національний наратив, створюються національний інформаційно-комунікативний, культурно-символічний простори, від бувають інші процеси, характерні для періоду створення національної ідентичності. Фактично спостерігаємо формування української національної «уявленої спільноти», яка до того ж має глибокі історичні та соціокультурні корені» [323, с. 76]. В монографічному дослідженні М. Стипико звертає увагу на висновок С. Гантінгтон, який полягає в тому, що «...відчуття національної ідентичності може наростати та послаблюватися під впливом зовнішньої загрози, а ось сутність цієї ідентичності підвладна ваганням значно менше; вона формується набагато повільніше за характерні особливості того чи іншого народу, складається з багатьох соціальних, економічних і політичних трендів, що часто конфліктують між собою» [323, с. 76].

В науці існує і підходи, при яких співвідношення національної та європейської ідентичностей досліджується/розглядається як:

- 1) одночасне поєднання;
- 2) зниження однієї ідентичності при одночасному зростанні іншої.

Так, М. Коржов зазначає, що «...якщо перший підхід передбачає співіснування різних рівнів територіальної ідентифікації, то другий передбачає підпорядкування територіальних ідентичностей. Результати попередніх досліджень показують наявність відмінностей між країнами. У громадян Великої Британії національна ідентичність традиційно переважає над європейською, в той час як європейська переважає у Бельгії, Голландії та Люксембурзі. При цьому, у європейському просторі наявні країни, які

практично не ідентифікують себе як громадяни Європи (Литва, Ірландія, Естонія тощо). Отже, можна зробити висновок, що інтеграція європейської та національної ідентичностей суттєво відрізняється у різних країнах європейського простору» [196, с. 47-54]. С. Дачесне звертає увагу, що «...національні законодавства до цього часу зберігають значні відмінності. Відмова Австрії, Німеччині і Данії зняти обмеження на ринку праці стосовно громадян " нової Європи " серйозно підриває принцип забезпечення свободи переміщення і рівних прав європейців за межами кордонів своїх країн. Таким чином, "старші" члени ЄС зберігають національну та расову сегрегацію... Можливою причиною також можуть бути потоки нових мігрантів із Сирії тощо» [20, с. 397-410]. Бачиться, що твердження про те, що «члени ЄС зберігають національну та расову сегрегацію» є дискусійним адже держави-члени ЄС перш за все стоять на сторожі підвалин ЄС, зокрема таких, як захист прав людини і основоположних свобод. Дотримання принципу верховенства права незалежно від національності та расової приналежності людини не може бути тотожним сегрегації.

О. Забужко акцентує, що «...для нашої нації європейська ідентичність становить ще одну ексклюзивну ідентичність адже не зважаючи на прагнення до євроінтеграції, для європейських народів Україні втілює "іншого". Конструювання та впровадження європейської ідентичності може призвести до загострення розколу між народами ЄС та тими, хто лежить поза умовним кордоном. Існуюча дихотомія національного рівня буде перенесена на наднаціональний» [162 с. 87].

М. Степико в монографії Українська ідентичність: феномен і засади формування зазначає, що «...українська ідентичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною

громадянській ідентичності як феномену політичної нації. Етнічній – оскільки, по-перше, система цінностей українського етносу, його культура, звичаї, обряди не є загальноприйнятими, а по-друге, українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам. Українську ідентичність мають також представники численної діаспори – і західної, і східної. Крім того, Україна, як і всі країни, теж має свою неповторну природну та соціокультурну ідентичність, на підставі якої формується і внутрішній, і міжнародний імідж та бренд. Однак консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на емоційно-семантико-міфологічному... Очевидно, що кожна нація та будь-яка національна держава мають визначити для себе (свідомо чи несвідомо), за допомогою яких символів вони хотіли б презентувати себе на індивідуальному чи колективному рівні. Усі успішні нації володіють набором стрижневих символічних елементів, що є для їх громадян своєрідними «критеріями істини» [323].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Встановлено, що поняття «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу» є багатовимірними. Європейська ідентичність впливає на національну ідентичність Українського народу.

2. Європейська ідентичність Українського народу є феноменом. Вона є пограничною між європейською ідентичністю та національною ідентичністю

Українського народу, являє собою взаємозв'язок національної та європейської ідентичностей, в результаті чого досягається стійка ідентичність в українському суспільстві за рахунок поєднанням об'єктивних та суб'єктивних рис, які відрізняють Український народ від інших, і запобігання процесам дезінтеграції.

3. Саме при поєднанні «європейської ідентичності» і «національної ідентичності Українського народу» в «європейську ідентичність Українського народу» не відбувається зниження однієї ідентичності та одночасне зростання іншої.

4. Відповідно до Хартії європейської ідентичності європейська ідентичність носить колективний характер і проявляється у спільних цінностях, які базуються на визнанні фундаментальності прав людини, а також на ідеї спільності життєвого простору, в якому всі держави Європейського Союзу мають однакові права та обов'язки. На країни ЄС накладається специфічний вид відповідальності, який полягає у єдності та згуртованості країн Європи для вирішення світових проблем.

2.4. Європейська модель конституціоналізму: характерні риси та тенденції розвитку

Україна розвивається як демократична соціальна правова держава [14, с. 5]. Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Законом №2680-VIII від 7 лютого 2019 р. [270] було внесено зміни до преамбули Конституції України: «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». Зазначене свідчить про «зростання

значення в правовій науці і політичній практиці проблем прогнозування світових соціально-правових і політичних процесів, зміни уявлень про цінності людського буття. ...У сучасній Україні триває пошук такої моделі демократії і таких конституційних цінностей, які зможуть відповідати інтересам і потребам суспільства» [17; 18]. Закріплення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору актуалізує дослідження засад європейської моделі конституціоналізму.

Провідні вчені-конституціоналісти наголошують, що наразі питання європейської моделі конституціоналізму є одним з ключових [68, с. 85]. «Нині в Україні триває процес конституційно-правової модернізації, що охоплює усі сфери суспільних відносин. Для подальшого проведення комплексного системного реформування в державі на науку конституційного права покладається відповідальне завдання, що полягає у необхідності вироблення цілісної концепції подальшого розвитку та функціонування конституційного механізму державної влади з урахуванням національної ментальності, соціокультурної зумовленості та якісної національної автентичності. Будь-які державно-правові та політико-правові процеси трансформації та модернізації української державності без урахування зазначеної специфіки не матимуть сенсу», підкреслює В. Шатіло [364, с. 28]. Більше того, необхідно враховувати і те, що для України наразі характерними є децентралістичні тенденції в структуруванні державно влади. Водночас, цьому передував тривалий період суто владно-централістичних тенденцій. Відтак, на етапі трансформації актуальним є розв'язання питання збалансування цих тенденцій у функціонуванні апарату державної влади.

Зазначене свідчить про актуальність уточнення засад європейської моделі конституціоналізму.

В науці конституційного права питання моделей конституціоналізму досліджувалось О. Бориславською, Г. Задорожня, А. Колодій, А. Крусян, О. Марцеляк, М. Савчин, О. Скрипнюк, О. Шатіло та ін. В контексті нового стратегічного курсу України, а також з врахуванням того факту, що «накладені на національні особливості, одні і ті ж конституційно-правові інститути по-різному проявляють себе у різних правопорядках, адже вони функціонують не ізольовано, а вплетені у загальну канву конституційної системи правління, що функціонує за законами тієї чи іншої моделі конституціоналізму» питання реформування публічно-правових відносин в Україні для виконання своїх зобов'язань зі сприйняття європейської моделі конституціоналізму викликає жваві дискусії. В. Речицький слушно зазначає: «Постає запитання, чи є український Основний Закон адекватним до органічних засад євроатлантичного конституціоналізму? Чи відповідає він стандартам західного розуміння верховенства права? Чи придатний він для здійснення ідеалів, що вважаються загальноприйнятими у вільному світі? Фактично йдеться проте, чи можна вважати Конституцію України успішним аналогом тих універсальних конституційних зразків, якими є основні закони сучасної Франції, Німеччини або Сполучених Штатів. ... Відповідь одержати не просто, але вкрай важливо» [296].

Вчені-конституціоналісти, розглядаючи конституціоналізм як продукт західної правової традиції, як сукупність конституційних цінностей та ідей, що складають його ідеологію, відповідної доктрини та конституційної системи обмеженого правління, виокремлюють три моделі конституціоналізму: англійську, американську та континентально-європейську (далі – європейська) [11-15; 754 76].

В. Шатіло наголошує, що «Світові моделі організації конституційного механізму державної влади справедливо розглядати як продукт західної

політико-правової думки і практики. Тому цілком зрозумілим є домінування західних доктрин, які репрезентують античну політико-правову думку та буржуазне просвітництво і спираються на спільні ідейно-політичні засади теорій демократії. Попри методологічні розбіжності всі дослідники спиралися на ідеї народного суверенітету, принципи народного представництва, поділу влади, верховенства природних невідчужуваних прав людини, тобто у дослідників були другорядні методологічні відмінності, але основний принцип дослідження у них був однаковим» [364, с. 27]. Таким чином, саме народний суверенітет, принцип народного представництва, поділ влади, права людини є елементами, які дозволяють визначити особливості однієї з трьох моделей конституціоналізму [117, с. 257].

На думку О. Бориславської існує три рівні конституціоналізму: ідеологічний, доктринальний, практичний. Що стосується першого рівня – доктринального, вчена наголошує, що в основі європейської моделі лежить ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави, тоді як американської – ідеологія лібералізму, англійської – лібералізму у поєднанні з ідеями соціальної справедливості; на доктринальному рівні європейській моделі конституціоналізму на думку вченої притаманна інституційна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля недопущення державного свавілля і забезпечення прав та свобод особи; американській - формальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи; англійській - матеріальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи [75, с. 10-11]. Термін «забезпечення» є науко ємким [98; 141-145]. Бачиться, що американській моделі конституціоналізму притаманне не лише охорона індивідуальної свободи, а і її охорона. Не менш важливим є і її реалізація.

Крім того, і в європейській, і в англійській та американській моделях конституціоналізму йдеться не лише про «обмежене свавілля» або «обмежене правління» з метою забезпечення прав і свобод (європейська модель), чи захист індивідуальної свободи (англійська, американська модель), а по суті про об'єктивний конституційний порядок адже саме його цінності обмежують свавілля влади [123].

По-третє, у правах людини (і не лише в соціальних правах) втілені відповідні позитивні обов'язки держави, в тому числі й щодо організації певним способом самої влади. Наприклад, право на судовий захист, окрім іншого, означає позитивний обов'язок держави створити і підтримувати незалежний суд. Отже, атака на незалежність суду (суддів) не може не зачіпати права на судовий захист.

Права людини як феномен є продуктом демократії, а з іншого боку, саме в сутності прав людини втілені механізми верховенства права. Дієвість цінностей демократії і верховенства права створює той простір, в якому лише й можливі права людини в сучасному світі. Реальність захисту прав людини залежить не від обсягу "конституційного каталогу прав", а від указаних цінностей конституційної демократії, які диктують певні вимоги до організації публічної влади та її обмеження, зокрема: поділу влади (механізму "стримувань і противаг"), незалежності судової влади, ідеологічної нейтральності держави тощо.

Як зазначалося вище, на думку О.Бориславської на практичному рівні для європейської моделі характерні писана жорстка конституція, сильна конституційна юрисдикція, гнучкий поділ державної влади тощо [75, с. 9-10]. Вчена зазначає: «характерними рисами практичної складової європейської моделі конституціоналізму (конституційної системи правління) є писана жорстка конституція як акт установчої влади народу, ключова роль органу

конституційної юрисдикції, гнучкий поділ державної влади, парламентаризм, децентралізованість влади, розподіл компетенції на основі принципу субсидіарності, соціальна функція держави, а також наявність наднаціональних (європейських) механізмів обмеження державної влади через захист прав людини та основоположних свобод» [75, с. 9-10]. При цьому наголосимо, по-перше, що мова йде не тільки про «писані права», а й про імпліцитні права. Їх гарантування прямо передбачено у конституціях європейських країн. При цьому ми не маємо на увазі, що всі європейські країни мають європейську модель конституціоналізму.

По-друге, оскільки конституція є формою виразу норми права, норми конституції знаходять свій розвиток в законодавстві держави, а не може залишатись поза увагою і практика його застосування, то третім зрізом конституціоналізму є власне правовий.

Як зазначалося вище існують наднаціональні (європейські) механізми обмеження державної влади через захист прав людини та основоположних свобод. Мова йде про Раду Європи і, наприклад, механізм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (конвенційний механізм), ЄС, ОБСЄ.

Такий захист зумовлений тим, що саме права людини є продуктом демократії. Більше того, механізм верховенства права втілений саме в сутності прав людини. Дієвість цінностей конституціоналізму, в якому знаходять свій прояв демократія і верховенство права, створює саме той «простір», в якому можуть бути ефективно забезпечені права людини і основоположні свободи.

При цьому, ефективність забезпечення прав людини і основоположних свобод залежить від конституціоналізму як цінності, в якому знаходять свій прояв цінності конституційної демократії. Саме ці цінності зумовлюють (диктують) цілком конкретні вимоги до організації публічної влади, і щодо

такого ключового питання як її обмеження. Мова йде і про поділ державної влади, що передбачає існування ефективного механізму "стримувань і противаг", і про реальну незалежність судової гілки влади, і про ідеологічну нейтральність держави, і про політичний плюралізм т.д. По суті це є принципами конституційного механізму державної влади.

Вітчизняні вчені, зокрема Л. Дешко та В. Шатіло слушно акцентують в своїх дослідженнях увагу на тому, що перелік принципів конституційного механізму державної влади є не вичерпним. До відносяться «принципи народовладдя, єдності та розподілу державної влади, ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму, самостійності державних органів та громадських організацій демократизму механізму державної влади, гласності, легітимності, субсидіарності, підзвітності та ін. [364, с. 382].

В. Шатіло виділяє організаційні принципи конституційного механізму державної влади, які на думку вченого «визначають порядок формування та основні засади діяльності основних його інститутів (органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації, політичних партій тощо). До переліку організаційних принципів конституційного механізму державної влади вчений пропонує відносити такі:

- 1) єдності та розподілу державної влади;
- 2) народного суверенітету;
- 3) гласності;
- 4) законності та верховенства права;
- 5) юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади;
- 6) демократизму механізму державної влади;
- 7) легітимності конституційного механізму державної влади;
- 8) ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму;

- 9) унітарності територіального устрою;
- 10) децентралізації державної влади» [364, с. 382].

Бачиться, що принципом конституційного механізму державної влади є верховенство права, а законність впливає з нього, незалежно від моделі конституціоналізму. Щодо того, що унітарність територіального устрою є принципом конституційного механізму державної влади, то бачиться, що це твердження є дискусійним зважаючи на те, що є і федеративний державний устрій.

Функціональні принципи конституційного механізму державної владина думку вченого – це загальні засади реалізації окремими органами, посадовими особами, депутатами та ін. своїх повноважень, спрямованих на якісне виконання функцій держави [364, с. 382]. «Це такі принципи:

- 1) компетентності та професійності;
- 2) оптимальності та ефективності;
- 3) стимулів та обмежень;
- 4) реальності та економності;
- 5) підзвітності;
- 6) субсидіарності;
- 7) колегіальності та єдиноначальності;
- 8) самостійності державних органів і громадських організацій;
- 9) переконання і примусу та ін.», зазначає вчений [364, с. 382].

Ці принципи характерні для всіх трьох моделей конституціоналізму. Водночас, щодо принципу «самостійності державних органів і громадських організацій», то бачиться слушним акцентувати увагу і на незалежності громадських організацій як інститутів громадянського суспільства.

При цьому, наголосимо, забезпечення прав і свобод людини і громадянина є головним обов'язком держави незалежно від моделі конституціоналізму (європейська, американська, англійська).

В. Шамрай слушно звертає увагу на таке явище як транснаціональний конституціоналізм і його вплив на моделі конституціоналізму. Так, вчений слушно підкреслює, що «...аналізуючи транснаціональний (глобальний) конституціо-налізм як сучасний феномен суспільно-право-вої дійсності, що відображає ключові тенденції та детермінанти процесів конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного права і є безпосереднім породженням вказаних процесів, слід зазначити, що уніфіковані ознаки глобального конституціо-налізму знаходять свій прояв під час реалізації конституційних реформ як засобу прогресивно-го перетворення національних правових систем» [361].

У цьому контексті ми одностайні з вченим в думці, що «... комплексні конституційні реформи є досить поширеним явищем у сучасній політико-правовій реальності, адже внесення змін до конституції є звичайною світовою практикою, яка пов'язана з потребою правового забезпечення змін, що відбуваються в суспільному житті та відображають певний етап розвитку державної організації суспільства. ... на універсальному (глобальному) рівні дозволяє виділити деякі напрями вказаних змін. По-перше, в сучасних світових конституціях знаходять подальший розвиток окремі принципи. Так, розширюється правове регулювання принципу рівності жінок і чоловіків: якщо на початковому етапі конституційні тексти містили лише норми про рівність політичних прав, рівний доступ жінок і чоловіків до отримання виборних мандатів і виборних посад, то згодом зміст вказаного принципу було істотно розширено і посилено. Зокрема, Конституційний закон Французької Республіки від 23 липня 2008 р. закріпив у ст. 1 Конституції принцип рівності

не тільки прав жінок і чоловіків, а й їхніх обов'язків. Нова Конституція Марокко 2011 р. передбачила положення про те, що чоловіки і жінки наділені не тільки рівними політичними, але і цивільними, економічними, соціальними, культурними, екологічними правами. Поряд із демократизацією політичної системи, удосконалення конституцій пов'язано з удосконаленням соціальної політики сучасних держав світу, а тому у конституціях, прийнятих в останні десятиліття, знайшли відображення нові виклики соціально-економічного характеру. Так, у деяких із них йдеться, хоча і не дуже чітко, про соціально орієнтовану економіку (наприклад, Конституція Польщі 1997 р.). У конституціях Португалії (1976 р.), Іспанії (1978 р.) сказано про державне планування економічного розвитку» [361].

Вчений слушно акцентує увагу на тому факті, що «...зазнають певних змін і традиційні об'єкти конституційного регулювання, що демонструє безпосередній вплив глобального конституціоналізму на традиційні предмет і метод конституційного права як базової національної галузі права. Так, право власності стало регулюватися із середини ХХ в. з урахуванням соціальної функції, яка означає, що власність повинна використовуватися власником не тільки в його інтересах, а й в інтересах суспільства. Крім того, виникли нові підходи до регулювання організації і діяльності держави – використання нетипових форм правління, поява тенденції регіоналізації держав, закріплення в конституціях основних принципів державної політики, які все частіше відображаються у використанні таких конституційних характеристик держави, як правова, світська, соціальна, демократична тощо» [361]. «Отже, як слушно виосновує вчений» завданням сучасного конституційного процесу в Україні, що впливає із загальних світових тенденцій формування доктрини уніфікованого транснаціонального (глобального) конституціоналізму, є напрацювання пропозицій щодо здійснення децентралізації влади,

конституційного вдосконалення прав і свобод людини, реформи судової системи, які забезпечать поступальний розвиток нашої держави до прогресу та її інтеграцію в перспективі до Європейського Союзу та європейських і євроатлантичних оборонних структур ... При цьому, з огляду на вітчизняну політику, спрямовану на інтеграцію до європейського простору, на наш погляд, доцільним є врахування досвіду проведення конституційної реформи в Польщі, яка була реалізована з урахуванням світових конституційних цінностей та тенденції модернізації конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин» [361].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Уточнено особливості європейської моделі конституціоналізму: ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави; об'єктивний конституційний порядок; організаційні та функціональні принципи конституційного механізму державної влади.

2. Уточнено організаційні принципи конституційного механізму державної влади: єдності та розподілу державної влади; народного суверенітету; гласності; верховенства права; юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; демократизму механізму державної влади; легітимності конституційного механізму державної влади; ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму; територіального устрою.

3. Уточнено функціональні принципи конституційного механізму державної влади: компетентності та професійності; оптимальності та ефективності; стимулів та обмежень; реальності та економності; підзвітності; субсидіарності; колегіальності та єдиноначальності; самостійності державних органів і незалежності громадських організацій; інші.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Аргументовано, що конституціоналізація цінностей передбачає створення відповідних правових норм. Конституціоналізовані цінності стають обов'язковими для виконання.

Дістало подальшого розвитку твердження, що категорія «конституційні цінності» є ширшим поняттям, ніж категорія «цінності конституційного ладу», а також включає останню.

Додатково аргументовано, що конституційні цінності в порівнянні з конституційними принципами є положеннями більш високого порядку. Підкреслено, що права і свободи людини є фундаментальною конституційною цінністю. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності.

2. Визначено ключову роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»).

3. Встановлено, що первинне право ЄС не містило власних стандартів прав людини, а стандарти стали європейськими і Європейський суд їх захищав і захищає внаслідок того, що вони або є загальними для конституційних традицій держав-членів, або сприймаються правовими системами держав-членів ЄС. Метод відсилання до конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів Європейських співтовариств, став ключовим для використання

з 1974 р. Судом Європейських співтовариств в якості елементу правової конструкції для обґрунтування ним свого права посилається на права людини і основні свободи (справа «Nold v. Commission» (1974 р.). Саме основні права є невід'ємною частиною загальних принципів права, дотримання яких Європейський суд гарантує і для забезпечення захисту цих основних прав він спирається саме на конституційні традиції, спільні для всіх держав-членів Європейського Союзу.

4. Уточнено поняття конституційної культури – це особливе соціально-правове явище, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

5. Встановлено, що поняття «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу» є багатовимірними. Європейська ідентичність впливає на національну ідентичність Українського народу.

Європейська ідентичність Українського народу є феноменом. Вона є пограничною між європейською ідентичністю та національною ідентичністю Українського народу, являє собою взаємозв'язок національної та європейської ідентичностей, в результаті чого досягається стійка ідентичність в українському суспільстві за рахунок поєднанням об'єктивних та суб'єктивних рис, які відрізняють Український народ від інших, і запобігання процесам дезінтеграції.

6. Саме при поєднанні «європейської ідентичності» і «національної ідентичності Українського народу» в «європейську ідентичність Українського

народу не відбувається зниження однієї ідентичності та одночасне зростання іншої.

7. Відповідно до Хартії європейської ідентичності європейська ідентичність носить колективний характер і проявляється у спільних цінностях, які базуються на визнанні фундаментальності прав людини, а також на ідеї спільності життєвого простору, в якому всі держави Європейського Союзу мають однакові права та обов'язки. На країни ЄС накладається специфічний вид відповідальності, який полягає у єдності та згуртованості країн Європи для вирішення світових проблем.

8. Уточнено особливості європейської моделі конституціоналізму (ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави; об'єктивний конституційний порядок; організаційні та функціональні принципи конституційного механізму державної влади), організаційні принципи конституційного механізму державної влади (єдності та розподілу державної влади; народного суверенітету; гласності; верховенства права; юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; демократизму механізму державної влади; легітимності конституційного механізму державної влади; ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму; територіального устрою) та функціональні принципи конституційного механізму державної влади (компетентності та професійності; оптимальності та ефективності; стимулів та обмежень; реальності та економності; підзвітності; субсидіарності; колегіальності та єдиноначальності; самостійності державних органів і незалежності громадських організацій; інші).

РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

3.1. Поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

За останні роки в Україні відбулися динамічні глибинні трансформації в різних сферах (соціальной, економічній, політичній), триває процес реформування правової системи України у напрямку її інтеграції в європейський правовий простір. Це явище не носить односторонній характер, адже відбувається і трансформація правових систем країн-учасниць ЄС та самого ЄС. Ці перетворення обумовлюють необхідність та доцільність пошуку нових правових підходів до формування та реформування національного законодавства, розбудови України як сучасної держави та інститутів громадянського суспільства. Водночас, сьогодні є недостатньою розробка відповідних правових інструментів та механізмів, що сприяють реалізації як Конституції України в цілому, так і стратегічного зовнішньополітичного курсу України зокрема. Це стосується і забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні, і повільного реформування соціальної, економічної та політичної сфери, і не досягненням поставлених цілей.

Відтак, питання конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в

Організації Північноатлантичного договору є актуальним, практично назрілим.

Не менш важливим воно є і для доктрини конституційного права. Не дивлячись на те, що поняттю та структурним елементам конституційно-правового механізму присвячено ряд робіт вітчизняних та закордонних вчених, тим не менш, воно залишається одним з таких, що є дискусійним в наці конституційного права [106, с. 178-179].

В цьому підрозділі нашого дослідження ми ставимо задачею сформулювати визначення поняття та встановити структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Серед вітчизняних та зарубіжних вчених немає одностайності щодо визначення поняття та структурних елементів механізму.

Так, на думку С. Засуцько термін “механізм” використовується науковцями та практиками для «...позначення частин цілого, що взаємодіють між собою. У правознавчій літературі ця категорія також досить широко застосовується і наповнюється юридичним змістом. Наприклад, виділяють «механізм держави», «механізм управління», «механізм правового впливу», «механізм правового регулювання», «механізм реалізації норми права» [165, с. 11]. На думку Є. Мотвилавка “механізм” є системою певних засобів [232, с. 43]. Бачиться, що це твердження є дискусійним адже засоби упорядковують певні явища. Крім того, не є тотожними такі поняття, як «засіб» та «інструмент».

Я. Греца дотримується точки зору, що «...механізм не тільки об’єднує певні правові засоби, але й визначає їх місце та роль, у результаті чого вони розглядаються не як розрізнені явища, а як цілісна система, в якій кожна частина, що взаємодіє з іншими, виконує свої специфічні функції. Крім того,

механізм повинен визначати стадії застосування тих чи інших правових засобів для реалізації та захисту прав суб'єктів податкових правовідносин» [132, с. 18]. Отже, механізм впорядковує розрізнені явища. Важливим є також акцент вченого на тому, що кожен правовий засіб застосовується на певній стадії.

М. Александровим було введено поняття (термін) «механізм правового впливу», визначено його шляхи та форми. На думку вченого до форм механізму правового впливу «... належить встановлення заборон певних дій, правоздатність суб'єктів права, а також компетенція певних органів та їхніх посадових осіб і взаємозв'язків між учасниками суспільних відносин у вигляді правовідносин» [292, с. 98].

С. Алексеев виділяв механізм правового регулювання. На думку вченого механізм правового регулювання являє собою «взяту в єдності всю сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини» [48, с. 30]. Наковець доводив, що поняття «механізм правового регулювання» є категорією, яка охоплює всі правові засоби. Крім того, «...механізм правового регулювання не лише «збирає» їх, але й «розставляє по своїх місцях», у результаті чого, «перед нами виявляються не розрізнені явища (норми, тлумачення, юридична техніка та ін.), а цілісний механізм, кожна частина якого, яка взаємодіє з іншими, виконує свої специфічні функції» [49, с. 68]. Не менш важливим є твердження С. Алексеева, що «механізм правового регулювання припускає і характеристику стадій правового впливу» [49, с. 68]. Таким чином, механізм впорядковує певні явища, застосовуючи певні засоби.

С. Константинов підкреслює, що до елементів механізму правового регулювання відносяться: «...юридичні норми, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, нормативні юридичні

акти, правову культуру і правосвідомість. У цьому переліку наявні всі правові явища, які так чи інакше врегульовано впливають на суспільні відносини» [181, с. 66]. На переконання А. Вітченко до системи елементів механізму правового регулювання входять: «...норми права різного призначення, акти застосування права і діяльність організацій та посадових осіб по втіленню їх у життя» [96, с. 42]. На переконання В. Горшеньова механізм правового регулювання є способом впливу, реалізації права, і включає такі проміжні ланки - правосуб'єктність, юридичні факти та правовідносини, які переводять нормативність права в упорядкованість суспільних відносин [129, с. 50]. В. Казимірчук в дисертаційному дослідженні аналізує механізм дії права і визначає його як «...систему соціальних факторів і методів соціально-правового впливу» [171, с. 12].

А. Мухтарова виосновує, що він є синтетичним поняттям, яке включає «механізм здійснення правотворчої діяльності, суб'єкт правотворчості, правила й основні напрями його роботи, критерії її зрілості» [234, с. 19]. Бачиться, що таке твердження вченого є дискусійним, адже при застосуванні тих або інших правових засобів береться за основу правила та напрями роботи суб'єкта правотворчості.

Ю. Тихомиров, аналізуючи механізм соціального управління, зазначає, що він є «організації та функціонування управління, що виражається у висуванні обґрунтованих цілей, створенні та розвитку керуючої системи, покликаної здійснювати в ході управлінського процесу досягнення цілей. У широкому розумінні механізм управління являє собою процес погодженого впливу суб'єктів управління на явища навколишньої соціальної дійсності. Він є своєрідним зовнішнім і до того ж динамічним проявом управління, що без цього перебуває ніби в потенції» [335, с. 48]. Натомість інший вчений – Л. Юзьков, дискутуючи щодо механізму державного управління, окреслює його як

«саму організацію, процес практичного здійснення управління. Ця організація є складною функціонуючою системою і включає три найважливіших елементи: суб'єкти управління; об'єкти управління; взаємодію суб'єктів і об'єктів управління» [368, с. 57-61]. С. Константинов слушно зазначає, що «ці елементи вказують на статику і динаміку механізму державного управління. Статику визначають суб'єкти й об'єкти управління, які становлять його матеріально-структурну основу. А комплекс взаємодій суб'єктів і об'єктів, які відбуваються за принципом прямого й зворотного зв'язків, становить функціональну (динамічну) основу» [181, с. 66-67].

Як «систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, які поділяються на три групи: засоби впливу, проміжні ланки й об'єкти впливу» [105, с. 98] визначає механізм правового впливу І. Голосніченко. Вчений підкреслює, що «до першої з них входять правові принципи, норми, джерела права, правовідносини. До другої - правосвідомість, правова культура; до третьої - акти реалізації норм» [105, с. 98].

В. Колпаков В.К., аналізуючи механізм забезпечення правового режиму, як частину режиму законності, зазначає, що він « містить у собі: а) організаційно-структурні формування; б) організаційно-правові методи» [178, с. 54].

Натомість, Л. Дешко в дисертаційному дослідженні «Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження» наголошує, що механізм забезпечення є складним явищем. Більше того, вчена акцентує увагу і на тому, що і саме поняття «забезпечення» є дискусійним, комплексним [141, с. 273].

Проаналізувавши точки зору вітчизняних та закордонних науковців, Л. Дешко надає таке визначення поняття «конституційно-правового механізму забезпечення права звертатися до відповідних міжнародних судових установ

чи до відповідних органів міжнародних організацій: це система організаційно-правових і правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для реалізації права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, а в разі порушення чи загрози порушення здійснюється його охорона та захист. Основні напрями дії цього механізму втілюються в формах забезпечення цього конституційного права, якими є такі: забезпечення реалізації права звертатися за захистом свої прав і свобод до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, забезпечення охорони та забезпечення захисту цього права» [141, с. 273].

В. Протасов, досліджуючи механізм правового регулювання, зазначає, що «...категорію «механізм правового регулювання» в тому вигляді, в якому вона народилася й існує, варто вважати не завершеною правовою конструкцією, а стадією до системного, передсистемного осмислення правової дійсності. Категорія «правова система», що виступає метою, результатом і одночасно інструментом системного вивчення правової дійсності, саме і покликана вирішити ті завдання, що свого часу були поставлені перед поняттям «механізм правового регулювання». Адже розробка категорії «правова система» була зумовлена не лише широкою постановкою системних досліджень у філософській науці і наявному досвіді застосування системного підходу до деяких окремих питань правознавства, але й, насамперед певним незадоволенням станом синтезу правової думки» [292, с. 65]. С. Константинов в дисертаційному дослідженні констатує, що «...функціонування правової системи держави забезпечується комплексом державно-правових механізмів. На сьогоднішній день детерміновані такі правові механізми: механізми правового регулювання; механізми дії права; механізми правотворчості; механізми соціального управління; механізми правового впливу; механізми

державного управління; механізми забезпечення правових режимів» [181, с. 66].

І. Черченко підкреслює, що «в теорії права під механізмом правового регулювання розуміють сукупність всіх правових засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини. ... У літературі розрізняють юридичний, психологічний і соціальний механізми реалізації суб'єктивних прав. Юридичний механізм характеризують як систему юридичних норм, фактів, документів та основних форм і способів організації їх здійснення. Психологічний механізм – це цінності, орієнтації, установки, цілі, інтереси і потреби, мотивація, вольова активність суб'єкта у процесі здійснення прав і обов'язків. Соціальний механізм включає в себе політичні, організаційні, ідеологічні та інші чинники» [358, с. 76].

А. Колодій та А. Олійник зазначають, що «механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання і втілення різних форм реалізації правових норм, передусім правозастосування. Механізм реалізації суб'єктивних прав – це єдність правових засобів, за допомогою яких матеріалізуються права та обов'язки людей» [176, с. 218].

Д. Бахрах слушно підкреслює, що «для розуміння суті державно-правових механізмів треба мати чітке уявлення про правові режими. Під правовим режимом мається на увазі комплекс суспільних відносин певного виду діяльності, закріплений юридичними нормами і забезпечений сукупністю юридично-організаційних засобів. Він задається параметрами подвійного роду: по-перше, особливою спеціальною значущістю суспільних відносин, їхніми специфічними цілями і завданнями; по-друге, використанням особливих принципів, форм і методів діяльності, що відбиваються в системі прав і обов'язків суб'єктів» [64, с. 201].

С. Константинов зретає увагу на точки зору В. Колпакова щодо категорії режимів. «Категорія режимів хоча і не є новою для юридичної теорії і практики, але в той же час її не можна віднести до досконало розроблених правових явищ» [178, с. 601]. Я. Греца виосновує, що законність є специфічним державно-правовим режимом, за допомогою якого «забезпечується загальнообов'язковість юридичних норм у суспільстві та державі. Її сутність полягає в підпорядкуванні розпорядженням правового характеру» [132, с. 18-19].

До елементів механізму реалізації та захисту прав суб'єктів податкових правовідносин вчений відносить:

«1. Правові норми, що закріплюють права суб'єктів податкових правовідносин;

2. Самі права як міра можливої (не забороненої) поведінки, їх зміст, структура та гарантії здійснення;

3. Юридичні обов'язки як міра необхідної поведінки;

4. Юридична діяльність суб'єктів податкових правовідносин, що є суттю реалізації їхніх прав;

5. Правосвідомість суб'єктів податкових правовідносин, що забезпечує правильне розуміння своїх прав та обов'язків, шляхів їх реалізації та захисту» [132, с. 18-19].

«Якість правової норми, її ефективність залежить від рівня професійної підготовки законодавця. Почуття поваги до закону впливає з авторитету органу, який його видає. Тому важливим є закріплений Конституцією України принцип компетенції, що полягає у виключних повноваженнях вищого законодавчого органу держави законами встановлювати податкову систему, податки і збори» [132, с. 18-19], наголошує Я. Греца.

Таким чином, конституційно-правовий механізму є поліелементною багаторівневою системою, яка має нормативно-правову та організаційно-правову складову.

Щодо конституційно-правового механізму забезпечення набуття Україною повноправного членства в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору, І. Черченко слушно наголошує, що «сучасні міжнародні відносини формуються та еволюціонують під впливом різноманітних чинників, серед яких вирішальне значення мають суперечності, узгодження або збіг інтересів різних держав – членів міжнародної спільноти. При цьому в загальній системі чинників, що впливають на функціонування глобальної системи міжнародних відносин, одне з першорядних значень належить процесові формування і реалізації зовнішньополітичного курсу кожної окремої держави, оскільки зовнішньополітичний курс є втіленням її волевиявлення із зовнішньополітичних питань і отже – основною формою участі даної держави у системі міжнародних відносин» [358, с. 20].

Вчений звертає увагу, що «процесові формування і здійснення зовнішньополітичного курсу держави властивий ряд особливостей, що залежать від певних характеристик політичної системи суспільства, а також визначаються специфікою глобальної системи міжнародних відносин на даний час» [358, с. 20].

Дійсно, як слушно зазначається в зарубіжній літературі «зовнішня політика мусить здійснюватися на ефективній внутрішньополітичній основі, і ця внутрішньополітична основа має ґрунтуватися на ефективному відображенні за межами країни ключових елементів національного життя ... В цьому розумінні зовнішня політика є внутрішньою політикою» [34, с. 21].

Ряд вчених наголошують, що «...процес формування і реалізації національної зовнішньої політики є детермінованим у рамках механізму

зовнішніх відносин держави (інші варіанти цього ж терміну – “конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин”; “зовнішньополітичний механізм держави”). За поширеним у колишній радянській доктрині означенням, зовнішньополітичний механізм держави становить “сукупність певним чином організованих і взаємодіючих державних органів, які беруть постійну участь у процесі розроблення і здійснення тих чи інших зовнішньополітичних рішень цієї держави” [294, с. 318].

Їм опонує І. Черченко, зазначаючи, що «...дане означення є досить неповним, оскільки термін “сукупність” є дещо аморфним із системної точки зору, а формула “певним чином організованих і взаємодіючих державних органів” залишає абсолютно невизначеними питання як про характер такої організації і взаємодії, так і, зрештою, про те, які саме державні органи беруть участь у даному процесі загалом. Іншими словами, в наведеному означенні не розглядається зовнішньополітичний механізм держави як система органів державної влади, а також не відображається конституційно-правова сутність і функціональна динаміка взаємозв’язків між вищезгаданими органами» [358, с. 20]. Більше того, вчений підкреслює, що «конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин (зовнішньополітичний механізм) держави являє собою систему конституційно-правових відносин, законодавчо регламентованих і/або звичаєвих, між різними органами державної влади з приводу виконання зовнішніх функцій держави. До цього слід додати, що зовнішньополітичний механізм, будучи невід’ємною складовою політичної системи суспільства, рівним чином є детермінованим у рамках механізму держави і займає проміжну позицію між сферою зовнішньої політики держави та системою її законодавства» [358, с. 20].

Вчений слушно акцентує увагу, що «...будь-який аналіз механізму зовнішніх відносин держави включає в себе визначення загальних

закономірностей структури та функціонування цього механізму, особливостей взаємодії зовнішньополітичного механізму з механізмом держави загалом, а також із глобальною системою міжнародних відносин. При цьому структурні та функціональні характеристики механізму зовнішніх відносин держави визначаються системою права у відповідній країні. Проблема конституційно-правового механізму зовнішніх відносин держави тісно пов'язана з проблемою зовнішніх функцій сучасної держави. Ці функції, будучи основними напрямками зовнішньої діяльності держави, (так само, як і механізм зовнішніх відносин) визначаються політичною системою суспільства, сучасним станом глобальної системи міжнародних відносин і отже, відповідають тим завданням, які стоять перед державою в її поточній внутрішній і зовнішній політиці. Система зовнішніх функцій держави визначає засади діяльності всіх органів держави в царині зовнішніх відносин. Разом із тим, зовнішньополітичний механізм сучасної держави не є, так би мовити, “механічним”, буквальним відображенням системи державних функцій і включає в себе не тільки такі структурні елементи, що діють безпосередньо і виключно в царині зовнішніх відносин, але й такі, що пов'язані з реалізацією інших функціональних напрямків» [358, с. 20].

Дійсно, механізм не може бути не керованим, він не може функціонувати сам по собі, не підкоряючись певним чинникам, закономірностям, а тим паче певному «центру». Так, вітчизняні вчені наголошують, що «функціональна ефективність механізму зовнішніх відносин держави залежить від таких основних чинників, як керованість даного механізму, його підпорядкованість певному “керівному центрові” і стабільність горизонтальної взаємодії між елементами цього механізму» [358, с. 20].

Це актуалізує питання: чи мають ці чинники визначатися виключно нормами конституційного законодавства, чи відрізняються елементи конституційно-правового механізму зовнішніх зносин залежно від держави, чи існують певні спільні елементи?

В доктрині конституційного права України існує точка зору, що «.. нормами конституційного і поточного законодавства даної держави, так і подекуди правовими і політичними звичаями, що склалися в цій державі історично. Звідси також впливають як спільні для всіх держав, так і особливі, “національно-специфічні” структурні та функціональні характеристики конституційно-правового механізму зовнішніх відносин. Найбільш значущі і відповідальні зовнішньополітичні рішення на національному рівні приймаються вищими органами держави. Підготовка і правове оформлення цих рішень, надання їм статусу юридично обов’язкових законодавчих і/або підзаконних актів здійснюється у відповідності з принципами, формами, правилами і процедурами, що визначаються законодавством, а також із правовими і політичними звичаями, що склалися в повсякденній практиці функціонування державного апарату конкретної країни» [358, с. 20-21].

Закордонні вчені, як слушно підкреслює І Черченко, розглядають «зовнішньополітичний механізм, насамперед, як невід’ємну складову частину механізму держави, її правової системи ... При цьому предметна специфіка діяльності зовнішньополітичного механізму визначає змістовні аспекти його функціонування, методи зовнішньополітичної діяльності різних державних органів, впливає безпосереднім чином на стосунки його складових частин з іншими елементами механізму держави. Предметна специфіка зовнішньополітичного механізму також слугує основою для концептуального визначення міри і ступеня “зовнішньополітичної спеціалізації” органів державної влади і управління, їхнього функціонального залучення до

зовнішньополітичної діяльності держави. В цьому контексті слід виділити дві основні групи державних органів: вищі органи держави – главу держави, законодавчий орган (парламент) і уряд –, а також розгалужений апарат виконавчої влади (міністерства, урядові комітети, агенції, закордонні дипломатичні представництва тощо). Найголовніша відмінність між цими двома групами державних органів полягає в тому, що перша група (вищі органи держави), за своєю конституційно-правовою та адміністративно-управлінською природою, є поліфункціональною, тоді як друга група включає в себе державні органи, більш чітко зорієнтовані на виконання специфічних зовнішньополітичних завдань. Цілком очевидно, що такого роду концептуальна схема ілюструє лише найбільш узагальнені структурні та функціональні риси механізму зовнішніх відносин держави. Водночас, принципи побудови і діяльності зовнішньополітичного механізму є втіленням загальних змістовних і функціональних характеристик правової системи держави та політичної системи суспільства, що історично склалися в даній країні. Насамперед, структура механізму зовнішніх відносин відображає загальну структуру органів держави, їхнє функціональне співвідношення та підпорядкованість одне іншому. Ця структура також відображає загальну побудову тих державних органів, які мають спеціальні повноваження в царині зовнішніх відносин і саме за цією ознакою належать до зовнішньополітичного механізму держави» [5-8; 358, с. 20]

20 квітня 2019 року Указом Президента України було затверджено План заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [257]. Відповідно до цього нормативно-правового акту Кабінету Міністрів України необхідно забезпечити: виконання разом з відповідними державними органами Плану заходів з реалізації

стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, затвердженого цим Указом, та щокварталу інформувати Президента України про хід виконання; звітування щодо виконання зазначеного Плану заходів в установлені строки; Секретарю Ради національної безпеки і оборони України – забезпечити розгляд на засіданні Ради національної безпеки і оборони України у травні 2019 року питання щодо проведення окремих оглядів, що включені до комплексного огляду сектору безпеки; подати за підсумками консультацій з представниками НАТО та держав-членів НАТО у другому півріччі 2019 року на розгляд Президентів України проекти законів України про охорону секретної інформації та про розвідку [257]. Постійними заходами визначено такі: опрацювати у взаємодії з Європейським Союзом та його державами - членами пропозиції щодо реалізації у рамках ініціативи Європейського Союзу "Східне партнерство" комплексу додаткових заходів, які сприятимуть підготовці України до набуття повноправного членства в Європейському Союзі; сприяти розробленню та реалізації освітніх програм, проведенню наукових досліджень з питань європейської історії, культури, мистецтва, права, політики та економіки; вжити в установленому порядку заходів стосовно розширення присутності іноземних закладів освіти в Україні, зокрема шляхом відкриття в Україні філії Коледжу Європи та Європейської школи Східного партнерства, а також щодо дальшого розвитку Європейського табору в Україні; провести переговори зі стороною ЄС щодо розширення форм участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз в рамках Угоди між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз, ратифікованої Законом України від 6 березня 2008 року № 137-VI; забезпечити підготовку та подання пропозицій щодо звернення до

Північноатлантичної ради НАТО та Генерального секретаря НАТО про приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО; створення єдиного закупівельного органу в Міністерстві оборони України для закупівлі озброєння, військової техніки, матеріальних ресурсів і послуг для потреб Збройних Сил України; розроблення проекту автономної військової бази на Сході України та військово-морської бази на узбережжі Азовського моря. трансформувати систему морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України відповідно до принципів НАТО [257].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Визначено поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи, яка має нормативно-правову та організаційно-правову складову, що об'єктивізується в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, та «мета-елементу», що охоплює інститути громадянського суспільства, діяльність яких здійснюється відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС і використовується державою для досягнення цілі.

2. Визначено будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент»), його особливості:

- 1) є поліелементною багаторівневою системою;
- 2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;
- 3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;

4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загально визнаних принципів і норм права ЄС;

5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;

6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

3.2. Принципи та норми права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

Загально відомо: одним із найважливіших інститутів конституційного права України є конституційний лад України. «Норми цього інституту регулюють одну з найбільш важливих груп суспільних відносин, що становлять предмет регулювання конституційного права України. Тому цей інститут по праву займає перше місце серед всіх інших інститутів конституційного права України. Він становить фундамент і не лише конституційного права, а всієї системи національного права України. Як інститут, що закладає основи для всіх інститутів конституційного права та всієї правової системи України, конституційний лад започатковує конституцію держави. Конституційний лад – це інститут, який визначає основні засади суспільного і державного ладу країни. У демократичних, правових державах цей інститут має ґрунтуватися на пріоритеті загальнолюдських цінностей, відображати інтереси всіх членів суспільства, а не його окремих кіл, груп. Він має сприяти постійному утвердженню ідеалів гуманізму і демократії. В Конституції України, норми розглядуваного

інституту містяться в її розділі першому, який має назву «Загальні засади». За своєю суттю конституційний лад являє собою певний тип конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави і права. Конституційний лад можна визначити як реально існуючий суспільний і державний лад. Його основу становлять ті об'єктивно існуючі суспільні відносини, які визначають найбільш суттєві економічні, політичні, соціальні та інші характеристики суспільства», зазначає О. Майданник [214, с. 78].

За своїм змістом конституційний лад України опосередковує, насамперед, передбачені і гарантовані Конституцією суспільний та державний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційного права України [214, с. 78]. «Принципи конституційного ладу України – це загальні, вихідні й визначальні ідеї, що лежать в основі суспільного і державного ладу України, взаємовідносин особи і держави, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших державних і суспільних інституцій. Виходячи із змісту положень розділу першого Конституції України, загальними принципами конституційного ладу України є наступні принципи:

- народовладдя;
- суверенітету;
- здійснення державної влади шляхом поділу її на законодавчу, виконавчу і судову;
- відповідальності держави перед людиною і суспільством за свою діяльність;
- верховенства права; – прямої дії норм Конституції;
- визнання й гарантування місцевого самоврядування;

- визнання пріоритету загальнолюдських цінностей;
- судового захисту прав і свобод людини і громадянина;
- визнання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою частиною національного законодавства України;
- єдиного громадянства;
- єдиної державної мови;
- цілісності і недоторканності території України;
- політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності суспільного життя в Україні;
- непорушності права приватної власності;
- пріоритетності права власності українського народу на природні ресурси;
- захисту прав усіх суб'єктів права власності;
- свободи інформації;
- недопустимості використання Збройних Сил, інших військових формувань для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності;
- адміністративної автономії окремих адміністративно-територіальних одиниць (Автономна Республіка Крим) тощо» наголошує О. Майданник [214, с. 78-79].

Принципи й норми права є одним зі складників механізму конституційно-правового забезпечення [120, с. 12-16].

Т. Подорожна в дисертаційному дослідженні підкреслює, що «... механізм реалізації Конституції України заснований на правових принципах та виступає підґрунтям конституціоналізації правового порядку», та наголошує, що «конституціоналізація правових принципів може

здійснюватися: шляхом прямого зазначення принципу в тексті конституції; через встановлення в конституційному тексті принципово-змістових норм-дефініцій, норм-цілей, норм-завдань, норм-функцій; за допомогою достовірного визначення принципового змісту окремих або взаємопов'язаних конституційних положень у конституційній практиці» [263, с. 5]. Вчена виділяє й «соціальні якості правового регулювання суспільних відносин, які вони отримують від загального режиму суспільного життя, від принципів демократії, гуманізму, справедливості, моральності та, зрештою, від принципів права та законності. На цій основі досягається реалізованість прав, свобод та виконуваність обов'язків учасниками правових відносин. Розв'язання ж усіх державно-правових проблемне можливо уявити без належного правового порядку в державі як необхідної умови нормального функціонування всіх соціальних сфер. Більше того, практика суспільного та державного будівництва визнає за правопорядком основоположну роль» [263, с. 32].

На думку О. Ющика «...правопорядок як мета діяльності державного апарату пов'язаний з реалізацією принципу законності, оскільки обидва містять у собі одне і те саме, тотожну в них сутність – юридичний закон. Тому, законність і правопорядок, виступаючи одночасно як тотожність і різниця, взаємно проникають одне в одного, опосередковуються одне іншим» [369, с. 17].

Т. Подорожна зазначає, що «у юридичній літературі виділяють три елементи змісту правовідносин, що утворюють зміст правопорядку: 1) правопорядок у сфері правотворчості; 2) правопорядок у сфері правозабезпечувальної діяльності держави; 3) правопорядок у сфері реалізації прав і свобод громадян та інших членів суспільства ... Проблема в цьому випадку полягає в тому, що ні правотворчість, ні правозастосовна, ні

правореалізаційна діяльність не можуть претендувати на статус елементів змісту правовідносин, оскільки такими в юридичній науці заведено вважати кореспондуючі суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Самі ж правовідносини в зазначених сферах виділяються за їх службовою роллю в механізмі правового регулювання, що не відкидає інших варіантів їх класифікації. Відповідно, навряд чи можна розглядати види правовідносин як елементи правопорядку» [263, с. 71]. Більше того, вчена підкреслює, що «...в юридичній літературі трапляється також підхід, що поєднує поняття правопорядку не тільки з реалізацією норм права, а й з реалізацією принципів і позитивної відповідальності. Як приклад процитуємо фрагмент однієї з праць Д. Липинського: «Правопорядок – це частина суспільного порядку, який можна визначити як якісний стан врегульованих суспільних відносин, заснований на реалізації правових норм, її принципів і позитивної відповідальності суб'єктів» ... На нашу думку, таке визначення лише віддаляє від розуміння суті явища. Обґрунтовуючи свою позицію, зазначимо: по-перше, якщо говорити про вимогу реалізації принципів окремо від реалізації правових норм, то правопорядок надмірно ідеалізується; по-друге, ведучи мову про реалізацію позитивної відповідальності як ознаку правопорядку, неможливо залишитися осторонь і не бути втягнутим у наукову дискусію з проблематики цього феномена. Зрештою, це може сприяти усуненню конкретики при осмисленні категорії «правапорядок» [263, с. 79].

Т. Подорожна виосновує, що «...у цілому аналіз вживання терміна «конституціоналізація» дозволяє (на думку сучасних науковців, яку ми підтримуємо), виділити три аспекти його тлумачення:

1) як триваючого процесу конкретизації засад, освоєння цінностей і норм конституції в чинному законодавстві;

2) як включення в конституцію основних принципів діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин. У цьому значенні конституціоналізація розглядається як складова процесу конституційно-правової (юридичної) інституціоналізації;

3) як поглиблену конституціоналізацію міжнародного права (так званий глобальний конституціоналізм).

До цього також варто додати, що конституціоналізація суспільних відносин в Україні на сучасному етапі покликана розв'язати складні завдання модернізації та реформування складових частин її конституційно-правового життя. Проте модернізація права не може зосереджуватися тільки на розвитку нормативно-правових актів та їх упорядкуванні. Головне завдання успішної реалізації суспільної трансформації – це послідовність у конституціоналізації суспільних відносин з подоланням конфлікту між конституцією, правовою системою та правозастосовною практикою» [263, с. 119].

Таким чином, при вдосконаленні механізму конституційно-правового забезпечення набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, принципи та норми права хоч і є одними з «ключових», тим не менш важливою є послідовна суспільна трансформація. При конституційно-правовій (юридичній) інституціоналізації мають враховуватись конституційні традиції країн-учасниць Європейського Союзу [119, 58-59].

Звертає на себе увагу і той факт, що «регулювання зовнішніх зносин здійснюється згідно з принципами, конституційне закріплення яких є новим явищем. Вони включені, в основному, в конституції держав, прийняті у період після Другої світової війни, що обумовлено ростом значення міжнародних відносин для життя держав, а також зростанням їх впливу на національну правову систему. Основу конституційно-правового механізму

здійснення зовнішніх зносин, становлять як загальні, так і спеціальні конституційні принципи» [215, с. 49]. «Розподіл політичного впливу і збалансування державної влади, які досягаються завдяки запровадженню принципу поділу влади, об'єктивно виражається в спеціалізації державних органів за видами діяльності, які наділяються відповідною компетенцією, самостійні і незалежні в реалізації своїх повноважень і володіють можливістю стримувати та контролювати одна одну. В царині зовнішніх зносин розподіл компетенції трохи інший, ніж у сфері внутрішній. Варто передусім звернути увагу на призначення кожної з гілок влади у цій сфері та визначити конституційні противаги, призначені для кожного з вищих органів державної влади» [215, с. 49-50], зазначає О. Макаренко.

Визнаючи роль принципу поділу державної влади у сфері зовнішніх зносин, О. Макаренко наголошує, що «він досягає мети лише за умови свого органічного поєднання з іншими принципами, які становлять базис сучасного конституціоналізму, і насамперед – з принципом верховенства права. Оскільки сам процес поділу влад набуває сенс лише за умови, коли всі три гілки діють в межах єдиного правового поля і однаково дотримуються правових норм, якими закріплена їх компетенція, основні цілі, а також права щодо інших гілок влади» [215, с. 49-50].

Більше того, вчена слушно підкреслює, що «згідно зі ст. 8 Конституції, в Україні визначається і діє принцип верховенства права. Це означає, по-перше, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої зовнішньополітичні повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. І, по-друге, оскільки Конституція України має відповідно до ст. 8 найвищу юридичну силу, всі закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції і відповідати їй. У правовій конституційній державі влада має підлягати праву, а не праву їй.

Держава має бути у цьому зацікавленою, оскільки суспільство, що зорієнтоване на верховенство права, може стати носієм правового порядку, захисником миру, прав і свобод громадян. Принцип верховенства права неприпустимо протиставляти принципу верховенства закону. Це виправдано лише в тому випадку, коли в поняття “закон” вкладається той самий зміст, що й у поняття “право”. Якщо ж термін “закон” вживається як акт парламенту, то таке тлумачення принципу верховенства права слід вважати спрощеним» [215, с. 49-50].

«Принцип законності полягає в тому, що всі державні органи у сфері зовнішніх зносин, повинні виконувати закони. Згідно з частиною другою ст. 19 Конституції України органи державної влади, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [215, с. 53-54].

В ст. 17 Конституції України закріплено принцип основ національної безпеки і оборони України. Загальновідомо: він поділяється на такі принципи:

- 1) принцип захисту;
- 2) принцип оборони.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз, а також цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах

національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [282].

Стаття 3 цього Закону закріплює принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Так, «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій», а «основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони» [282].

Фундаментальними національними інтересами України визначено такі:

«1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами» [282].

В ст. 3 цього закону йдеться, що «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо», а «загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України» [282].

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про національну безпеку України» «планування у сферах національної безпеки і оборони здійснюється відповідно до таких принципів:

1) дотримання національного законодавства і міжнародних зобов'язань України;

2) демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони, відкритість інформації про державну політику, стратегічні документи, цілі, пріоритети і завдання планування, прозорість та підзвітність використання ресурсів;

3) цілісність, узгодженість, системність планування у секторі безпеки і оборони, врахування пріоритетів і обмежень, встановлених державними програмами, планами та прогнозними документами;

4) своєчасність та відповідність прийнятим рішенням щодо захисту національних інтересів України» [282].

Засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони встановлює Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. [283] Визначаючи способи забезпечення власної безпеки у процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій, Україна додержується принципів і норм міжнародного права, враховує законні інтереси безпеки інших держав.

Згідно зі ст. 3 зазначеного Закону України, «Підготовка держави до оборони в мирний час включає: прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози; проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони; здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії; формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави; удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; розвиток військово-промислового комплексу, створення сприятливих умов для мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна в необхідних обсягах; забезпечення на особливий період Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту підготовленими

кадрами, рятувальною та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами; здійснення заходів з планування та підготовки руху опору; забезпечення готовності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту до виконання завдань цивільного захисту в особливий період; забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами; розвиток військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні; підготовку національної економіки, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період; створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів; забезпечення охорони державного кордону України; військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби; забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби; захист інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері; здійснення військової стандартизації; забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони в порядку, визначеному законодавством, та дотримання вимог щодо збереження

державної таємниці; здійснення заходів з кібероборони (активного кіберзахисту) для захисту суверенітету держави та забезпечення її обороноздатності, запобігання збройному конфлікту та відсічі збройній агресії; інші заходи, що впливають на стан обороноздатності держави» [283].

Відповідно до ст. 4 Закону України “Про оборону України” у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії, у тому числі проведення спеціальних операцій (розвідувальних, інформаційно-психологічних тощо) у кіберпросторі» [283].

О. Макаренко наголошує, що «аналіз еволюції нормативно-правової бази України засвідчує поступовий відхід від проголошеного у Декларації наміру стати в майбутньому постійно нейтральною державою. У Постанові ВРУ “Про Основні напрями зовнішньої політики України”, акценти щодо нейтральності держави порівняно з 1990 р. розставили, як вбачається, дещо інші. Зокрема, у розділі 3 її підкреслюється, що проголошений намір “не може вважатися перешкодою її повномасштабної участі у загальноєвропейській структурі безпеки” ... У Воєнній доктрині від 19 жовтня 1993 р. знову прозвучало і нове положення, згідно якого “Україна виступає за створення всеохоплюючих систем універсальної та загальноєвропейської безпеки і

вважає участь у них важливим компонентом своєї національної безпеки” ... Концепцією (основи державної політики) національної безпеки України, ухваленою парламентом 16 січня 1997 р., остаточно було закріплено вибір держави на користь “входження в існуючі та створювані системи універсальної та регіональної безпеки” ... Вперше парламентом підтримано курс України на євроатлантичну інтеграцію, кінцевою метою якого є набуття повноправного членства в НАТО, на парламентських слуханнях, де у прийнятій Постанові від 21 листопада 2002 р. ... рекомендовано законодавчо закріпити відповідне положення. Більше того, для здійснення моніторингу виконання зазначених рекомендацій Постановою від 6 лютого 2003 р. утворено Тимчасову спеціальну комісію. ... І, насамкінець, у ст. 8 Закону України “Про основи національної безпеки України” основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України проголошено “забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у ЄС та НАТО при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з РФ, іншими країнами СНД та світу” ... Згідно з цим положенням Закону затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 р. Воєнна доктрина, у п. 9 розділу 2 якої відтворені його норми» [215, с. 53-54].

При цьому вчена слушно акцентує увагу, що «ідея принципу нейтралітету є предметом широких наукових та політичних дискусій, соціологічних досліджень, яскравим подразником суспільної думки, чинником політичних процесів, намаганням довести, який зовнішньополітичний курс є найоптимальнішим для України. З юридичної точки зору, ця норма Декларації, на наш погляд, не означала законодавчого закріплення Україною статусу постійного нейтралітету. Про це свідчить відсутність в Основному Законі положень, які б визначали нейтралітет або неучасть у військових

блоках як засіб досягнення національної безпеки. Натомість, державно-правова доктрина не має єдиної думки з приводу закріплення принципу нейтралітету в Україні. Так, А. Дмитрієв вважає, що “імперативність мандата Декларації про державний суверенітет України переконливо підтверджена результатами загальнодержавного опитування 17 березня 1991 р. (80,2% громадян) та референдуму 1 грудня 1991 р. (90,3% громадян). Саме тому проголошений намір стати в майбутньому нейтральною державою повинен бути однозначно реалізований політиками, а інше рішення потребує згоди загальнонародного референдуму” [149, с. 147]. М. Буроменський наголошує, що “Декларація, поза сумнівом, належить до нормативно-правових актів конституційного рівня, що обумовлює юридичну чинність її норм і їхнє місце в ієрархії норм українського законодавства” [78, с. 77]. С. Лінецький зауважує, що “приєднання до НАТО в багатьох країнах приймалося шляхом проведення референдуму або після проведення консультативного опитування населення ” [209, с. 24; 215, с. 56-58].

О. Морзова зазначає, що «надзвичайно важливе зовнішньополітичне і правове значення мають норми ч.1 ст. 9 Конституції в якій наголошується принцип, згідно з яким міжнародно-правові норми, за умови їх належної трансформації, стають невід’ємною частиною внутрішнього права країни. Саме це положення, щодо згоди на обов’язковість міжнародних договорів законодавчим органом країни, надає нормам міжнародних договорів статусу норми національного права, які потребують втілення у внутрішньому правопорядку, і вимагає їхнього застосування, в тому числі прямого, без будь-яких винятків або спеціальних умов у внутрішньодержавному праві. До того, як впливає ж з ч. 2 ст. 9 необхідною умовою укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, є попереднє внесення відповідних змін до Конституції» [215, с. 62].

Більше того, відповідно до ст.55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Л. Дешко зазначає, що саме «якість норм права є необхідною умовою ефективності механізму конституційно-правового забезпечення права на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій», а також вчена пропонує «зміни до ч. 5 ст. 55 Конституції України, згідно з якими кожен має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, якщо зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих міжнародним договором, учасником якого є Україна, не вимагає розгляду заяви по суті відповідною міжнародною судовою установою чи відповідним органом міжнародної організації, а також до ст. 129 Конституції України, згідно з якими обґрунтованість судового рішення має бути закріплено як одну з основних засад судочинства» [141, с. 315]. Також Л. Дешко обґрунтовано висновок про необхідність доповнення ст. 55 Конституції України новою частиною щодо гарантії кожному, хто зазнав суттєвої шкоди, захисту його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону, якщо тільки повага до прав людини не вимагає розгляду справи по суті, та доповнення ст. 129¹ Конституції України положеннями щодо обґрунтованості та вмотивованості судових рішень [141, с. 315].

Грунтоне знаення для доктрини конституційного права має сформульоване авторське визначення таких правовідносин як зв'язку, що виникає на підставі правової норми, яка має об'єктивовану форму вираження

й закріплення в національному законодавстві та міжнародному договорі, який є частиною національного законодавства, між державою, міжнародною судовою установою або відповідним органом міжнародної організації, третьою стороною та суб'єктами права на звернення, наділеними правами й обов'язками, які кореспондують між собою та забезпечені силою примусу, а також виділення таких особливостей правових відносин у механізмі конституційно-правового забезпечення права на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій:

- 1) сферою цих відносин є захист прав і свобод людини й громадянина;
- 2) складний комплексний характер законодавства, яке здійснює їх правове регулювання (норми законодавства України, норми міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства, рішення Європейського суду з прав людини, що містять тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод);
- 3) об'єктом цих правовідносин є особисті майнові та немайнові блага;
- 4) особливий склад учасників (держави, міжнародні судові установи, органи міжнародних організацій, треті особи, суб'єкт звернення);
- 5) рівноправне правове становище учасників цих правових відносин;
- 6) застосування примусу для дотримання норм права» [141, с. 315-316].

Л. Дешко Аакцентовано увагу на тому, що «міжнародне право хоч і має горизонтальну систему, проте передбачає з дотриманням відповідних принципів міжнародного права застосування примусу державами чи міжнародними інституціями для дотримання норм права, а національне право, яке має вертикальну систему, – застосування державно-правового примусу [141, с. 315-316].

Тенденції інтеграційних процесів співпраці між державами у політичній, економічній, правовій, соціальній, культурній галузях набувають рис стійкого

розвитку протягом останніх двох століть. Значних результатів у взаємозближенні міждержавного співробітництва у цих сферах було досягнуто в рамках союзу європейських держав, який має статус правосуб'єктної особи міжнародних відносин, заснованої за волею держав-учасниць Європейського Союзу. Результатом інтеграційної діяльності Європейського Союзу та країн-членів у правовій сфері стало формування нової правової системи. Участь у такій наднаціональній організації, як Європейський Союз, вимагає одноманітного та пріоритетного застосування правових актів ЄС, що детермінує необхідність адекватного сприйняття європейського права у внутрішньому законодавстві відповідних держав. Будучи колись заснованим на ґрунті конституційних здобутків країн-членів, право ЄС набуло наднаціонального характеру завдяки верховенству (*supremacy*), прямій дії (*direct effect*) та першочерговому застосуванню (*primacy*), та, як наслідок, вплинуло як на зміст внутрішнього законодавства, так і на конституції держав-членів ЄС. В Україні започатковано новий етап процесу конституційних перетворень, який переслідує стратегічне прагнення з набуття членства в Європейському Союзі [357].

Ключовим питанням, як вже зазначалось, в контексті правового забезпечення набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО є якість норм права та стратегічне вдосконалення законодавства України.

В дослідженні «Виграшний хід ЄС: як має змінитися політика щодо Східного партнерства» констатується, що «...з моменту укладання угод законодавство ЄС було суттєво оновлено у багатьох галузях політик, і тому угоди потребують великої кількості суто технічного оновлення, що наразі і відбувається. Однак поза цим є можливість для якісного поглиблення угод – їх “модернізації”. “Тріо країн” висунуло чимало відповідних пропозицій, з яких щонайменше 50, на мій погляд, є цілком слухними і можуть слугувати

поступовими практичними кроками з модернізації угод. Серед прикладів – більш повна інтеграція в енергетичний союз, єдиний цифровий ринок, транспортну політику та інфраструктурні зв'язки, єдину європейську мережу розрахунків, ініціативи у сфері правосуддя, нові зміни в кібербезпеці тощо. Ці можливості могли б посприяти новому важливому політичному поштовху, якого прагне “тріо країн”. Все це цілком відповідає гаслу “Більше підтримки за більше реформ” (“More for more”), яке ЄС вже протягом певного часу використовує у своїх заявах щодо політики сусідства. Проблема полягає в тому, що ані “Більше підтримки” не визначене в операційному плані, ані невідомо, які ще реформи доведеться впроваджувати країнам-партнерам. Крім цього, не зрозуміло, які додаткові ресурси ЄС буде готовий залучити у цей процес. Якщо добросовісно не виконати всі вищенаведені пункти, стимулюючий вплив ЄС не працюватиме» [92].

Напрямами такого «стратегічного» вдосконалення законодавства України, є, по-перше, правове регулювання публічних закупівель.

Так, згідно з підписаною у 2014 році Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачає створення всеохоплюючої зони вільної торгівлі [343], Україна має виконати взяті на себе міжнародні зобов'язання, в тому числі, і в сфері публічних закупівель. Питання публічних закупівель викладені у главі 8 розділу IV Угоди про асоціацію. Зокрема, Угодою передбачено забезпечення взаємного доступу до ринків публічних закупівель ЄС та України на основі планового та послідовного наближення законодавства України у сфері публічних закупівель до acquis ЄС у сфері публічних закупівель. Беззаперечно, це має супроводжуватись інституційною реформою та створенням ефективної системи публічних закупівель відповідно до принципів, якими регулюються публічні закупівлі Сторони ЄС.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про Стратегію реформування системи державних закупівель («дорожню карту»)» до 2022 р.

[291] встановлено такі основні напрями реформування системи державних закупівель. Зокрема, ними є і гармонізація національного законодавства з правилами Європейського Союзу, і розвиток інституційної структури, вдосконалення й оптимізація функцій контролюючих органів, і міжнародне співробітництво у сфері державних закупівель, і розвиток електронних закупівель, і навчання та професіоналізація у сфері державних закупівель [291].

Водночас, загальновідомою є ситуація, коли навколо публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів у сфері охорони здоров'я, склалась ситуація, що становила «... загрозу для своєчасного забезпечення пацієнтів якісними, безпечними та ефективними лікарськими засобами та медичними виробами, що призводить до погіршення здоров'я населення та зростання показників смертності» [193]. Чинником, що спричинив таку ситуацію, стали недоліки в законодавстві України та практика його застосування.

Законодавство, яке визначає принципи, поняття та процедури укладення державними інституціями договорів про закупівлю товарів, робіт та послуг для суспільних потреб, є важливим компонентом функціонування системи публічних закупівель. Разом з тим, 31 березня 2019 р., термін передачі публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів від Міністерства охорони здоров'я України до спеціалізованих організацій, що здійснюють закупівлі, сплив. Практино важливим стало в контексті набуття повноправного членства України в ЄС питання правового регулювання публічних закупівель у сфері охорони здоров'я в контексті адаптації національного законодавства України до права ЄС та взяття до уваги позитивного досвіду країн-учасниць ЄС.

Більше того, ключовим і таким, що не передбачає подальшого зволікання стало питання створення ефективної системи публічних закупівель у сфері охорони здоров'я, спрямованої на створення конкурентного середовища, розвиток добросовісної конкуренції, забезпечення виконання Україною взятих

на себе міжнародних зобов'язань у сфері публічних закупівель шляхом послідовної адаптації законодавства України до стандартів ЄС.

Необхідним є підвищення прозорості вітчизняних закупівель та відкриття доступу для постачальників та надавачів послуг з ЄС. Реформа системи державних закупівель розпочалася в 2014 році з прийняттям Закону України «Про здійснення державних закупівель» [279]. Проте, виходячи з ситуації, що склалась в сфері охорони здоров'я, цей закон не спричинив довгоочікуваної інтенсифікації державних закупівель, а також не вирішив проблеми, які існували при здійсненні державних закупівель.

На виконання Угоди про Асоціацію з ЄС в частині реформування публічних закупівель розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. №175 [291] затверджена Стратегія реформування системи публічних закупівель (“дорожня карта”).

Відповідно до Стратегії одним з важливих і перспективних напрямів реформування системи публічних закупівель було визначено запровадження в Україні досвіду ЄС щодо централізації закупівель шляхом утворення централізованої закупівельної організації. 23 серпня 2017 року Кабінет Міністрів прийняв Розпорядження «Про схвалення Концепції реформування механізмів публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів», якою передбачалося поступове запровадження протягом наступних місяців централізованої закупівельної організації – Державної установи під назвою «Професійні закупівлі» (далі – ЦЗО), котра спеціалізуватиметься на закупівлі лікарських засобів, медичного обладнання й медичних послуг. В основу Пілотної ЦЗО покладена модель добровільної передачі закупівельної функції від замовника до ЦЗО. Цей принцип використовується в багатьох державах-членах ЄС, у яких замовники сплачують за послуги ЦЗО певну плату. При цьому, в більшості держав-членів ЄС деякі замовники зобов'язані користуватись послугами ЦЗО на обов'язковій основі, тобто вони зобов'язані

здійснювати закупівлі у певних сферах виключно через ЦЗО. У зв'язку з цим в Україні постало питання об'єктивного та незалежного визначення потреби у передачі ЦЗО повноважень із закупівлі певних товарів та послуг [291].

В результаті адаптації законодавства України до законодавства ЄС, окрім централізації закупівель шляхом утворення централізованої закупівельної організації, було запроваджено і систему електронних закупівель. В Директивах ЄС 2014/23/ЄС, 2014/24/ЄС, 2014/25/ЄС та 2014/55/ЄС електронні публічні закупівлі розглядаються як складники електронного урядування, що ґрунтуються на принципах вільного переміщення товарів, свободи розміщення і свободи надання послуги, рівноправного ставлення, рівня взаємного визнання, пропорційності і прозорості. В Україні на сьогодні система електронних закупівель є інструментом, що підвищує підзвітність та прозорість у сфері публічного управління та адміністрування, зменшує рівень корупції під час здійснення закупівель. Новий Закон України «Про публічні закупівлі» з 1 серпня 2016 р. став обов'язковим до застосування для всіх замовників державного сектора [218, р. 164]. Була створена система ProZorro, яка загалом складається з єдиної бази даних, яка використовує відкритий код NOSQL, та єдиної централізованої системи електронних аукціонів, доступ до якої здійснюється через окремі комерційні майданчики, які отримують дохід за рахунок зборів, які сплачують суб'єкти господарювання-учасники аукціонів. Електронні державні закупівлі передбачають використання електронних засобів на кожному етапі закупівельного процесу – від визначення вимог, подання пропозицій до здійснення платежів та потенційного управління контрактами [36]

Головними перевагами системи ProZorro для потенційних учасників торгів є: відмова від корупційних схем і рівні умови для всіх потенційних постачальників. На ProZorro всі можуть бачити учасників торгів, цінові пропозиції та ціну переможця. Кожен може перевірити кваліфікацію

переможця і оскаржити результати торгів; простий доступ до держзакупівель для кожного підприємця. Надання тендерної документації можливо після онлайн аукціону. Якщо потенційний переможець не може підтвердити власну кваліфікацію, замовник перевіряє наступну вигідну цінову пропозицію; обов'язковий аукціон, що відбувається в три раунди. Учасники аукціону мають можливість прийняти участь в аукціоні та знизити власну ціну для перемоги [218].

21 грудня 2018 р. Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про публічні закупівлі». Новелами цього Закону є: запровадження автоматичних індикаторів ризиків; запровадження вичерпного переліку підстав для проведення моніторингу закупівель; обов'язкова публікація інформації в електронній системі закупівель про початок і закінчення моніторингу, про результати його проведення, про обмін інформацією між органом державного фінансового контролю та замовником на всіх етапах проведення моніторингу; запровадження принципу невторчання контролюючого органу у процес проведення закупівель.

Водночас, в Україні не вирішеним залишилось питання чіткого розподілу функцій органів влади, уповноважених на здійснення контролю у сфері публічних закупівель, що призводить до непоодинокого порушення прав суб'єктів господарювання та спричинення їм суттєвої шкоди [11]. При цьому загальновідомо: принцип правової визначеності є складовою верховенства права. Залишається і проблема щодо звільнення від податку на додану вартість операцій з імпорту та поставки лікарських засобів та медичних виробів в рамках міжнародних закупівель. Норми права Податкового кодексу України [143] та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ввезення, постачання і цільового використання лікарських засобів, медичних виробів, що звільняються від оподаткування податком на додану вартість» № 1153 від 2 грудня 2015 р. [274] суперечать одна іншій. Ключовою залишаються в

Україні і проблеми створення ефективних механізмів до формування номенклатури лікарських засобів, а також їх поставок до закладів охорони здоров'я шляхом усунення монополії державних підприємств Міністерства охорони здоров'я України на таку діяльність. Доцільною вбачається чесна конкуренція між цими державними підприємствами та приватними компаніями з метою покращення технічних можливостей та оперативності постачання товарів [194, с. 154-155].

В дослідженні «Євроінтеграція-2020: що має стати пріоритетом у виконанні Угоди з ЄС» слушно наголошується, що «...Хоч і з запізненням, але Україна виконує своє “домашнє завдання”. Отже, дедалі більше поставатиме питання про прийняття рішень ЄС про інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС у відповідних секторах, як це передбачено Угодою про асоціацію.

Першим таким очікуваним рішенням має стати Угода АСАА, але далеко не лише вона.

У 2020 році можна очікувати наступного прогресу в секторальній інтеграції у рамках Угоди:

- укладення угоди АСАА;
- визнання еквівалентності систем санітарного та фітосанітарного захисту у ключових секторах сільськогосподарських товарів;
- визнання авторизованих економічних операторів;
- приєднання України до єдиної транзитної системи ЄС (NCTS);
- оновлення Додатку XVII-3 та укладення угоди про взаємне визнання електронних довірчих послуг між Україною та ЄС;
- рішення органів асоціації про доступ до ринку державних закупівель на рівні завершеного третього етапу Індикативного плану;
- підписання угоди про спільний авіаційний простір (після Brexit).

Разом з тим, уже зараз можна вносити зміни до положень Угоди – на практиці, лише до додатків до неї, що не потребує ратифікації країнами-членами ЄС.

Починаючи з 2018 року, вже було чотири випадки внесення змін до додатків:

- уточнення розрахунку термінів у Додатку I-A (тарифний графік) (2018 рік);
- зміни порогових значень у Додатку XXI (державні закупівлі) (2018);
- оновлення зобов'язань та посилення моніторингу у Додатку XXVII (енергетика) (2019);
- зміни тарифних квот на м'ясо птиці у Додатку I-A (тарифний графік) (2019).

Потреба оновлення додатків до Угоди є очевидною через те, що законодавство ЄС значно еволюціонувало з часів завершення переговорів між Україною і ЄС щодо УА (2011 рік).

Тому на засіданні Ради асоціації у грудні 2018 року сторони погодилися розпочати роботу щодо оновлення додатків до Угоди про асоціацію для узгодження з розвитком права ЄС.

Першим у 2019 році було оновлено Додаток XXVII стосовно енергетики.

Експертна місія ЄС зараз напрацьовує пропозиції щодо оновлення змісту Додатку XVII-3 про телекомунікаційні послуги. Як уже було зазначено вище, так само існує потреба оновлення Додатку XVII-2 про фінансові послуги, а також більшості інших додатків до УА.

Слід відзначити нещодавній ініційований ЄС перегляд Додатку I-A у частині тарифних квот на м'ясо птиці.

Цей прецедент український уряд буде намагатися використати для ініціювання змістовного перегляду (подальшої лібералізації) всіх інших

наявних тарифних квот ПВЗВТ. Адже з моменту завершення переговорів про УА також відбулися значні зміни в економіці України, що вимагають оновлення Угоди, у першу чергу саме у її тарифній частині» [155].

Не менш важливим є і наближення митного законодавства України у сфері захисту інтелектуальної власності і до стандартів, і до практики ЄС. Необхідним є повне приведення положень Митного кодексу у відповідність до положень Регламенту (ЄС) № 608/2013 Європейського Парламенту та Ради від 12 червня 2013 р. про митний контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності. Зокрема, це стосується:

1) розширення переліку об'єктів права інтелектуальної власності, сприяння захисту яких здійснюється під час їх переміщення товарів через митний кордон України;

2) уточнення визначення термінів: «контрафактні товари» та «піратські товари», а також «товари, що підозрюються у порушенні права інтелектуальної власності»;

3) розширення випадків застосування заходів, пов'язаних із призупиненням митного оформлення товарів, що підозрюються у порушенні права інтелектуальної власності (за ініціативою митного органу);

4) вдосконалення механізму відшкодування витрат, пов'язаних зі зберіганням, знищенням товарів, що підозрюються у порушенні права інтелектуальної власності.

Також потребує вдосконалення Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (ст. ст. 3, 5, 11, 22, 23), Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст. 1, 2, 4), Закону України «Про публічні закупівлі» (ст. ст. 1, 2, 5 10, 18), Енергетичної стратегії України на період до 2030 року.

Так, одним з головних «євроінтеграційних завдань» є інтеграція об'єднаної енергетичної системи України до Союзу центральноєвропейської електричної мережі.

Угода передбачає такі напрямки співпраці ЄС і України у сфері енергетики:

«- імплементація енергетичних стратегій та політик і розвиток/опрацювання прогнозів та сценаріїв, удосконалення статистичної облікової системи енергетичного сектора, розвиток інфраструктури;

- створення ефективних механізмів вирішення потенційних кризових ситуацій в енергетиці у дусі солідарності;

- модернізація та посилення наявної енергетичної інфраструктури, повне відновлення і створення нової енергетичної транзитної інфраструктури;

- розвиток конкурентоспроможних, прозорих і недискримінаційних енергетичних ринків на основі правил та стандартів ЄС шляхом проведення регуляторних реформ;

- співробітництво в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства 2005 року;

- активізація та посилення довготермінової стабільності та безпеки торгівлі енергоресурсами, їх транзиту, розвідки, видобутку, очищення, виробництва, зберігання, транспортування, передачі, розподілу та маркетингу чи збуту енергетичних матеріалів та продуктів на взаємовигідній і недискримінаційній основі відповідно до міжнародних правил, зокрема Договору до Енергетичної Хартії 1994 року, Угоди СОТ і цієї Угоди;

- досягнення прогресу на шляху встановлення привабливого та стабільного інвестиційного клімату;

- ефективне співробітництво з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), Європейським банком з реконструкції і розвитку (ЄБРР) та іншими

міжнародними фінансовими організаціями й інструментами для підтримки співробітництва між Сторонами у сфері енергетики;

- сприяння енергоефективності та енергозбереженню, у тому числі шляхом формування політики щодо енергоефективності та структури права і нормативно-правової бази з метою досягнення значного прогресу відповідно до стандартів ЄС;

- розвиток та підтримка відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони навколишнього середовища, а також альтернативних видів палива;

- просування Механізму спільного запровадження Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 року з метою зменшення викидів парникових газів шляхом реалізації проектів у сфері енергоефективності та відновлювальної енергетики;

- науково-технічне співробітництво та обмін інформацією з метою розвитку та удосконалення технологій у сфері виробництва енергії, її транспортування, постачання та кінцевого споживання;

- співробітництво в рамках європейських та міжнародних органів стандартизації в енергетичній сфері» [250].

Фахівці виосновують, що «...Україна провела підготовчу роботу для розвитку проекту об'єднання української та польської енергосистем, реалізації проекту "Енергетичний міст Україна – Європейський Союз". Проведені переговори та отримана позитивна попередня оцінка з боку Єврокомісії, керівництва Європейської мережі операторів систем електропередач (ENTSO-E). В 2017 році Міненерговугілля спільно з Центром передового досвіду НАТО з енергетичної безпеки (м. Вільнюс, Литовська Республіка) проведено на базі ДП "НЕК "Укренерго" командно-штабні навчання з питань критичної електроенергетичної інфраструктури та реагування на загрози порушення

стійкості її функціонування. Державне агентство резерву України в рамках Концепції реформування системи державного матеріального резерву, стало ініціатором впровадження вимог Директиви 2009/119/ЕС, яка зобов'язує держави-члени Європейського енергетичного співтовариства до створення мінімальних запасів сирової нафти та нафтопродуктів на випадок надзвичайних ситуацій. Разом із спеціалістами Енергетичного Співтовариства Держрезерв розрахував мінімальний обсяг нафти та нафтопродуктів, а також розробив план заходів до робочого плану по імплементації Директиви 2009/119/ЕС. Наразі здійснюються заходи для подальшого реформуванні ринків газу та електричної енергії відповідно до норм та правил Третього енергопакету ЄС та реалізації положень оновленого Меморандуму про взаєморозуміння щодо Стратегічного Енергетичного Партнерства між Україною та Європейським Союзом спільно з Європейським Співтовариством з атомної енергії. Україна приймає активну участь в обговоренні можливих змін до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. На сьогодні вже прийнято та реалізується План заходів з реалізації 1-го етапу Енергетичної стратегії України (до 2020 року). Для реалізації Угоди про умови майбутнього об'єднання енергосистем України та Молдови розроблено План заходів щодо синхронізації об'єднаної енергетичної системи України з об'єднанням енергетичних систем держав-членів Європейського Союзу [250].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків»

1. Дістало подальшого розвитку твердження про те, що принципи поваги фундаментальних прав людини, справедливості є універсальними принципами. Уточнено складові принципів правової визначеності, законних очікувань, пропорційності і субсидіарності.

2. Акцентовано увагу на якості норм права, додатково аргументовано, що саме якість норм права є необхідною умовою ефективності конституційно-

правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Сформульовано визначення поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи.

2. Встановлено структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, а також будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент») та його особливості:

1) є поліелементною багаторівневою системою;

2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;

3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;

4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС;

5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;

6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

3. Визначено роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Дістав подальшого розвитку підхід, що саме якість норм права є необхідною умовою

ефективності конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

РОЗДІЛ 4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ: ПОВНОВАЖЕННЯ І ФУНКЦІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ, КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

4.1 Роль Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи їх функцій

Загальновідомо: конституційне закріплення влади народу обумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації. Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Приписом ст. 69 Конституції України це засадниче положення конкретизується. Зокрема, народне волевиявлення здійснюється через: вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Підвалини конституційного ладу в Україні закладено положеннями преамбули Конституції України. Суддя Конституційного Суду України О. Литвинов наголошує, що «...будь-яка зміна її тексту є, по суті, зміною цього ладу. Проте право змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою» [247].

Конституційний Суд України в рішенні від 8 липня 2016 року зазначає, що «Україна відповідно до ст. 1, 6 Основного Закону України є демократичною, правовою державою, в якій державна влада здійснюється на засадах її функціонального поділу та балансу між законодавчою, виконавчою

та судовою гілками влади завдяки системі стримувань і противаг для досягнення цілей і завдань, передбачених Конституцією України. Метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову є, зокрема, розмежування повноважень між різними органами державної влади, що означає самостійне виконання кожним із них своїх функцій та здійснення повноважень відповідно до Конституції та законів України» [300].

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 статті 19 Конституції України), а згідно зі ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України [189]. Згідно з п. 2 ст. 85 Конституції України до виключних повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів України.

У своїх рішеннях Конституційний Суд України систематично вказує, що повноваження єдиного органу законодавчої влади в Україні не можуть передаватись іншим органам чи посадовим особам [298; 299].

Згідно з ч. 1, ч. 3 ст. 113, ч. 1 ст. 117 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, видає постанови і розпорядження в межах своєї компетенції [300].

Відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17 жовтня 2002 р. «Верховна Рада України визначена в статті 75 Конституції України парламентом - єдиним

органом законодавчої влади в Україні. Як орган державної влади Верховна Рада України є колегіальним органом, який складають чотириста п'ятдесят народних депутатів України. Повноваження Верховної Ради України реалізуються спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій. Визначення Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони. Верховна Рада України здійснює законодавчу владу самостійно, без участі інших органів.

Проте учасниками законодавчого процесу на його відповідній стадії, а отже, учасниками законотворчості, є визначені в частині першій статті 93 Конституції України суб'єкти права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України - зокрема Президент України і Кабінет Міністрів України. Крім того, частиною другою статті 94 Конституції України встановлено, що Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду, тобто реалізує право вето. Без подолання вето неможливе наступне підписання та офіційне оприлюднення закону Президентом України, а відтак - набрання законом чинності. Реалізація права законодавчої ініціативи і права вето означає лише участь відповідних органів у здійсненні власне парламентської функції законотворчості» [298].

Верховна Рада України за своєю природою є представницьким органом державної влади, який відповідно до частини першої статті 76 Конституції України складають чотириста п'ятдесят народних депутатів України - громадян України, обраних на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки [298]. Формування шляхом прямих виборів і функціонування на засадах

колегіальності забезпечують Верховній Раді України характер представницького органу [298].

Відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17 жовтня 2002 р. «...особливий зв'язок також існує між повноваженнями окремого народного депутата України і компетенцією Верховної Ради України в цілому. Наявність уповноваженого парламенту залежить від виконання певних вимог, адресованих народним депутатам України, від наявності у них повноважень. Стаття 79 Конституції України містить вимогу складення народними депутатами України присяги та застереження щодо втрати мандата в разі відмови скласти присягу. Водночас встановлено, що повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги. Отже, реалізація повноважень Верховної Ради України уможливлена наявністю повноважень народних депутатів України» [298].

Я. Чернопищук в дисертаційному дослідженні на тему «Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України» установлено, що «засадничими нормативно-правовими актами з інтеграції України до ЄС є Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) та їх державами-членами, ратифікована Законом № 237/94-ВР від 10.11.1994 р.; Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р., а також підзаконні нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України щодо визначення заходів з інтеграції України до Європейського Союзу. Найбільш значущим договірно-правовим підґрунтям майбутніх відносин України з ЄС є

Угода про асоціацію. Виокремлено такі конституційно-правові передумови конституціоналізації процесу європейської інтеграції:

1) правові передумови (нормативно-правове визначення порядку участі та вступу держави до ЄС; внесення змін до законів та інших діючих нормативно-правових актів у межах заходів з адаптації законодавства у пріоритетних сферах адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; укладення договорів з ЄС за певними сферами спільних інтересів (зона вільної торгівлі, енергетичний простір, візова лібералізація, митні заходи);

2) інституційні передумови (створення установ, безпосередньо відповідальних за реалізацію процесу європейської інтеграції; визначення за державними органами додаткових повноважень щодо виконання державної політики з євроінтеграції; створення спільних робочих груп з інститутами Європейського Союзу) [357].

В 2019 році до Конституції України було внесено такі зміни:

до Конституції України запропоновано внести такі зміни:

- п. 5 ч. 1 ст. 85 викладено в такій редакції:

"5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору";

- ст. 102 доповнено ч. 3 такого змісту:

"Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору";

- ст. 116 доповнено таким змісту:

"1¹) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

Зазначені вище стосуються повноважень щодо реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в НАТО:

- 1) Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу в Україні;
- 2) Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади щодо реалізації стратегічного курсу держави;
- 3) визначають статус Президента України.

М. Гультай наголошує, що «нові повноваження Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, новела щодо статусу глави держави ...покладатимуть зобов'язання на ці органи державної влади вживати відповідних організаційно-правових заходів, а саме приймати нормативно-правові акти:

- Верховна Рада України - закони, постанови та інші акти (ст. 91);
- Президент України - укази та розпорядження (ч. 3 ст. 106);
- Кабінет Міністрів України - постанови і розпорядження (ч. 1 ст. 117).

Запропоновані ... зміни щодо повноважень Верховної Ради України реалізовувати стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ч. 1 ст. 85), щодо статусу Президента України, за яким він є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 102), повноваження Кабінету Міністрів України, за яким він забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 116) містять правову невизначеність у здійсненні цих повноважень, оскільки містять спільне формулювання щодо "реалізації стратегічного курсу держави на набуття

повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору", а отже, не мають суттєвих відмінностей» [244].

Суддя Конституційного суду України М. Гультай слушно звертає увагу с воїй окремії думці на той факт, що «...у Рішенні від 8 липня 2016 року № 5-рп/2015 Суд висловив юридичну позицію, за якою Україна відповідно до ст. 1, 6 Основного Закону України є демократичною, правовою державою, в якій державна влада здійснюється на засадах її функціонального поділу та балансу між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади завдяки системі стримувань і противаг для досягнення цілей і завдань, передбачених Конституцією України; метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову є, зокрема, розмежування повноважень між різними органами державної влади, що означає самостійне виконання кожним із них своїх функцій та здійснення повноважень відповідно до Конституції та законів України (абзаци 1, 2 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини). Таким чином, закріплення ...змін та доповнень до ст. 85, 102, 116 Конституції України може призвести до розбалансування механізму здійснення державної влади, що суперечитиме ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Основного Закону України» [244].

Суддя Конституційного Суду України Тупицький О.М. підкреслює, що статтю 102 Конституції України доповнено частиною третьою такого змісту: "Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору", статтю 116 доповнити пунктом 1¹ такого змісту: "1¹) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору", та наголошує, що «...Верховна Рада Української РСР 16 липня 1990 року прийняла Декларацію про

державний суверенітет (далі - Декларація), якою "виражаючи волю народу України", а також "прагнучі створити демократичне суспільство" та "визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України", проголосила державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Згідно з розділом II Декларації громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України; народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці; повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР» [248].

Визначаючи основи державного та суспільного ладу, Суддя Конституційного Суду України Тупицький О. наголошує, що саме Декларація закладає й засади міжнародних відносин: у її розділі X проголошено, зокрема, що як рівноправний учасник цих відносин Республіка "безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах", а засади зовнішньої і внутрішньої безпеки встановлені розділом IX Декларації, який містить, у тому числі, такий припис: "Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї" [248].

Крім того, в своїй окремій думці суддя Конституційного Суду України звертає увагу, що «...також у Декларації вказано, що вона є "основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Таким чином, Декларація визначила основи конституційного ладу нової української держави. Однією з особливостей

цього ладу є статус постійно нейтральної держави, який унеможливило її участь у військових блоках» [248].

Верховна Рада Української РСР 24 серпня 1991 року прийняла Постанову "Про проголошення незалежності України" № 1427-ХІІ, якою проголосила Україну незалежною демократичною державою та постановила провести 1 грудня 1991 року республіканський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України, а у схваленому того дня Парламентом Акті проголошення незалежності України зазначено, що Верховна Рада України проголошує незалежність України та створення самостійної української держави - України, "здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України". Отже, Акт проголошення незалежності України є й інструментом реалізації Декларації» [248].

Обґрунтовуючи свою точку зору щодо закріплення в 2019 році стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в НАТО, суддя Конституційного Суду України О. Тупицький наводить такі аргументи: «...Верховна Рада України 11 жовтня 1991 року постановами "Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України" ...та "Про форму бюлетеня для голосування на всеукраїнському референдумі" ...визначила, що бюлетень цього референдуму міститиме текст Акта проголошення незалежності України і запитання "Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?" із двома варіантами відповіді: "Так, підтверджую", "Ні, не підтверджую". Постановою Верховної Ради України ...від 11 жовтня 1991 року було схвалено й текст Звернення ВЕРховної Ради України до народу, в якому, зокрема, зазначено: "Шановні співвітчизники! 1 грудня ми маємо зробити свій вибір - висловитися щодо Акта проголошення незалежності України. Це вибір для себе, для своїх дітей та онуків, для поколінь прийдешніх. Ми не маємо права помилитися. Хай

кожен з нас у хвилину визначення залишиться сам на сам зі своєю совістю і своїм розумом, щоб ніхто і ніщо, окрім відповідальності перед народом і майбутнім, не могло вплинути на волю кожного, бо в наших руках - доля молодій незалежній державі, доля Батьківщини, рідної землі. ... Незалежність України - невід'ємне право народу, передбачене Статутом ООН, самостійно приймати політичні і міжнародні рішення, обирати собі друзів і партнерів у світі... довіряючи мудрості і політичній зрілості народу України, ми свідомо йдемо на всеукраїнський референдум. Ми закликаємо Вас підтримати Акт проголошення незалежності України... стати справжніми громадянами, творцями своєї держави... де панують "своя правда, і сила, і воля". ...У вказаному зверненні Парламент повідомив виборців і про те, що "Акт незалежності - це продовження і реальна дія Декларації про державний суверенітет України". Відповідно, у правовій дійсності та свідомості учасників плебісциту підтримка Акта про проголошення незалежності України означала реалізацію Декларації та закладених в ній основ конституційного ладу нової Української держави» [248].

«Згідно з відомостями про результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року...) народне волевиявлення відбулося в усіх 27 адміністративних регіонах України (24 області, 1 автономна республіка та 2 міста зі спеціальним статусом), в ньому взяли участь 31891742 особи (84,18 % виборців), з яких 28804071 громадян, або 90,32 % тих, хто брав участь у голосуванні, висловилися на підтримку Акта проголошення незалежності України. Тільки після референдуму 1 грудня 1991 року Україну почали визнавати інші країни світу: 2 грудня - Канада і Польща, 3 грудня - Угорщина, 4 грудня, коли Центральна виборча комісія підвела підсумки плебісциту, - Латвія і Литва, 5 грудня - Російська Федерація, Аргентина, Болгарія та інші держави, 25 грудня - Сполучені Штати Америки. 28 червня 1996 року

Верховна Рада України, як зазначено у преамбулі Конституції України, "від імені Українського народу - громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучі розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію - Основний Закон України". ...Конституційний Суд України зазначив, що при прийнятті 28 червня 1996 року Конституції України суверенна воля народу була опосередкована Верховною Радою України (абзац третій підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005)» [248].

Суддя Конституційного Суду України в окремій думці виосновує, що «...аналіз наведених правових актів та історичних подій дає підстави для висновку про таке. Акт проголошення незалежності України, як зазначено в його тексті, Парламент схвалив саме "здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України", тобто для встановлення конституційного ладу, основи якого визначено в Декларації. Народ України, підтримавши на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року Акт проголошення незалежності, висловив суверенну волю на запровадження у своїй державі саме такого конституційного ладу. Зі змісту преамбули Основного Закону України вбачається, що прийняття нової Конституції держави стало завершальною стадією реалізації Українським народом установчої влади у

питанні державної незалежності та устрою, позитивним закріпленням результату всеукраїнського референдуму - затверджених сувереном основних засад державного і суспільного устрою, визначених Декларацією про державний суверенітет України, зокрема й постійного нейтрального статусу України, який унеможлиблює її участь у військових блоках» [248].

Суддя Конституційного Суду України Касмінін О.В. застерігає в своїй окремій думці, що закріплення на конституційному рівні зовнішньополітичний курс на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в подальшому може призвести до внутрішньодержавних перетворень у частині прав і свобод людини і громадянина, їх гарантій, безпеки та розташування на території України іноземних військових баз. Вказані перетворення зачіпають принципи, гарантовані розділом I "Загальні засади" Конституції України, які можуть бути змінені тільки за умови затвердження їх всеукраїнським референдумом, а також що у Конституції України закріплено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (частина друга статті 5), зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (стаття 18), громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (частина перша статті 38). Тобто народу належить право визначити зовнішньополітичну діяльність України, яке відповідно до приписів Конституції України реалізується шляхом проведення всеукраїнського референдуму [245].

«Тим більше, - зазначає суддя Конституційного Суду України, Україна як партнер даного альянсу повинна буде надавати збройну підтримку союзникам по НАТО, у разі здійснення нападу на їхню територію. У зв'язку з цим будуть зачіпатися права та обов'язки громадян, закріплені Розділом 1 "Загальні засади" Конституції України, які можуть змінюватися тільки після проведення всеукраїнського референдуму і ухвалення цих змін на ньому» [245].

Суддя Конституційного Суду України Мельник М.І. в окремій думці стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України, зазначає, що «... Питання цивілізаційного вибору, незворотності стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору належать до загальних конституційних засад, закріплених у розділі I "Загальні засади" Конституції України. Так, ...зміни до преамбули Конституції України однозначно стосуються засад зовнішньополітичної діяльності, а тому вони мали б вноситися до її статті 18, у якій вони знайшли б своє закріплення у відповідному формулюванні. У зв'язку з цим виникає закономірне запитання, чи можна вирішити конституційно-правове завдання фундаментального значення, яке стосується загальних засад (положень) конституційного ладу, без внесення змін до Розділу I "Загальні засади" Конституції України» [246].

«Такий підхід, зазначає М. Мельник, зумовлений зовсім не прагненням розв'язати загалом другорядну проблему розташування норм Конституції

України чи необхідністю елементарного дотримання нормотворчої техніки при внесенні змін до неї. Це вимагається інтересами охорони Конституції України, оскільки закріплення у ній загальних засадних положень поза Розділом I «Загальні засади», призведе, з одного боку, до штучного применшення значення таких положень, з другого - до нівелювання особливого порядку внесення змін до розділу I "Загальні засади" (як і до розділу III "Вибори. Референдум" та розділу XIII "Внесення змін до Конституції України"), який встановлений статтею 156 Конституції України і передбачає більш складну процедуру внесення таких змін, зокрема необхідність затвердження відповідного законопроекту всеукраїнським референдумом. Вказаний підхід спрямований на запобігання виникненню штучних прецедентів ухиляння суб'єктів конституційних змін від виконання приписів розділу XIII "Внесення змін до Конституції України" Основного Закону України. На мою думку, Суду у цьому випадку варто було зробити застереження про недопущення випадків "обходу" відповідними уповноваженими суб'єктами встановленої процедури внесення змін до Конституції України шляхом внесення змін в неналежні розділи Основного Закону України. На мій погляд, зміни щодо закріплення в Конституції України назв будь-яких міжнародних організацій не можна вважати належно обґрунтованими та виправданими. Адже не можна виключати ймовірності змін у майбутньому не тільки назв цих організацій, їх реорганізації, але й припинення їх існування тощо. Це зумовлюватиме перманентну потребу внесення відповідних змін до Конституції України, що не сприятиме її стабільності» [246].

Крім того, слушно в особливій думці М. Мельник застерігає, що «...наявність в Конституції України надто деталізованих положень, місце яким в поточному законодавстві, породжуватиме необхідність частого

внесення змін до неї, що негативно позначатиметься на стабільності Основного Закону...Вказаний недолік... можна легко усунути, використавши досвід тих європейських держав, які свою участь, зокрема, у міжнародній системі колективної безпеки (НАТО) зафіксували у національних конституціях без текстуальної надмірності та конкретизації (наприклад, Республіка Албанія, Угорщина, Федеративна Республіка Німеччина, Словацька Республіка)» [246].

Як вже зазначалося, Президент України після внесення змін до Конституції України в 2019 році є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. При цьому, і вчені конституціоналісти, і практики, як-то суддя Конституційного суду України М. Мельник наголошують, що «...відповідно до загального положення, закріпленого частиною сьомою статті 17 Конституції України, "на території України не допускається розташування іноземних військових баз". Пункт 14 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України є певним винятком із вказаного положення, і наслідком його виключення може стати усунення конституційно-правових підстав використання у разі потреби існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань, у тому числі військових формувань держав-членів НАТО. Відтак постає питання, чи узгоджується виключення пункту 14 з розділу XV "Перехідні положення" Конституції України, по-перше, з метою ... створення умов для реалізації курсу України на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, по-друге, з інтересами захисту суверенітету, незалежності і територіальної цілісності України, особливо в умовах відсічі і стримування збройної агресії

Російської Федерації. Належне здійснення Судом функції конституційного контролю потребувало обґрунтованих відповідей на це питання» [246].

Дійсно, при цьому слід було врахувати й зарубіжний досвід, зокрема, держав-членів НАТО щодо перебування на їхній території збройних сил іноземних держав та шляхів подолання відповідних конституційних обмежень, а також звернути увагу на те, що значній кількості держав-членів Організації Північноатлантичного договору довелося вирішувати питання щодо розміщення військових баз НАТО на своїй території шляхом внесення змін до національних конституцій (конституційних законів) або тлумачення відповідних положень їх конституцій конституційними судами: «...у 2003 році в Румунії було проведено референдум щодо внесення змін до Конституції Румунії, результатом якого було закріплення на конституційному рівні можливості розміщувати на території цієї країни іноземні війська (згодом Румунія скористалася такою можливістю і розмістила на своїй території базу ВПС НАТО). У 2001 році парламент Словацької Республіки вніс зміни до Основного Закону, якими дозволив розміщення військ союзників на території своєї держави та передбачив можливість передачі своїх суверенних прав міжнародній організації. Угорщина вирішила питання про конституційні підстави розміщення іноземних військ на її території в результаті прийняття у 2011 році нової Конституції. Литовська Республіка, Конституція якої містить пряму заборону на розміщення на території республіки військових баз іноземних держав, вказане питання у 2011 році вирішила через тлумачення цієї заборони конституційним судом. Конституційний Суд Литовської Республіки витлумачив, що вказана конституційна заборона означає, що на території Литовської Республіки не може бути таких військових баз, які спрямовані і контролюються іноземними державами. Водночас така заборона не означає, що на території Литовської Республіки не може існувати такої

військової бази, яка перебуває на її території відповідно до міжнародних договорів Литовської Республіки (зокрема, договору колективної оборони), спрямована та контролюється Литовською Республікою спільно зі своїми державами-союзниками. Тож Литовській Республіці довелося у досить оригінальний спосіб вирішувати питання про забезпечення належної оборони, захисту незалежності та територіальної цілісності республіки з використанням розміщених на її території військ НАТО. Також за допомогою тлумачення Конституційним Судом Республіки Болгарія відповідних положень Конституції Республіки Болгарія у 2003 році було вирішене питання про перебування на території цієї країни іноземних військ» [246].

I. Коліушко та Ю. Кириченко слушно наголошують, що необхідним є «...забезпечення дії Конституції України на засадах верховенства права та заперечення маніпулятивного використання окремих норм (чи навіть їх частин) при застосуванні конституційних положень. ...першочерговим питанням при внесенні конституційних змін є обрання такої форми державного правління, такої моделі взаємодії органів влади, яка зможе найефективніше працювати в Україні, враховуючи існуючі на сьогодні політичні та соціально-економічні реалії нашого суспільства. Серед них можна виділити, зокрема, такі:

1) незріла багатопартійна політична система, що проявляється у відсутності ідеологічно визначених стійких політичних партій з свідомою громадською підтримкою;

2) нечисельність середнього класу та гостро виражена соціальна поляризація суспільства;

3) відсутність демократичних традицій та стійкого політичного режиму, що сприяє досягненню консенсусу в суспільстві;

4) високий рівень централізації влади, слабе місцеве самоврядування та відсутність регіонального самоврядування;

5) неефективна система врядування, успадкована з радянських часів;

6) високий рівень корупції, зокрема, корумпована судова влада;

7) низький рівень правосвідомості політичної еліти, домінування політичних домовленостей і торгів над правом;

8) слабкість інститутів громадянського суспільства. За такої ситуації, на наш погляд, «чисті» форми правління – президентська або парламентська – є загрозовими для України» [175].

Як вже зазначалося, відповідно до ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належать: «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики»; «затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням»; «схвалення рішень про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України»; «надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України» та «реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [189].

«Центральним органом зовнішніх зносин держави є також глава держави – одноосібний або колегіальний. Главою держави з республіканською формою правління є, як правило, президент. З точки зору здійснення зовнішніх зносин, повсякденного представництва держави в міжнародних

відносинах та повсякденного керівництва всіма зовнішніми зносинами глава держави є вищим органом зовнішніх зносин. Крім того, є ряд традиційних повноважень, які належать виключно до компетенції глави держави. Як правило, глава держави призначає і звільняє з посади послів та посланників даної держави, приймає вірчі і відкличні грамоти акредитованих при цьому послів та посланників іноземних держав. Надзвичайно важливим у статусі глави держави, з точки зору здійснення ним зовнішніх зносин, є те, що він може завжди безпосередньо зустрічатися, вести листування та переговори з главами інших держав, причому для здійснення всіх цих дипломатичних акцій йому не потрібні спеціальні повноваження» [190].

Загальновідомо: «...За Конституцією України Президент України як глава держави має досить широкі повноваження в галузі здійснення зовнішньої політики України. Так, відповідно до ст. 102 Конституції України «Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Статус Президента України, визначений у цій статті Конституції, дає підстави вважати його уособленням держави і державної влади в цілому, а не однією з її окремих гілок, що обумовлено колом повноважень, роллю та місцем Президента України у політичному житті держави. Як її глава, Президент України є вищою посадовою особою, і саме він наділяється повноваженнями виступати від імені України, представляти її в усіх питаннях міжнародного життя. Тобто, як випливає із тексту згаданої статті. Президент України діє як гарант Конституції щодо забезпечення відповідності внутрішньої і зовнішньої політики інтересам держави. Ст. 106 Конституції України містить перелік конкретних повноважень

Президента України в галузі здійснення дипломатичної діяльності та реалізації зовнішніх зносин» [190].

Глава уряду також представляє державу в зовнішніх зносинах і в рамках своїх повноважень здійснює повсякденну оперативну діяльність у цій сфері, а також глава уряду може без будь-яких додаткових повноважень брати участь у засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, її спеціалізованих установ та інших міжнародних організацій, хоча, звичайно, прем'єр-міністр і уряд у цілому не тільки намічають основні напрями зовнішньої політики і вносять відповідні пропозиції на розгляд і затвердження парламенту і глави держави, а й організовують виконання прийнятих зовнішньополітичних рішень, контролюють цей процес [190].

В. Шамрай в своїх дослідженнях слушно наголошує, що «... з огляду на вітчизняну політику, спрямовану на інтеграцію до європейського простору, на наш погляд, доцільним є врахування досвіду проведення конституційної реформи в Польщі, яка була реалізована з урахуванням світових конституційних цінностей та тенденції модернізації конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин. ...Так, 16 грудня 1991 р. Польща та ЄЕС підписали «Європейську угоду про створення асоціації між РП, з одного боку, та європейськими спільнотами та державами – її членами, – з іншого». Європейська угода (про асоціацію) передбачала тісну співпрацю між ЄЕС та Польською державою за кількома стратегічними напрямками: політика, економіка, культура та євроінтеграція. Поворотним моментом стало прийняття нової Конституції Польщі від 2 квітня 1997 р. ...Конституція Республіки Польща завершила процес політичної інституціоналізації, закріпила основні досягнення Польщі на шляху до розбудови демократичної правової системи: принцип поділу влади, пропорційний її розподіл, зв'язки між основними інституціями, які повинні працювати як механізм, що

саморегулюється ... Ухвалена Конституція стала результатом тривалих політичних дискусій та переговорів. Маючи за пріоритет потенційне членство Польщі в ЄС, проєктанти Конституції 1997 р. заклали в неї окреме підґрунтя для майбутнього делегування певних елементів компетенції спільним органам ЄС. Важливий пункт «Європа» вміщено у ст. 90 Конституції. Він мав на меті знайти рівновагу між збереженням засад національного суверенітету і передбаченою можливістю інтеграції в ЄС. У цій особливій ст. 90 Конституції стверджується, що «Республіка Польща може, на підставі міжнародних угод, делегувати до міжнародної організації або міжнародної інституції компетенцію органів державної влади з деяких конкретних питань». Це положення створило достатню конституційно-правову легітимацію для приєднання Польщі до Європейського Союзу ... Внаслідок національної конституційної реформи Конституція України поповнилась схожою за конструкцією правовою нормою, яка передбачає можливість визнання юрисдикції такої міжнародної установи, як Міжнародний кримінальний суд, однак можливість делегування компетенції органів державної влади до міжнародних організацій, міжнародних інституцій національною конституційною реформою не передбачена. Отже, перейняття досвіду Польщі у сфері конституційного реформування сприятиме законодавчому закріпленню європейського вибору України на найвищому (конституційно-правовому) рівні. Також «лабораторією конституцій» завжди вважалася Франція, і проведена в 2008 р. конституційна реформа підтвердила це твердження, змінивши вигляд Конституції 1958 р. Майже половина тексту Конституції V Французької Республіки була доповнена або викладена в новій редакції» [361].

Наостанок зазначимо, що при вдосконаленні конституційно-правового механізму забезпечення набуття Україною повноправного членства в ЄС, безумовно, одним з ключових стає питання ефективності правових норм.

Л. Купіна в результаті проведеного аналізу поглядів на визначення критеріїв ефективності правової норми доводить: «...який би підхід не застосовувався, ключовою при визначенні критеріїв ефективності правової норми має бути відповідь на питання: для чого правова норма, ефективність якої досліджується, була прийнята? Які суспільні та державні інтереси вона покликана забезпечувати? За допомогою яких засобів та за наявності яких умов досягається найвища ефективність такої правової норми? Критеріями ефективності правової норми, при цьому, варто вважати:

- цілі правового регулювання, визначені законодавцем при формулюванні норми права (наприклад зниження рівня конфліктності в суспільстві, встановлення, забезпечення та захист прав та свобод людини та громадянина та ін., тобто інтереси окремих верств, груп та суспільства в цілому) та ступінь їх досягнення внаслідок реалізації норми права;

- результат дії норми права. В даному аспекті ми підтримуємо позицію тих науковців, які вважають, що одним нормам права для досягнення ефективності необхідна реалізація формули норма-застосування-ціль, а іншим – достатньо існування самої норми, яке матиме певний вплив на суспільство, правосвідомість і правову культуру людей, і тим самим буде досягнуто закладеної в нормі соціальної цілі – підвищення рівня правосвідомості людей, забезпечення можливості реалізації їх прав та свобод, формування демократичного суспільства та правової держави. Таким чином і критерій результату дії правової норми буде різним для різних груп норм права;

- наявність доведеного причинного зв'язку між результатом, що наступив, та дією конкретної правової норми, оскільки не можна говорити про

ефективність правової норми, якщо очікуваний результат наступив внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних факторів без застосування при цьому правової норми, ефективність якої визначається;

– наявність реальної можливості для реалізації правової норми – на нашу думку даний критерій є одним з ключових, оскільки, не можна говорити в принципі про ефективність правової норми, якщо відсутня реальна можливість для її реалізації;

– внутрішні властивості правових норм – тут мається на увазі соціальна обумовленість правової норми, її відповідність існуючій обстановці в суспільстві та, як наслідок, реальна здатність регулювати суспільні відносини. На нашу думку, не можна говорити про ефективність правових норм, які на даному етапі розвитку держави та суспільства не можуть бути реалізовані внаслідок певних об'єктивних чинників, тобто є фактично непотрібними, “мертвими” нормами;

– рівень правосвідомості та правової культури суспільства має визначальне значення для ефективної дії правових норм, оскільки тільки в суспільстві, яке достатньо поінформоване в правовому плані, має довіру до правової системи держави, можна говорити про дійсне застосування правових норм в тому значенні, яке закладалось законодавцем при їх прийнятті. Тут мається на увазі факт того, що громадяни будуть шукати захисту своїх прав та свобод, а також можливості їх реалізації, в правовому полі, а не іншими шляхами;

– мотиви правозастосування та, як наслідок, індивідуальна діяльність суб'єкта правозастосування по реалізації норми прав. Тут має значення рівень підготовки фахівців, їх моральна та матеріальна заінтересованість у власній правозастосовній діяльності, оскільки, тільки “творчий” підхід до реалізації правових норм в реальному житті, який передбачає не формальне виконання

букви закону, а використання нормативних положень, зважаючи на кожную конкретну ситуацію та її особливості, може забезпечити ефективність дії правових норм;

– часові, матеріальні, кадрові та інші затрати, які були понесені для реалізації норми права – ми погоджуємось з тими авторами, які відзначають, що в окремих випадках великі матеріальні та суб'єктні затрати на реалізацію правової норми можуть нівелювати її ефективність. За рівних умов співвідношення мети, результату і витрачених засобів має бути оптимальним. Тільки в такому випадку можна говорити про найбільшу ефективність правової норми. Слід відзначити, що наведені критерії ефективності можуть бути взяті за основу для визначення ефективності тієї чи іншої норми права в загальному плані, однак при цьому в кожному конкретному аналізі та дослідженні повинен бути врахований також конкретний набір уточнюючих показників ефективності, притаманних тільки тій чи іншій нормі, виходячи з особливостей сфери її застосування» [204].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Функції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України співвідносяться з їх повноваженнями як загальне і конкретне. Акцентовано увагу, що щодо функцій самої держави їх характер є похідним.

2. Охарактеризовано такі основні функції Президента України у сфері зовнішніх зносин: захист прав і свобод людини і громадянина; гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності України; верховне представництво держави; участь в проведенні переговорів, укладанні міжнародних договорів; встановлення та підтримка контактів із суб'єктами міжнародного права; участь у формуванні правових засад здійснення зовнішньої політики України; організаційна та надзвичайна функції.

4.2. Набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України

Структура конституційно-правового механізму здійснення зовнішніх зносин відображає, передусім, сформовану в державі загальну систему й ієрархію органів державної влади і посадових осіб, їх співвідношення і підпорядкованості, наділених своєю компетенцією та повноваженнями, яка відповідає їх місцю у даній системі і узгоджена з компетенцією інших органів [215, с. 35]. «Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин – це достатньо складна та багаторівнева, розгалужена система залежних та взаємооб'єднаних функціонально органів державної влади та посадових осіб, зовнішньополітична компетенція яких регламентована Конституцією України та сукупністю інших взаємопов'язаних нормативно-правових актів з приводу здійснення зовнішньої функції держави. У зв'язку з цим, даний механізм держави має розглядатися не як проста сукупність його складових, а як система їх, функціонально сумісних та узгоджених між собою, котрі перебувають у постійному відновленні з метою підтримання своєї основної функції – управління зовнішніми зносинами» [215, с. 35], слушно підкреслює О. Макаренко.

Липнева реформа 2008 р. У Франції «була проведена за трьома основними напрямками: 1) посилення ролі парламенту; 2) посилення контролю над виконавчою владою; 3) набуття громадянами нових прав. Зазначена реформа посилила роль парламенту в державному механізмі, наділивши його (парламент) новими правами, серед яких можна назвати: право приймати

резолуції; дозволяти або продовжувати військові втручання за кордоном; обговорювати проекти по тексту, виправленому комісією, а не Урядом; наділила правами в галузі міжнародної та європейської політики. У Конституції збережені і розширені істотні елементи парламентського правління. Права президента наразі дещо обмежені, наприклад: право помилування може бути реалізовано лише в індивідуальному порядку; обмежено право призначення Президентом Республіки ряду посадових осіб (наприклад, членів Конституційної Ради). Крім того, закріплена заборона для обіймання посади Президента більше двох разів поспіль ..., що також відображає загальносвітову тенденцію конституційно-правового розвитку інституту глави держави в частині визначення порядку та умов його обрання на найвищу державну посаду. Також конституційна реформа 2008 р. відкрила можливість для громадян звертатись у зв'язку з подачею позову до французького суду з пріоритетним запитом на відповідність Конституції, тобто стверджувати, що чинне законодавче положення порушує права та свободи, гарантовані Конституцією Таким чином, введення такого контролю за законодавством дозволяє учасникам судового процесу отримувати додатковий захист своїх прав і свобод, оскільки оголошена неконституційною норма законодавства не може бути застосована і через це вона виключається з числа норм, що регулюють правопорядок ...Дана практика конституційного реформування Франції певною мірою була запозичена і українським законодавцем та знайшла свій розвиток у галузевому законодавстві, зокрема в Законі України «Про Конституційний Суд України» ..., яким запроваджуються можливість подання до Конституційного Суду України письмового клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі. Право на таке подання надається

особі, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України» [361].

Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин держави визначає процес первинної апробації, формулювання, ухвалення і реалізації зовнішньополітичних рішень на двох найважливіших рівнях: організаційному і правовому [358, с. 20]. В організаційному відношенні даний механізм виступає як система інституційних ланок, проходження яких є необхідним процедурним елементом зовнішньополітичного процесу [358, с. 23-26]. «Дана обставина виявляється, насамперед, у необхідності функціонального узгодження всіх складових частин механізму зовнішніх відносин, подолання можливих організаційних та адміністративних протиріч між ними. В цьому контексті першорядного значення набуває питання про правовідносини між державними органами, задіяними в процесі формулювання і реалізації національного зовнішньополітичного курсу» [358, с. 23-26], зазначає І. Черченко.

В доктрині конституційного права наголошується, що «оскільки конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин держави є системою правовідносин з приводу реалізації зовнішніх функцій держави, то нормативно-правова складова цього механізму є найважливішою. В теперішній час правові норми, що регламентують зовнішньополітичну діяльність, посідають дедалі більш значуще місце в конституційному та поточному законодавстві держав. За оцінками фахівців, у сучасних конституціях “істотно розширилася ... регламентація питань, що стосуються міжнародно-правової позиції і зовнішньополітичної діяльності держави”. І далі: ”Як правило, відповідні конституційні новели вирішують питання співвідношення міжнародного та внутрішньонаціонального права,

регламентації міждержавної економічної і військово-політичної інтеграції». Зокрема, наслідком інтеграційних процесів у державах Європейського Союзу стало включення до конституцій цих держав положень стосовно укладення міжнародних договорів і угод, пріоритету норм міжнародного права і права Європейського Союзу над нормами національного законодавства тощо» [358, с. 23-26].

При цьому, ми одностайні в думці з І. Черченко, що «особливість правового регулювання в сфері зовнішніх відносин держави полягає в тому, що воно не вичерпується правовими нормами, що стосуються безпосередньо зовнішньополітичних і/або зовнішньоекономічних питань. Слід відзначити, що кількісна частка цих норм у системі права сучасної держави, як правило, є незначною, внаслідок чого зовнішньополітичний механізм як система правовідносин являє собою похідну від системи права загалом. Водночас, розширення обсягу правової регламентації питань, пов'язаних із сферою зовнішніх відносин держави є досить значущим явищем у контексті функціонування її зовнішньополітичного механізму як системи правовідносин, оскільки саме правові норми є найважливішим і найбільш дієвим засобом формування і регулювання даної системи правовідносин. Сюди включаються норми, що визначають загальні та спеціальні повноваження окремих державних органів у царині зовнішньої політики, а також положення, що регламентують взаємовідносини між цими органами. При цьому норми такого роду можуть міститися не тільки в конституціях держав, але й в актах поточного законодавства, парламентських регламентах, підзаконних актах органів виконавчої влади. Окрім вищезгаданого, засобом формування і регулювання зовнішньополітичного механізму як системи правовідносин можуть також слугувати конституційно-правові звичаї, що склалися історично (ця специфіка є властивою, головним чином, державам

британської правової “сім’ї”, де такі звичаї мають назву “конституційні конвенції”) [358, с. 23-26].

В залежності від формування органів, характеру повноважень та місця їх знаходження будується багатоступенева система органів зовнішніх зносин. В цьому контексті можна класифікувати їх на такі основні групи:

- вищі органи держави, до яких належать Президент України, Верховна Рада України (далі – ВРУ) та Кабінет Міністрів України (далі – КМУ);

- Конституційний Суд України і Верховний Суд України;

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади – Міністерство закордонних справ України (далі – МЗС);

- закордонні дипломатичні представництва (постійні та тимчасові): посольства, консульства, місії, представництва при міжнародних організаціях;

- державні органи, які безпосередньо не є спеціалізованими у сфері зовнішніх зносин держави, однак наділені зовнішньополітичною компетенцією та несуть відповідальність за здійснення закріплених повноважень, до них відносяться міністерства та інші відомства (Міністерство економіки, Міністерство юстиції, Міністерство оборони, Генеральний штаб, Служба безпеки, Служба зовнішньої розвідки тощо) [215, с. 37-38].

Ми одностайні в думці з О. Макаренко, що «азначені державні органи, які реалізують зовнішньополітичні функції держави, складають систему державних інститутів та органів, поєднаних між собою загальними завданнями та цілями для їх здійснення, а також спеціальними повноваженнями щодо проведення у життя стратегічного зовнішньополітичного курсу держави. При цьому вирішальну роль відіграють вищі державні органи влади. Саме вони спеціально створені для здійснення державної влади і наділені Конституцією та законами України також і компетенцією у сфері зовнішніх зносин. Особливістю вищих державних

органів є те, що вони мають такі засоби і можливості, яких не має ніяка інша організація, а саме державно-владні повноваження, в т.ч. у зовнішньополітичній сфері, юридичне вираження яких знаходиться у їх компетенції. Державно-владні повноваження – це складне явище, у якому можна виділити такі основні елементи: прийняття рішень, обов'язкових для виконання всіма громадянами, посадовими особами й організаціями, на яких поширюється компетенція даного органа держави; організація виконання прийнятих рішень у сфері зовнішніх зносин, що забезпечується матеріальною базою (наприклад, кошти державного бюджету на їх здійснення); охорона прийнятих рішень від порушень шляхом застосування різних методів і заходів: переконання, впливу, примусу. Ця визначальна ознака даних органів відокремлює їх від інших державних установ» [215, с. 37-38].

В. Журавський в монографічному дослідженні «Український парламентаризм на сучасному етапі : теоретико–правовий аспект» та Ю. Древаль в монографії «Парламентаризм у політичній системі України (політико–правовий аналіз)» одностайні в думці, що Парламент України відіграє важливу роль у сфері здійснення зовнішніх зносин. І це закономірно, тому що представницький орган влади, який формується на основі всенародного волевиявлення, повинен брати участь у вирішенні стратегічних питань загальнонаціонального значення. Його роль у сфері зовнішніх зносин відрізняється як особливостями конституційно-правового статусу парламенту, так і загальними рисами, які властиві більшості парламентів демократичних держав. Насамперед, компетенційні його повноваження залежать, так само як і в зарубіжних країнах, від форми правління в державі [161, с. 23; 151, с. 44].

Безумовно, що провідну роль в цьому відіграють і політичні партії, які представлені в Верховній раді України, адже саме вони покликані вирішувати

стратегічні питання розвитку держави, будучи обраними громадянами України і таким чином отримавши їх схвалення.

Так, в передвиборній програмі політичної партії «Слуга народу», яка наразі має більшість у парламенті України, йдеться: «Ухвалимо закони, необхідні для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО; підтримаємо ініціативи Президента щодо перезавантаження відносин із найближчими сусідами України на заході; запустимо програму «комерційної дипломатії» для просування українських товарів на глобальні ринки» [255].

Якщо звернутись до Конституції України та конституцій країн-учасниць ЄС, то констатуємо відсутність в них чіткого визачення зовнішньополітичної компетентності парламенту. Звісно, парламенти держав наділені компетенцією приймати закони, які визначають загальні напрямки зовнішніх зносин держави, а які регулюють ключові питання зовнішньої діяльності держави (зовнішньополітичної, зовнішньоекономічної), питання війни і миру, ратифікації, денонсації міжнародних договорів, а також питання парламентського контролю за діяльністю виконавчих органів державної влади, які дійсноють зовнішні функції. Не менш важливим є і вирішення питання бюджету органів виконавчої влади, в тому числі і що стосується необхідних коштів для реалізації ними зовнішніх функцій.

Так, повноваженні Верховної Ради України визначені в ст. 85 Конституції України. Зокрема, до повноважень Верховної Ради України належить внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 7 лютого 2019 р. було внесено зміни до

Конституції України. В зазначеному законі йдеться: «Верховна Рада України постановляє:

I. Внести до Конституції України (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30, ст. 141) такі зміни:

1. Абзац п'ятий преамбули після слів "громадянської злагоди на землі України" доповнити словами "та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України".

2. Пункт 5 частини першої статті 85 викласти в такій редакції:

"5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

3. Статтю 102 доповнити частиною третьою такого змісту:

"Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

4. Статтю 116 доповнити пунктом 1⁻¹ такого змісту:

"1⁻¹) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

5. Пункт 14 розділу XV "Перехідні положення" виключити» [270].

Згідно з п. 3 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів. Так, щодо Європейської інтеграції Верховною Радою України було прийнято такі закони: Закон України «Про ратифікацію Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства» від 21 вересня 2011 р. №3764-VI [285], Закон України «Про ратифікацію Угоди між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулюванням криз» від 06 березня 2008 №137-VI [286], Закон України від 15.01.2008 №117-VI «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз» від 15 січня 2008 №117-VI [287].

Згідно з п. 5 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить: визначення основних засад внутрішньої та зовнішньої політики. Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. «Засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства.... Зовнішня політика ґрунтується на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від

загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам» [272].

Згідно з п. 32 ст. 85 Конституції України поноваженням Верховної Ради України є надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України. Так, 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [288]. В цьому законі йдеться «Верховна Рада України постановляє: 1. Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони,

та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинену у частині політичних положень (преамбула, стаття 1, розділи I, II, VII) 21 березня 2014 року в м. Брюсселі та у частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI) 27 червня 2014 року в м. Брюсселі, яка набирає чинності в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання до Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження Угоди, ратифікувати (додається) з такою заявою: "Зобов'язання України, які впливають із статті 8 Угоди, щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України". 2. До набрання чинності Угодою тимчасово її застосовувати у порядку, передбаченому статтею 486 Угоди» [288].

Згідно з п. 4 ст. 85 Конституції України повноваженням Верховної Рад України є і затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання.

Верховна Рада України наділена і спеціальними зовнішньополітичними повноваженнями.

По-перше, одним із спеціальних зовнішньополітичних зобов'язань парламенту України є оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України (п.9 ст. 85 Конституції України). По друге, ще одним із спеціальних зовнішньополітичних зобов'язань парламенту України є схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про

направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України (п. 23 ст. 85 Конституції України). По-третє, одним із спеціальних зовнішньополітичних зобов'язань парламенту України є затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні (п.31 ст. 85 Конституції України); затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також одержання таких позик Україною (п.14 ст. 85 Конституції України); розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України (п.11 ст. 85 Конституції України); заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України (п.8 ст. 85 Конституції України) [189].

Конституція України закріплює і такі контрольні повноваження Верховної Ради України. По-перше, контроль за виконанням бюджету, прийняття рішення щодо звіту про його виконання. По-друге, здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів відповідно до Конституції та закону. По-третє, здійснення контролю за використанням одержаних від іноземних держав позик. По-четверте, здійснення парламентського контролю. По-п'яте, прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України або групи чи комітету Верховної Ради, попередньо підтриману не менш як 1/3 від конституційного складу парламенту.

Ключовими є і повноваження Верховної Ради України, які мають характер установчих. Зокрема, ними є такі: 1) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, міністрів оборони та закордонних справ, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання

про відставку Прем'єр-міністра України, Голови Служби безпеки України;
2) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки, Збройних Сил та інших військових формувань.

При цьому А. Мішин слушно підкреслює, що «навіть найпотужніші закордонні парламенти можуть впливати лише на розробку зовнішньополітичних доктрин, але не на їх практичне застосування» [227, с. 264]. Д. Брюс звертає увагу, що «парламенти приймають участь у визначенні загальних цілей і засад зовнішньої політики країни, та здійснюють лише контроль за її реалізацією та, як правило, вже після проведення зовнішньополітичних заходів, в той час як методи та засоби її проведення обирає уряд» [7, с. 61]. Вітчизняні та закордонні вчені слушно зауважують, що «здійснення парламентом своїх функцій у сфері зовнішньої політики обмежується через недостатню інформованість парламентарів, ступінь переваги уряду у зовнішній політиці, набагато вищий» [42, с. 16], «парламенти, як правило, не беруть участі в оперативному вирішенні проблем зовнішньої політики» [362, с. 97], «як колективний орган, не придатний для представництва держави у зовнішніх зносинах» [210, с. 13].

О. Макаренко виосновує, що «... з одного боку, парламент не може безпосередньо представляти країну ззовні, з іншого, – активні міжпарламентські зв'язки є досить важливою сферою діяльності парламентарів. Це співпрацювання з парламентськими асамблеями Ради Європи, ОБСЄ, Організації Чорноморського економічного співробітництва, НАТО, Західно-Європейського Союзу, Міжпарламентським Союзом ... тощо. ...За період після прийняття Конституції України незмірно виросла парламентська складова зовнішньополітичної діяльності України у визначенні зовнішньополітичного курсу країни на міжнародній арені. ...Ефективне функціонування системи парламентаризму можливе виключно за умови

існування особливої системи взаємодії парламенту з іншими державними органами, в якій він, посідаючи адекватне місце в політичній системі країни, має можливість належним чином здійснювати свої функції. Йдеться насамперед про пріоритет парламенту у визначенні внутрішньої і зовнішньої політики держави, що випливає з його представницької природи, а також законодавчої функції. Представницька функція парламенту проявляється в тому, що в законах, які приймаються, знаходять вираження актуальні питання життєдіяльності держави та суспільства, що має важливе значення для втілення принципів демократії та правової держави, забезпечення прав людини» [215, с. 80-81].

Вітчизняні вчені слушно підкреслюють, що «до загального характеру зовнішньополітичної діяльності парламенту відноситься, перш за все, виконання законодавчої функції, яка є природно пріоритетною та найважливішою, вважаючи, що, відповідно до ст. 75 Основного Закону Верховна Рада є єдиним органом законодавчої влади в Україні. В її межах формується правова система держави, зміст якої полягає, передусім, у прийнятті необхідних законів у сфері зовнішніх зносин, оновленні їх, усуненні застарілих норм та приписів, істотного підвищення їх якості, зміцнення системності та злагодженості законодавчих актів. Зокрема, прийнявши (або не прийнявши) законодавчі акти, які конкретизують зовнішні зносини, наприклад, з СОТ, парламент практично визначає (або відсуває) дату вступу України до цієї організації. Ухвалюючи (або не ухвалюючи) законодавчі акти в рамках адаптації до права ЄС, парламент значною мірою впливає на темпи європейської інтеграції. Ратифікуючи та приєднуючись до міжнародних договорів, парламент визначає конкретний зміст відносин з зарубіжними країнами та міжнародними організаціями» [215, с. 82-84].

При цьому, як слушно наголошує О. Макаренко «... виконання першого етапу Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС на сьогодні здійснено лише на 27% ... По суті, це зумовлено, насамперед, ігноруванням норм Загальнодержавної програми щодо обов'язковості врахування висновків про невідповідність законодавчих актів України актам ЄС, відсутністю спільного з ЄС плану-графіку переліку нормативних документів України, що мають бути адаптовані до європейського законодавства, а також процес гальмується й відсутністю в Угоді між Україною та ЄС перспективи майбутнього набуття державою повноправного членства в ЄС... У пунктах 1, 9, 12, 17-19, 21 ч.1 та п. 1, 2, 6 ч.2 ст. 92 Конституції конкретизується перелік питань, що відносяться до сфери зовнішніх зносин, які визначаються в особливому порядку, а саме, – виключно законами України. Зокрема у ч.1 ст. 92 передбачено законодавче визначення засад зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності (п.9); основ національної безпеки, організації Збройних Сил України (п.17); правових режимів державного кордону (п.18), воєнного і надзвичайного стану (п.19) та ін....Аналіз дозволяє дійти висновку, що дана стаття визначає напрями законодавчого врегулювання, тобто на рівні прийняття законів у сфері зовнішніх зносин, на яких ґрунтується правопорядок, про що йдеться у ст.19 Конституції України» [215, с. 82-86].

При цьому вчені слушно акцентують увагу на необхідності дотримання критеріїв якості закону. «Перший з них сформувався на основі соціологічно-позитивістського підходу до розуміння права і є досить близьким до широкого підходу праворозуміння, характерним для теорії радянського права. У рамках даного підходу якісний закон розуміють як такий, що ефективно регулює суспільні відносини, здатний задовольняти потреби та інтереси суспільства, відповідати рівню розвитку суспільства тощо. Але якість і ефективність тут

виступають як тотожні властивості закону, хоча деякі вчені розглядають якісний закон як частину ефективного законодавства, поряд з такими частинами як ефективний механізм застосування та «правосвідомість соціальної згоди». Однак, в цілому дослідники виокремлюють соціальні, політичні та юридичні вимоги до закону. Сам же закон вони визначають: 1) як загальну норму; 2) як результат діяльності парламенту та 3) як нормативно-правовий акт, а отже, досить широко. Особливістю даного підходу є те, що в ньому поєднуються як матеріальні, так і формальні властивості закону, однак з пріоритетним значенням останніх. Законодавство як система законів є ширшим за змістом аніж право, оскільки в тексті закону містяться не лише норми права, а й знаходять власне формальне закріплення різноманітні загальносуспільні інтереси (економічні, політичні тощо), отримуючи назву «законних», загальносоціальні принципи, ідеологія. Отже, поняття закону формується, в тому числі, й на основі теорії інтересу, що відкриває можливість здійснювати законом інструментальну функцію правового регулювання, бути інструментом управління – спрямовувати суспільний розвиток у визначеному напрямі і т.ін. Наступний підхід до розуміння якості закону, що аналізується, ґрунтується на розгляді закону як частини законодавства, а отже як виду нормативно-правового акта (формального джерела права). Тут автори більшою мірою акцентують увагу на вимогах системності та узгодженості як окремого закону, так і законодавства в цілому та висувають низку юридико-технічних (логічних, мовних та системних) вимог до якості закону» [152].

Критерієм якості закону на думку К. Дудар є «...точність та повнота виразу волі законодавця в законі. Цей підхід сформувався на основі нормативно-позитивістського підходу до розуміння права, а саме як системи норм, які відображають волю законодавця, встановлюються й забезпечуються

у своєму виконанні державою. Разом з тим, існують підходи до розуміння якості закону як нормативно-правового акта, в яких поєднуються два вищевикладених підходи, тобто здійснюється спроба комплексного визначення критеріїв якості закону. Таким чином, у представлених підходах до розуміння якісного закону чітко простежується, що в якості критерію якісного закону виступає мета права. Інша справа, що розуміння цієї мети є різним з огляду на існування різних підходів праворозуміння. Отже, в якості критерію визначення якісного закону можливо розглядати мету: 1) забезпечення законності і правопорядку (формулюються вимоги до закону саме юридико-технічного характеру, які спрямовані на забезпечення якісного виразу волі законодавця в тексті закону та подальшого виконання, використання та застосування такого закону відповідними суб'єктами права); 2) ефективного правового регулювання суспільних відносин (формулюються вимоги до закону, які спрямовані на забезпечення узгодження суспільних інтересів у економічній, політичній, культурній тощо сферах, визначення напряму загальносуспільного розвитку, адекватності та ефективності самого закону з огляду на його функцію – інструменту правового регулювання)» [152].

Більше того, «Закон з нечітким змістом у доктрині Суду ЄС розглядається як такий, що не відповідає принципу правової визначеності (legal certainty), який є загальним принципом права ЄС (general principle of the EC law). Правову визначеність Суд розглядає як зобов'язання держави забезпечити легкість з'ясування права тими, до кого воно застосовується, очевидно, переслідуючи мету чіткого визначення меж особистої свободи. З іншого боку, на важливість цієї вимоги, але вже відносно наслідків для особи, пов'язаних з настанням юри- дичної відповідальності, вказав Суд ЄС, визначаючи критерії визначеності і передбачуваності закону. Таким чином, суд

встановив зв'язок між неналежним виконанням державою зобов'язання щодо чіткого формулювання змісту закону та звільненням від юридичної відповідальності особи у зв'язку з неможливістю чітко та однозначно зрозуміти, які права і обов'язки має особа, а також передбачити наслідки її дії або бездіяльності. Головним у цій позиції суду є підхід до розуміння закону, за якого не визнається пріоритет за формальними костьми останнього. А відтак, критерій якості закону визначається через зв'язок з ідеєю права. Якщо, за визначенням, закону належить визначати міру особистої свободи та справедливості, то незалежно від дотримання компетентним органом держави формальних (процедурних) вимог щодо його створення та формальних характеристик закону як акту, такий акт законом не являється, оскільки не відповідатиме за головним критерієм поняттю «закон» [152].

О. Макаренко звертає увагу на таку існуючу конституційну практику країн-учасниць Європейського Союзу щодо механізму визначення та ухвалення засад чи пріоритетів зовнішньої політики. Перш за все, більшості країн-учасниць ЄС, «залежно від форми державного правління та розподілу повноважень між гілками влади, притаманна своя процедура. Зокрема, у конституціях ФРН (ст.65), ...Франції (ст.20) ... та Італії (ст.95) ... конституційний законодавець покладає відповідальність за розробку і здійснення зовнішньої політики держави на уряд; у Російській Федерації навпаки, Президент визначає основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики держави (ст.80) ... Згідно з Законом Словенії “Про закордонні справи” засади зовнішньої політики визначаються парламентом, а для реалізації цього положення у 1999 р. була схвалена Декларація щодо зовнішньої політики. У Бельгії, Естонії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Румунії, Словаччині, Швеції затвердження зовнішньополітичних пріоритетів, у більшості випадків, щорічно

представляється на розгляд парламенту. Генеральними кортесами Іспанії у 2008 р. також планується прийняття Закону про зовнішню політику та зовнішньополітичну службу. Сеймом Литви у 1996 р. ухвалено Декларацію “Про цілі зовнішньої політики Литовської республіки”, а після того як Литва стала членом НАТО і ЄС у 2004 р. прийнято Резолюцію “Про напрями зовнішньої політики” ... Найбільш поширеною у більшості європейських країн є практика, коли пріоритети зовнішньополітичного курсу визначаються партією або коаліцією партій (в коаліційних угодах), які формують уряд за результатами парламентських виборів, і стають складовою програм діяльності урядів на період їх легіслатури. До таких країн відносяться Австрія, Греція, Данія, Іспанія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Угорщина, Швеція, а також Канада. У Великобританії, Ірландії, Чехії уряди розробляють окремі спеціальні документи, зокрема, концепції та стратегії, у якими визначаються пріоритети зовнішньополітичної діяльності на довгострокову перспективу» [215, с. 82-86].

Згідно з п. 8 ст. 85 Конституції України до компетенції Верховної Ради України відноситься заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України. При складанні урядом Програми діяльності законодавчі пропозиції, що містяться в цих посланнях враховуються Кабінетом Міністрів України. Водночас, оскільки згідно з ч. 3 ст.106 Конституції України ці Послання Президента України не мають форми нормативно-правових актів Президента, то Конституція України не зобов’язує Кабінет Міністрів України спрямовувати програму діяльності на їх виконання. Більше того, ці послання лише заслуховуються парламентом, а не обговорюються.

Так, в аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в

2018 році» йдеться: «...Нині в державі формуються реальні механізми забезпечення національної стійкості. Ці процеси розпочалися і відбуваються за сприяння радників НАТО і ЄС через Представництво НАТО в Україні та Консультативну місію ЄС в Україні, які продовжують надавати консультації стратегічного рівня з питань реформування складових сектора безпеки та оборони. Під час Варшавського саміту НАТО у 2016 р. був ухвалений Комплексний пакет допомоги Україні, який має на меті зміцнення та розширення підтримки України з боку НАТО, включно з адаптованими до конкретних потреб заходами з розбудови сил, засобів та можливостей у секторі безпеки та оборони, що сприятиме підвищенню обороноздатності України на тлі широкого спектру загроз, у т. ч. гібридних. Загалом передбачається реалізація понад 40 цілеспрямованих заходів із підтримки розвитку системи забезпечення національної безпеки України в ключових сферах, як-от управління, контроль, зв'язок та комп'ютеризація; логістика і стандартизація; оборонно-технічна співпраця; кібернетична оборона; енергетична безпека; медична реабілітація; знешкодження саморобних вибухових пристроїв, розмінування й утилізація вибухонебезпечних предметів; стратегічні комунікації; протидія гібридній війні; реформа органів безпеки; планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру. У цілому розпочата державою реалізація комплексу реформ має на меті формування якісно нової, сучасної системи забезпечення національної безпеки на основі передових світових практик та власного досвіду, отриманого в ході проведення широкомасштабної антитерористичної операції на Сході країни» [53].

«Проте значними загрозами на цьому шляху можуть стати непослідовність і незавершеність такого реформування. Основною причиною попередніх провалів реформування органів сектора безпеки і оборони України

був його декларативний характер – відсутність наповнення заходів реальним змістом, замовчування гострих проблемних питань. Наслідком такої ситуації, як правило, стає послаблення сектора безпеки і оборони й дезорієнтація суспільства, що є абсолютно неприйнятними в умовах агресії проти України, яка має довгостроковий характер. 21 червня 2018 р. був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України», який створив правову базу для формування нової якості системи забезпечення національної безпеки відповідно до сучасних вимог. До його розробки були залучені найкращі вітчизняні й іноземні експерти, представники держави і громадськості. Важливо, що в роботі над цим законопроектом було враховано принципи і стандарти НАТО і ЄС у сфері забезпечення національної безпеки. Як рамковий, такий Закон визначає правові основи визначеної сфери суспільних відносин із відповідною деталізацією й конкретизацією його положень в інших законах та підзаконних нормативно-правових актах. Принципово важливим є визначення в Законі порядку організації взаємодії державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями захисту національних цінностей і інтересів. Уперше в Законі запроваджено цілісну систему планування у сферах національної безпеки і оборони, метою якої є забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах шляхом розроблення стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів сектора безпеки і оборони, управління ресурсами та ефективного їх розподілу. Важливо, що в Законі чітко визначена роль Стратегії національної безпеки України як основного документа довгострокового планування, яким встановлюються: поточні та прогнозовані загрози національній безпеці; цілі й основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; напрями та завдання реформування й

розвитку сектора безпеки і оборони; ресурси, необхідні для її реалізації» [53], йдеться в аналітичній доповіді.

Відповідно до Конституції України Верховна Рада України здійснює парламентський контроль за реалізацією зовнішньополітичних рішень через комітети Верховної Ради України, тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рахункову палату [121, с. 207].

В аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» слушно підкреслюється, що «...21 червня 2018 р. був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України» ... Окремий розділ Закону присвячений демократичному цивільному контролю за діяльністю сектора безпеки і оборони України. Слід зазначити, що відповідне питання є ключовим тестом на рівень розвитку демократії в державі. Імплементация Україною принципів і стандартів НАТО і ЄС передбачає також необхідність удосконалення такого контролю. Основною метою цивільного контролю є дотримання законності в діяльності сил безпеки і оборони та інших органів, які реалізують заходи щодо встановлених законом обмежень прав і свобод людини, підвищення ефективності їхньої діяльності. Налагоджена належним чином відповідна діяльність сприяє зміцненню суспільної довіри до державної політики у сфері національної безпеки. У світі не існує універсальної моделі демократичного цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки і оборони. Великою мірою вона залежить від форми державного правління, політичної та правової системи, історичної ментальності та інше. Водночас, нині загальносвітовою тенденцією є посилення цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки і оборони. У більшості демократичних країн основним видом цивільного контролю є парламентський. Він може

здійснюватися, зокрема, через спеціально утворені комітети, слідчі комісії, окремих депутатів, уповноважених із прав людини. Верховній Раді України доцільно визначитися з оптимальною формою здійснення парламентського контролю і вжити заходів щодо його посилення. Не виключено, що це потребуватиме внесення змін до законів України «Про комітети Верховної Ради України», «Про Регламент Верховної Ради України» та деяких інших» [53].

Також одним з видів правового контролю Верховної Ради України є право народних депутатів надсилати запити. Вони є вимогою надати інформацію із певного питання, в тому числі і зовнішньополітичного чи зовнішньоекономічного характеру.

Не менш важливими є і парламентські розслідування, в тому числі з зовнішньополітичних питань. О. Макаренко підкреслює, що «...організація і порядок діяльності таких комісій повинна встановлюватися законом. До речі, такий Закон був прийнятий Верховною Радою 19 січня 2006 р., шляхом подолання вето Президента, але він не набув чинності через порушення ст. 94 Конституції. Лише у січні 2009 р. парламентом прийнято Закон щодо визначення правового статусу таких комісій, а це, передусім, сприятиме повноцінно здійснювати парламентський контроль. ...І, насамкінець, здійснення Верховною Радою контролю за діяльністю Уряду, який підзвітний та відповідальний перед ним; розгляд та схвалення Програми його діяльності. Разом з тим в Основному Законі України відсутні положення стосовно права Верховної Ради заслуховувати звіт про виконання Програми діяльності Кабінетом Міністрів, що не сприяє гармонізації і стабільності відносин між парламентом та урядом, невиправдано обмежує контрольні повноваження парламенту, зважаючи на зміст ст. 113 та п. 13 ст. 85 Конституції України. Відтак, у процесі здійснення конституційної реформи, внесення змін до

Основного Закону України доцільно доповнити п. 11 ст. 85 положенням про заслуховування такого звіту» [215, с. 82-86].

Тим не менш, вчені слушно наголошують, і в контексті вдосконалення конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО це твердження стає наріжним каменем: «Загальновизнаний підхід до розуміння права передбачає його можливість виступати регулятором суспільних відносин. Для цього необхідно, щоб норми права реально втілювались в життя, були реалізовані під час здійснення державою та окремими індивідами своєї діяльності. Саме в приведенні таких відносин до стабільного стану, розвитку історично визначених особливостей суспільних правовідносин на кожному етапі, забезпеченні правопорядку як на рівні міжособистісних правовідносин, так і на рівні відносин загальнодержавного та міждержавного значення, і полягає соціальна цінність права, його основна соціальна функція...для виконання основної соціальної функції права, необхідна наявність реальної існуючої, законодавчо визнаної, економічно забезпеченої можливості реалізації норм права суб'єктами правозастосування. При цьому варто відзначити, що така реалізація має бути ефективною. Це дозволяє за допомогою реалізації норм права забезпечити достойний рівень правової культури громадян, їх права та свободи, створено умови для втілення в життя їх інтересів, забезпечено наявність в суспільстві позитивного відношення до права, високого рівня довіри громадян до держави в особі владних інститутів, та, з іншого боку, забезпечено можливість реалізації державного примусу та визнання громадянами необхідності його застосування...Саме тому, одним з основних завдань держави є постійна оцінка ефективності чинних правових норм, вдосконалення та приведення до відповідного потребам суспільства стану тих норм, які є недостатньо ефективними. В свою чергу, оцінка ефективності правових норм неможлива

без чіткого розуміння поняття критеріїв такої ефективності та формування впорядкованої системи таких критеріїв, які б охоплювали найбільш проблемні питання реалізації правових норм, та дозволяли під час визначення ефективності виявити слабкі сторони правового регулювання з метою його подальшого вдосконалення» [204].

Вітчизняні вчені підкреслюють, що сьогодні хоч «Кабінет Міністрів України є підконтрольним і підзвітним парламенту в межах, передбачених у ст. 85, 87, 113 Конституції України. На думку деяких вчених, роль парламенту в процесі формування та здійснення зовнішньої політики держави поступово слабшає в результаті посилення ролі уряду,однак в сучасних демократичних державах роль та значення парламентів навпаки зростає Зокрема, в скандинавських країнах, де встановлена політична відповідальність уряду, яку ініціює парламент, тим самим підсилені повноваження законодавчого органу ... Відповідно до ст. 37 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” парламент здійснює проведення “Години запитань до Уряду” з метою заслуховування інформації, в тому числі і з питань здійснення зовнішньої політики ... Аналіз прийнятих постанов Верховної Ради за результатами такого розгляду дозволяє стверджувати, що більшість їх не містить чітко визначених строків виконання рекомендацій, як правило, відсутні строки розроблення та внесення до парламенту законопроектів або пропозицій щодо внесення змін до чинних законів, має місце недостатньо чітке формулювання рекомендацій, контроль за їх виконанням майже не здійснювався» [215, с. 82-86].

Однією із форм взаємодії органів законодавчої та виконавчої органів є виїзні засідання профільних комітетів парламенту до МЗС України, на яких, в порядку контролю, розглядаються актуальні проблеми реалізації стратегічного курсу держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію, входження

України до СОТ, інші пріоритетні напрями зовнішньої політики. Наприклад, на засіданнях Комітетів заслуховувалися інформації керівників МЗС про хід виконання положень Закону “Про дипломатичну службу” щодо проведення консультацій у Комітеті стосовно кандидатур на посади у дипломатичних представництвах України за кордоном, про підготовку закордонного виборчого округу до виборів та інші [114, с. 141-142].

Так, в Звіті Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки) зазначається що «...Протягом восьмого скликання Верховної Ради України велика увага приділялася Комітетом забезпеченню ефективного функціонування Міністерства закордонних справ України, яке захищає інтереси України на міжнародній арені. У цьому контексті, перш за все, слід зазначити роботу Комітету з підготовки до першого та другого читань Закону України «Про дипломатичну службу», а також підготовку до розгляду Верховною Радою України пропозиції Президента України до нього. Ця робота завершилась прийняттям 7 червня 2018 року Верховною Радою України зазначеного Закону та підписанням його Президентом України. Закон набув чинності 19 грудня 2018 року. Закон України «Про дипломатичну службу» спрямований на адаптацію законодавства України про дипломатичну службу до Закону України «Про державну службу», регламентує правовий статус посадових осіб дипломатичної служби, визначає особливості діяльності органів дипломатичної служби, встановлює порядок присвоєння дипломатичних рангів, а також упорядковує фінансування і матеріально-технічне забезпечення органів дипломатичної служби» [167].

Також наголошується, що «...у порядку виконання контрольних функцій за дотриманням і реалізацією положень Конституції України та законів України Комітет співпрацював з центральними органами виконавчої влади,

Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Рахунковою палатою, використовуючи надані ними матеріали, висновки та інформацію з метою вдосконалення законодавчого забезпечення зовнішньополітичної діяльності України. Так, на засіданнях Комітету неодноразово заслуховувалися звіти Міністра закордонних справ України щодо результатів виконання програми діяльності Кабінету Міністрів України (в частині роботи МЗС України), доповіді про стратегічні пріоритети зовнішньої політики України у поточні роки та інформацію керівництва Міністерства про хід виконання положень Закону України «Про дипломатичну службу». Комітет постійно тримав на контролі та заслуховував інформацію МЗС України, інших центральних органів виконавчої влади щодо проблемних питань зовнішніх зносин, які виникали протягом звітного періоду. Так, Комітетом проводилися розширені тематичні засідання з проблемних питань українсько-російських відносин на сучасному етапі, питань денонсацій угод між Україною та РФ, пов'язаних з перебуванням Чорноморського Флоту на території України, припинення участі України в ЄСП та внесення змін до деяких законів України з питань міжнародних договорів тощо. На засіданнях Комітету неодноразово заслуховувалася інформація заінтересованих органів виконавчої влади щодо міжнародно-правової ситуації у зв'язку з анексією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, а також ескалацією військового конфлікту на сході нашої країни, проводився постійний моніторинг питання інвентаризації двосторонніх угод України з Російською Федерацією. Неодноразово заслуховували інформацію МЗС України та представників інших міністерств і відомств України з питання припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ; інвентаризацію договірно-правової бази з РФ в контексті дій РФ в акваторії Азовського моря і Керченської протоки» [167].

О. Макаренко слушно підкреслює, що «...значну роль у зовнішніх відносинах відіграють постійні делегації народних депутатів України, що створюються для забезпечення міжнародних зв'язків у міжнародних парламентських організаціях. На базі міжпарламентських відносин розвиваються такі специфічні інститути, як міжпарламентська дипломатія, міжнародні міжпарламентські організації, конференції, політичні та юридичні домовленості. Саме активну (за формою) і змістовну (по суті) участь у цих процесах і структурах приймає Верховна Рада України. Значення цієї роботи законодавчої гілки влади у міжнародних відносинах з точки зору сучасних зовнішніх зносин постійно зростатиме. На регулярній основі українські парламентарії беруть участь у роботі таких організацій: Міжпарламентському союзу; Парламентській асамблеї Ради Європи (ПАРЄ); Європейському парламенті; Парламентських асамблеях: ОБСЄ (ПА ОБСЄ), Організації Чорноморського економічного співробітництва, Західноєвропейського союзу, НАТО; Міжпарламентській асамблеї держав-учасниць СНД (МПА СНД); Парламентському вимірі Центральноєвропейської ініціативи; Європейській міжпарламентській асамблеї православ'я. Прикладом цього може бути взаємодія Верховної Ради із Європейським парламентом у рамках українсько-європейського діалогу, що розвивається на базі Угоди про партнерство і співробітництво України з ЄС. Відповідно до ст.9 УПС політичний діалог на парламентському рівні здійснюється в рамках Комітету парламентського співробітництва (ст.91 Угоди)» [215, с. 82-86].

Так, у Звіті Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки) підкреслюється, що «...Комітет відповідно до предметів свого відання та за дорученням керівництва Верховної Ради України разом з парламентськими фракціями сформував склади постійних делегацій Верховної Ради України у

парламентських асамблеях Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Організації Чорноморського економічного співробітництва, ГУАМ, НАТО та інших. ... Завдяки активній роботі членів Постійної делегації Верховної Ради України у Парламентській асамблеї Ради Європи у зв'язку з триваючими агресивними діями Російської Федерації проти України вдалося домогтися жорсткої реакції ПАРЄ, зокрема, Асамблеєю було схвалено протягом 2015-2019 років 7 резолюцій ПАРЄ на підтримку України. У відповідь на ситуацію, що склалася в ПАРЄ навколо повернення парламентської делегації Російської Федерації до участі у роботі Асамблеї Комітетом було ухвалено рішення рекомендувати Голові Верховної Ради України призупинити участь української делегації в сесіях ПАРЄ до моменту ухвалення рішення Венеційською комісією щодо оскарження з процедурних питань повноваження членів російської парламентської делегації в ПАРЄ, делегованих Держдумою РФ та обраних за результатами голосування на території Криму за партійними списками та в мажоритарних округах; відкликати запрошення делегації ПАРЄ брати участь в спостереженні за достроковими парламентськими виборами в Україні; відмовитися від участі у конференції Голів Європейських Парламентів в рамках Ради Європи у жовтні 2019 року і провести відповідні консультації з головами парламентів демократичних країн-членів Ради Європи, які поділяють цінності Ради Європи та підтримують позицію України; направити звернення до держав-членів Ради Європи із закликом не підтримувати затвердження повноважень делегатів РФ в ПАРЄ, які перебувають під санкціями ЄС. Комітет рекомендував Верховній Раді України IX скликання відновити роботу української парламентської делегації лише після виконання Росією головних пунктів резолюцій ПАРЄ, які стосуються ситуації навколо триваючої російської агресії» [167].

Особливе місце в системі вищих органів державної влади належить Президенту України. О. Макаренко слушно підкреслює, що «...роль і місце глави держави у конституційно-правовому механізмі здійснення зовнішніх зносин України серед органів державної влади визначають норми конституційного права. При цьому, як вірно зауважує Н. Плахотнюк у своєму науковому дослідженні “Інститут президентства в Україні: конституційно-правовий аспект”, вони регулюють відносини організації, функціонування і відповідальності Президента України ... Про це свідчать пп. 1-5, 10, 17-21 ст. 106 Конституції України, якими закріплені повноваження Президента у сферах зовнішньої політики, національної безпеки та оборони. Крім цього, його повноваження деталізуються у законах України ...Разом з тим, чинне законодавство не повністю деталізує та розвиває конституційні положення, що стосуються компетенції Президента» [215, с. 82-86].

На переконання І. Лукашука “можливості Президента визначаються не тільки правовими нормами, а також і політичними, практикою міждержавних відносин, звичаями, “правилами гри” і можуть на основі Конституції суттєво змінюватися, що розкривається у процесі їх реалізації. Вибір конкретних засобів досягнення зовнішньополітичних цілей потребує гнучкості і не може регулюватися формальними законодавчими приписами” [210, с. 26].

О. Макаренко слушно звертає увагу на той факт, що «...внесення змін у 2004 році до Конституції України призвело до розбалансування владних повноважень вищих органів державної влади та негативно вплинуло на механізм здійснення зовнішніх зносин країни. Про це також констатувалося і у Висновку Венеціанської комісії, зокрема, «ряд положень, такі як роль Президента у зовнішній та оборонній політиці, або право законодавчої ініціативи як Кабінету Міністрів, так і Президента, можуть призвести до зайвих політичних конфліктів» [215, с. 82-86].

В своїх дослідженнях вітчизняні вчені зупиняються на здійсненні Президентом України представництва в міжнародних відносинах, керівництві зовнішньополітичною діяльністю держави (ст. 106 Конституції України). В. Шатіло в монографічному дослідженні «Інститут президентства в системі органів державної влади» наголошує, що зазначені повноваження передбачають сукупність дій, які забезпечують виконання поставлених цілей, визначення конкретних строків, завдань, механізмів їх реалізації у сфері зовнішньої політики [364, с. 78]. Вчені-конституціоналісти Ю. Тодика та В. Шаповал виосновують, щодо особливості статусу Президента України у загальній системі вищих органів державної влади” [340, с. 299]. При цьому, дискусійною є запропонована І. Костицькою класифікація зовнішньополітичних повноважень Президентаадже вчена не включає до них саме його представництво в міжнародних відносинах, а також не менш важливе повноваження – керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави [197, с. 52].

О. Макаренко слушно наголошує, що «... однією із головних політико-правових ознак змішаної форми правління є дуалізм виконавчої влади. У зв'язку з цим має місце дублювання компетенційних зовнішньополітичних повноважень Президента (ст.106) з повноваженнями уряду (ст.116). Проте особливість даної моделі полягає в тому, що належність згаданих суб'єктів до гілки виконавчої влади не є однаковою, а саме, якщо уряд входить до неї структурно – як органічний складовий елемент системи органів виконавчої влади, то Президент – компетенційно» [215, с. 82-86]. В якості одного з аргументів вчена наводить точку зору В. Авер'янова: “глава держави не входячи структурно, поєднаний з виконавчою владою завдяки наданню йому певного обсягу конституційних повноважень (компетенції) у цій сфері”[215, с. 82-86].

Цінним для доктрини конституційного права є дослідження вченої та її висновки щодо того, що «... конституційними нормами у ряді зарубіжних держав чітко визначений розподіл їх повноважень. Зокрема, у § 3 Конституції Фінляндії зазначено, що виконавчу владу здійснює Президент республіки і Державна рада (уряд), члени якої повинні користуватися довірою Парламенту ...; у Конституції Білорусі (ст. 79) встановлено, що “Президент здійснює посередництво між органами державної влади, державою та суспільством” Такі саме норми містяться у конституціях Румунії (п.1 ст. 80) ..., Казахстану (п. 3 ст. 40) ...» [215, с. 82-86].

Ю. Тихомиров та інші вчені звертають увагу на те, що хоча конституційним правом приймати закони наділено тільки Верховну Раду України, тим не менш, на практиці викликає плутанина з видами актів, а також: 1) підставами їх прийняття; 2) їх співвідношення між собою. Неодноразово це питання в своїх дослідженнях підіймав Ю. Тихомиров [335-338], В. Погорілко [261], Ф. Бурчак [79], Д. Белов [68-69], Н. Плахотнюк [259], С. Серьогіна [310; 311], М. Цвік [354] та ін.

О. Макаренко слушно підкреслює, що «...важливими формами реалізації вищезазначених повноважень є право участі Президента України у законодавчому процесі шляхом реалізації права законодавчої ініціативи, права підписувати закони та права вето на вже прийняті парламентом закони. Президент може скористатися відповідно до ст. 93 Конституції України правом законодавчої ініціативи у Верховній Раді і внести законопроекти з питань здійснення зовнішніх зносин на розгляд парламенту, при цьому визначивши їх розгляд як невідкладний. ...Втім, ефективність зовнішніх зносин Президентом України залежить не тільки від законодавчої ініціативи, але й від ступеню підтримки суспільства та політичної ситуації в країні. Позиція Президента України як глави держави та гаранта Конституції, його

бачення шляхів розвитку суспільства не можуть не позначатися на діяльності інших владних структур. Парламент, здійснюючи законодавчу діяльність у зовнішній сфері, має так чи інакше узгоджувати свої рішення з позицією Президента, оскільки Президент зможе використати своє конституційне право вето» [108, с. 498].

Більш того, «незважаючи на той факт, що формування зовнішньої політики є внутрішньою справою держави, питання представництва має міжнародне значення. Так, Віденська конвенція про право міжнародних договорів ...визначає, що глава держави представляє країну в силу своїх функцій і без спеціальних повноважень, що випливає з його статусу – Президента України, який як глава держави виступає від її імені (*ex officio*)... Президент здійснює дипломатичну діяльність у різних формах, що випливає із його повноваження представництва України у міжнародних відносинах. Зокрема, до них відносяться офіційні та неофіційні візити до інших держав, участь у роботі міжнародних організацій, дипломатичних конференціях, нарадах і зустрічах з главами держав, переговорах на вищому рівні, що можуть відбуватися як на території своєї держави, так і на запрошення, а також носити відкритий характер, або відбуватися “віч-на-віч”, телефонних розмовах з главами іноземних держав, де оперативно узгоджуються точки зору та позиції щодо невідкладних питань міжнародної політики та міждержавних відносин» [215, с. 84-86].

В дисертаційному дослідженні О. Макаренко слушно підкреслює, що «...для більшості європейських держав, зокрема, Іспанії (ст. 56) ..., ФРН (ст. 59 Конституції), Словаччини (ст. 101), Польщі (ст. 133), Португалії (ст.120), Норвегії (§ 26). Румунії (ст.80) ..., Данії (ст. 19) ...тощо також є характерним представництво країни главою держави у міжнародних відносинах. У республіках зі змішаною формою правління можливо як одноосібне

керівництво главою держави зовнішньою політикою, так і розподілятися між Президентом та урядом (§ 93 Конституції Фінляндії) ...; або взаємодіяти з Головою Ради Міністрів і компетентним міністром (п. 3 ст. 133 Конституції Польщі) ... В країнах з парламентарною формою правління (Австрія, Греція, Італія, ФРН, Чехія, Естонія тощо) ..., реальна зовнішньополітична прерогатива глави держави звичайно зводиться лише до формального представництва країни у міжнародних відносинах ..., всі зовнішньополітичні повноваження належать, в основному, уряду ... Тільки у президентських республіках глава держави займає явно домінуючі позиції у сфері керівництва та управлінні зовнішніми справами (наприклад, Президент США є одночасно главою держави, главою уряду та Головнокомандуючим збройними силами) ... При такій формі правління, як зауважує М. Сахаров у монографії “Інститут президентства у сучасному світі”, “керівництво зовнішньою політикою централізовано в руках Президента і ці повноваження він не може делегувати жодному з своїх підлеглих в державному апараті” ..» [215, с. 84-86].

Водночас, в Україні сьогодні потребують врегулювання повноваження Президента України в сфері здійснення: 1) контрольної функції; 2) зовнішніх функцій. Необхідним з практичної точки зору є вдосконалення конституційно-правового механізму співробітництва (взаємодії) у сфері зовнішніх зносин Президента України, Прем'єр-міністра України та Уряду в цілому [114, с. 273].

О. Макаренко звертає увагу, що хоча «...ключова роль уряду у сфері зовнішніх зносин знаходить своє підтвердження та закріплення у Конституції та конституційному законодавстві. Водночас вони лише в самому загальному вигляді визначають зміст компетенції уряду у зазначеній сфері, не втручаючись у його важливі сторони. При мінімальній правовій регламентації реальний обсяг таких повноважень визначається не стільки нормами

конституційного законодавства, скільки політичною практикою, на формування якої впливають цілий ряд факторів внутрішньо- та зовнішньополітичного характеру (форма правління у державі, баланс політичних сил у парламенті, ступінь підтримки зовнішньополітичного курсу, місце і роль держави у світовому співтоваристві тощо) ... на рівні уряду відбувається трансформація зовнішніх інтересів у державну зовнішню політику. Лише в розпорядженні уряду знаходиться численний та високопрофесійний зовнішньополітичний апарат, роль якого надзвичайно вагома на всіх стадіях зовнішнього процесу. Тому роль уряду у здійсненні зовнішньої політики держави, прийнятті та проведенні відповідних рішень, на основі прийнятих законів, можна визначити як провідну» [215, с. 84-86].

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. до основних завдань Кабінету Міністрів України належить забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України (ст. 2) [280]. Діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів Українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, а також Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, вирішення питань державного управління у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, запобігання і протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності (ст. 19) [280].

Кабінет Міністрів України: забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України, здійснює в межах, визначених законом, регулювання зовнішньоекономічної діяльності. У сфері зовнішньої політики: забезпечує у межах своїх повноважень зовнішньополітичну діяльність України, розробляє та затверджує державні програми в цій сфері, погоджує програми перебування офіційних закордонних делегацій, до складу яких входять представники Кабінету Міністрів України, та інші пов'язані з цим документи; забезпечує відповідно до закону про міжнародні договори вирішення питань щодо укладення та виконання міжнародних договорів України; приймає рішення про придбання за кордоном у власність України нерухомого майна (будівництво, реконструкцію об'єктів) для потреб закордонних дипломатичних установ України [122, с. 79].

У сфері національної безпеки та обороноздатності Кабінет Міністрів України: «...здійснює заходи щодо охорони та захисту державного кордону України і території України; здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань; здійснює заходи щодо забезпечення боєздатності Збройних Сил України, визначає у межах бюджетних асигнувань на оборону чисельність громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу і навчальні збори; вживає заходів щодо забезпечення обороноздатності України, оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань; забезпечує соціальні і правові гарантії військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей; здійснює керівництво єдиною системою цивільного захисту України, мобілізаційною підготовкою національної економіки та переведенням її на режим роботи в умовах надзвичайного чи воєнного стану; вирішує питання забезпечення участі військовослужбовців України в

міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у порядку, визначеному законом; визначає пріоритетні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу» [280].

«Зовнішньополітична діяльність уряду багатопланова і включає також повноваження Кабінету Міністрів на проведення міжнародних переговорів та укладення міжнародних угод, які регулюються Законом України “Про міжнародні договори України”. Від імені Уряду України укладаються міжнародні договори України з економічних, торговельних, науково-технічних та інших питань, віднесених до його відання (ст.3 Закону). Прем’єр-міністр і Міністр закордонних справ мають право вести переговори і підписувати міжнародні договори України без спеціальних повноважень. Повноваження на ведення переговорів і підписання міжнародних договорів України, які укладаються від імені Уряду України, надаються Кабінетом Міністрів; а щодо міжвідомчих договорів – у порядку, встановленому Кабміном (ст.6). Аналіз засвідчує, що більшість укладених міжнародних договорів (понад 3 тисячі) не потребує згоди на їх обов’язковість Верховною Радою», наголошується в юридичній літературі [215, с. 84-86].

Наголосимо, що набуття повноправного членства України в ЄС забезпечують не лише державні, а й недержавні інститути на національному та двосторонньому рівнях.

Питання моделей координації інтеграції має дискусійний характер. Виділяють такі три основні моделі координації євроінтеграційних процесів:

«1. «децентралізована модель» – покладення координаційних повноважень на МЗС (чи Міністерство закордонних справ та євроінтеграції), в межах якого визначають спеціальний євроінтеграційний структурний підрозділ (Угорщина, Чехія, Хорватія, Чорногорія, Молдова);

2. «модель м'якої централізації» – передача координаційних повноважень спеціально створеній структурі в Уряді у підпорядкуванні Прем'єр-міністру, Віце-прем'єр-міністру чи Міністру з європейських справ (Естонія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Латвія, Литва, Македонія, Польща, Сербія, Словаччина, Словенія, Чорногорія);

3. «модель жорсткої централізації» – покладення повноважень на спеціально створений окремий орган виконавчої влади (Албанія, Грузія, Румунія, Туреччина)» [93].

Загальновідомо: Глава держави «відстоює інтереси України на зовнішній арені та надає політичну підтримку внутрішньому реформуванню країни з урахуванням євроінтеграційного курсу. У 2019 році завдяки закріпленню євроінтеграційного курсу в Конституції Президент став гарантом реалізації цього курсу. За його участю в межах самітів Україна-ЄС та самітів Східного партнерства ведеться політичний діалог та діалог з питань політики. Президент України:

- звертається із посланнями до ВРУ про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- представляє державу у міжнародних відносинах;
- здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю;
- призначає керівників дипломатичних установ;
- забезпечує ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України;
- як суб'єкт законодавчої ініціативи може ініціювати євроінтеграційні законопроекти;
- може визначати євроінтеграційні законопроекти як невідкладні для позачергового розгляду ВРУ;
- має право вето на прийнятті закони та право повернути їх на повторний розгляд ВРУ» [93].

Уряд ухвалює підзаконні нормативно-правові акти, розробляє проекти законів, розглядає на своїх засіданнях стан/глибину інтеграції України в ЄС. «Керівництво процесом здійснює Прем'єр-міністр, міністри відповідають за окремі напрями політики. У межах співпраці з органами асоціації Уряд утворює делегацію України та затверджує директиви на засіданнях Ради асоціації, схвалює проекти рішень (рекомендації) Ради асоціації, Комітету асоціації, зокрема у торговельному складі, їхніх підкомітетів. На законодавчому рівні не регламентована діяльність щодо формування та реалізації євроінтеграційної політики, тому Уряд своїм власним рішенням конкретизував питання, які він спрямовує, координує та контролює у сфері європейської інтеграції:

- розроблення та здійснення заходів з виконання Угоди про асоціацію, інших міжнародних договорів та домовленостей з ЄС;
- діяльність двосторонніх органів асоціації, співробітництва з ЄС та його державами-членами;
- адаптацію законодавства України до права ЄС (acquis);
- фінансування євроінтеграційної діяльності та залучення міжнародної допомоги ЄС та інших донорів на її підтримку;
- інформування громадськості з євроінтеграційних питань та залучення громадян до процесу прийняття урядових рішень;
- кадрове забезпечення органів виконавчої влади, навчання та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері європейської інтеграції» [93].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висноків.

1. Додатково аргументовано, що функції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України співвідносяться з їх повноваженнями як загальне і конкретне. Акцентовано увагу, що щодо функцій самої держави їх характер є похідним.

2. Охарактеризовано такі основні функції Президента України у сфері зовнішніх зносин: захист прав і свобод людини і громадянина; гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності України; верховне представництво держави; участь в проведенні переговорів, укладанні міжнародних договорів; встановлення та підтримка контактів із суб'єктами міжнародного права; участь у формуванні правових засад здійснення зовнішньої політики України; організаційна та надзвичайна функції.

3. Акцентовано увагу на тому, що, зокрема, мета функціонального поділу державної влади полягає в розмежуванні повноважень між різними органами державної влади, що означає:

1) самостійне виконання кожним з них своїх функцій;

2) здійснення повноважень відповідно до Конституції України та законів України, які розвивають її положення. Повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не можуть існувати відокремлено один від одного, вони взаємообумовлені, взаємодоповнюють один одного, їх реалізація здійснюється у взаємодії.

4. Зроблено висновок, що оскільки на зазначених суб'єктів покладено одну функцію, то їх взаємоузгоджена робота як елементів цілісного механізму реалізації функцій держави досягається саме за допомогою визначення чіткого переліку їх повноважень. Доведено, що ефективність діяльності цих суб'єктів досягається відсутністю дублювання повноважень внаслідок:

1) чіткого визначення законодавством меж повноважень;

2) високого рівня правової культури;

3) традицій діяльності у цій сфері.

5. Визначено ключову роль Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що була затверджена Президентом України з метою реалізації ним своїх повноважень. Додатково аргументовано, що в результаті внесення в 2019 році змін до Конституції України було утонено повноваження Президента України, а не змінено. Порівняно з наявними повноваженнями органів державної влади нове повноваження в результаті внесення в 2019 році змін до Конституції України було надане Кабінету Міністрів України – забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

5. Встановлено, що прийняття відповідних нормативно-правових актів (закони, постанови та інші акти (Верховна Рада України); укази та розпорядження (Президент України); постанови і розпорядження (Кабінет Міністрів України) є організаційно-правовим заходом, зобов'язання вживати який покладено на парламент України, уряд України та Президента України.

6. Зроблено висновок, що повноваження з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору Верховної Ради України (ст. 85 Конституції України), Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України), а також статус Президента України як гаранта реалізації цього стратегічного курсу держави містять правову невизначеність, що суперечить ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

1. Визначено поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи, яка має нормативно-правову та організаційно-правову складову, що об'єктивізується в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, та «мета-елементу», що охоплює інститути громадянського суспільства, діяльність яких здійснюється відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС і використовується державою для досягнення цілі.

2. Визначено будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент»), його особливості:

- 1) є поліелементною багаторівневою системою;
- 2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;
- 3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;
- 4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС;
- 5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;
- 6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

3. Дістало подальшого розвитку твердження про те, що принципи поваги фундаментальних прав людини, справедливість є універсальними принципами. Уточнено складові принципів правової визначеності, законних очікувань, пропорційності і субсидіарності.

Акцентовано увагу на якості норм права, додатково аргументовано, що саме якість норм права є необхідною умовою ефективності конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

4. Додатково аргументовано, що функції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України співвідносяться з їх повноваженнями як загальне і конкретне. Акцентовано увагу, що щодо функцій самої держави їх характер є похідним.

5. Охарактеризовано такі основні функції Президента України у сфері зовнішніх зносин: захист прав і свобод людини і громадянина; гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності України; верховне представництво держави; участь в проведенні переговорів, укладанні міжнародних договорів; встановлення та підтримка контактів із суб'єктами міжнародного права; участь у формуванні правових засад здійснення зовнішньої політики України; організаційна та надзвичайна функції.

6. Акцентовано увагу на тому, що, зокрема, мета функціонального поділу державної влади полягає в розмежуванні повноважень між різними органами державної влади, що означає:

- 1) самостійне виконання кожним з них своїх функцій;
- 2) здійснення повноважень відповідно до Конституції України та законів України, які розвивають її положення.

Повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з набуття повноправного членства України в

Європейському Союзу та в Організації Північноатлантичного договору не можуть існувати відокремлено один від одного, вони взаємообумовлені, взаємодоповнюють один одного, їх реалізація здійснюється у взаємодії.

Зроблено висновок, що оскільки на зазначених суб'єктів покладено одну функцію, то їх взаємоузгоджена робота як елементів цілісного механізму реалізації функцій держави досягається саме за допомогою визначення чіткого переліку їх повноважень.

Доведено, що ефективність діяльності цих суб'єктів досягається відсутністю дублювання повноважень внаслідок:

- 1) чіткого визначення законодавством меж повноважень;
- 2) високого рівня правової культури;
- 3) традицій діяльності у цій сфері.

7. Встановлено, що прийняття відповідних нормативно-правових актів (закони, постанови та інші акти (Верховна Рада України); укази та розпорядження (Президент України); постанови і розпорядження (Кабінет Міністрів України) є організаційно-правовим заходом, зобов'язання вживати який покладено на парламент України, уряд України та Президента України.

8. Зроблено висновок, що повноваження з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору Верховної Ради України (ст. 85 Конституції України), Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України), а також статус Президента України як гаранта реалізації цього стратегічного курсу держави містять правову невизначеність, що суперечить ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України.

ВИСНОВКИ

В дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової проблеми щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, що покладено в основу вироблення теоретичних положень, а також практичних рекомендацій щодо удосконалення конституційно-правового регулювання участі органів державної влади України у реалізації зазначеного стратегічного курсу України. В результаті проведеного наукового дослідження виявлено низку теоретичних та практичних проблем щодо предмета дослідження, підготовлено відповідні висновки та пропозиції, до основних з яких належать такі:

1. Вивчено еволюцію поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Виявлено такі основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження цього питання (конституціоналізм, глобалізація).

Встановлено основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо нього: теоретичне та практичне розроблення його проблем розпочинається з 1993 р. – набрання чинності Договору про Європейський Союз та укладення Рамкового документу «Партнерство заради миру» в 1994 р.; в 2004 році відбувається активізація наукових досліджень у зв'язку з прийняттям Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, заяви про прагнення України набути членство в Організації Північноатлантичного договору, створення Комісії Україна-НАТО.

2. Сформульовано визначення методології конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану конституційно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) в гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у конституційно-правовому регулюванні набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Аргументовано, що дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не може бути побудоване на мультидисциплінарному та дисциплінарному підходах, а вимагає виходу за межі існуючих дисциплінарних наукових парадигм в простір: 1) міждисциплінарності; 2) трансдисциплінарності. Доведено, що в міждисциплінарному дослідженні саме принцип універсалізму є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

Встановлено, що при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору необхідною є:

1) конструктивна модернізація;

2) наповнення методів наукового пізнання (інтерполяція, моделювання, контрастивний аналіз, поліваріантне прогнозування) новим змістом.

3. Виявлено держави-учасниці ЄС, в Конституціях яких закріплено стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за такими критеріями на такі види:

1) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують повноправне членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституції, що закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Чорногорія, Румунія); конституції, які не закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) залежно від того, чи закріплено членство держави в Європейському Союзі: конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Болгарія, Угорщина, Хорватія, Німеччина, Португалія, Франція); конституції, які прямо не закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Польща, Естонія).

4. Виділено особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та етапи його реалізації:

1) 1992 р. – 1995 р. – переговори щодо укладення Угоди про партнерство і співробітництво, закріплення в Основних напрямках зовнішньої політики України перспективної мети – членства України в Європейських Співтовариствах та інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам (1993 р.), укладання Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею (1995 р.);

2) 1996 р. – проголошення Україною на засіданні Ради Європи бажання стати повноправним членом ЄС (1996 р.);

3) 1998 р. – закладення основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС шляхом створено Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, офіційна заява України на її засіданні про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС, затвердження Указом Президента України «Стратегії інтеграції України до ЄС» (1998 р.);

4) 1999 р. – 2006 р. – розпочалась процедура оціночного порівняння правової системи ЄС, що заснована на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав-учасниць ЄС, та правової системи України, наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС як один з основних пріоритетів інтеграційного процесу;

5) 2007 р. – проголошення принципу політичної асоціації та економічної інтеграції, започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору;

6) 2008 р. – досягнення Україною та ЄС домовленості на Паризькому саміті про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, принципами побудови якої є: політична асоціація; економічна інтеграція;

7) 2009 р. – схвалення Порядку денного асоціації як орієнтира для проведення реформ в Україні;

8) 2011 р. – 2012 р. – завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, парафування тексту майбутньої Угоди;

9) підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

10) набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, юридичне закріплення переходу відносин між Україною та ЄС від «партнерство та співробітництво» до «політична асоціація та економічна інтеграція»; набуття чинності глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, реформа законодавства України для його узгодження із *acquis* ЄС;

11) 2019 р. – закріплення в преамбулі Конституції України стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перегляд світоглядної парадигми, побудова конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, який би відповідав сучасним реаліям.

5. Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та етапи його реалізації:

1) 1997 р. – відхід від концепції блоковості, визначення засад співпраці України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2003 р. – проголошення поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства України в ній;

3) 2007 р. – приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки з метою формування умов для вступу України в Організацію Північноатлантичного договору;

4) 2008 р. – підтримка заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в Організації Північноатлантичного договору;

5) 2012 р. – внесення змін до Стратегії національної безпеки України (виключення положення про вступ до Організації Північноатлантичного договору; включення положення про конструктивне партнерство України та Організації Північноатлантичного договору);

6) 2014 р. – відмова України від здійснення політики позаблоковості, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в цій організації;

7) 2015 р. – ухвалення Стратегії національної безпеки України, визначення мети – набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору;

8) 2017 р. – визначення членства України в Організації Північноатлантичного договору стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики;

9) 2019 р. – закріплення в Конституції України стратегічного курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору.

6. Визначено ключову роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»).

7. Уточнено поняття конституційної культури – це особливе соціально-правове явище, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

8. Встановити співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу». Аргументовано, що «європейська ідентичність Українського народу» є пограничною між європейською ідентичністю та національною ідентичністю Українського народу. Обґрунтовано, що «європейська ідентичність Українського народу» являє собою взаємозв'язок

національної та європейської ідентичностей, в результаті чого досягається стійка ідентичність в українському суспільстві за рахунок поєднанням об'єктивних та суб'єктивних рис, які відрізняють Український народ від інших, і запобігання процесам дезінтеграції. Аргументовано, що на відміну від «європейської ідентичності» і «національної ідентичності Українського народу» саме при «європейській ідентичності Українського народу» не відбувається зниження однієї ідентичності та одночасне зростання іншої.

9. Уточнено особливості європейської моделі конституціоналізму (ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави; об'єктивний конституційний порядок; організаційні та функціональні принципи конституційного механізму державної влади), організаційні принципи конституційного механізму державної влади (єдності та розподілу державної влади; народного суверенітету; гласності; верховенства права; юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; демократизму механізму державної влади; легітимності конституційного механізму державної влади; ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму; територіального устрою) та функціональні принципи конституційного механізму державної влади (компетентності та професійності; оптимальності та ефективності; стимулів та обмежень; реальності та економності; підзвітності; субсидіарності; колегіальності та єдиноначальності; самостійності державних органів і незалежності громадських організацій; інші).

10. Сформульовано визначення поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи, встановлено його структуру, а також будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації

Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент») та його особливості:

- 1) є поліелементною багаторівневою системою;
- 2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;
- 3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;
- 4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС;
- 5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;
- 6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

11. Визначено роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Дістав подальшого розвитку підхід, що саме якість норм права є необхідною умовою ефективності конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

12. Визначено роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень. Обґрунтовано, що ефективність діяльності Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України з забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в

Організації Північноатлантичного договору досягається відсутністю дублювання повноважень внаслідок:

- 1) чіткого визначення законодавством меж повноважень;
- 2) високого рівня правової культури;
- 3) традицій діяльності у цій сфері.

Аргументовано, що повноваження з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору Верховної Ради України (ст. 85 Конституції України), Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України), а також статус Президента України як гаранта реалізації цього стратегічного курсу держави містять правову невизначеність, що суперечить ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України, а також розроблено пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення цього процесу.

Розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Митного кодексу України (щодо захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України, об'єктів санітарних заходів, кількісних обмежень на імпорт підакцизних товарів), Кримінального кодексу України (ст. ст. 18, 190, 192, 222), Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (ст. ст. 3, 5, 11, 22, 23), Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст. 1, 2, 4), Закону України «Про публічні закупівлі» (ст. ст. 1, 2, 5, 10, 18), Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії порушенням, які впливають на фінансові інтереси України та ЄС (п. 4, 8, 9, 10).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 9 and 10/56, Meroni & Co., Industrie Metallurgiche, società in accomandita semplice v. High Authority of the European Coal and Steel Community [1958], ECR 133.
2. Adler E. Security Communities in Theoretical Perspective / Adler E., Barnett M., (eds.), Security Communities. Cambridge: Cambridge University Press. 1998. 462 p.
3. Adriano Moreira. Neither Reich nor Nation – another future for the European Union. Reflections on european identity. Edited by Thomas Jansen Working paper. European commission: 1999.
4. Arel D. Introduction: Theorizing the Politics of Cultural Identities in Russia and Ukraine. Rebounding Identities. The Politics of Identity in Russia and Ukraine ed. by D. Arel, B. Ruble. Baltimore, 2006.
5. Bishop D. The Administration of British Foreign Relations. Connecticut: Greenwood Press, 1974. 410 p.
6. Brown G.P. The Judicial Committee and the British North America Act: An Analysis of the Interpretative Scheme for the Distribution of Legislative Powers. Toronto: University of Toronto Press, 1967. 246 p.
7. Bruce J. Modern Democracies, vol. II. N.Y., 1921. ch. 61.
8. Bulletin of the EC. 1992. No1/2. 89 p.
9. Bysaga Yuriy, Homonai Vasyl. Mechanism of legal cooperation between Ukraine and the EU: concept and structure. Visegrad Journal on Human Rights. 2020. № 2. P. 7–15.
10. Dawson R. The Government in Canada. Toronto: University of Toronto Press, 1979. 569 p.

11. Deshko L. Application of Legal Entities to the European Court of Human Rights: a Significant Disadvantage as the Condition of Admissibility. *Croatian International Relations Review*. 2018. 24 (83). P. 84-103.
12. Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. *TEISE*. 2016. №99. P. 186-193.
13. Deshko L. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. *Вестник Пермского университета*. 2014. №1. С. 332-336.
14. Deshko L. *European Standards of Human Rights: Course book*. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Drook), 2013. 142 p.
15. Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №5. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja>.
16. Deshko L. Structural elements of international legal mechanisms for ensuring the everyone's right to seek rights protection in international judicial institutions or in the relevant bodies of international organizations. *Leges Si Viata*. 2013. P.64-67.
17. Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. №4. С. 5-15.
18. Deshko L. The reasons and motives for national court's decision: the practice of the European Court of Human Rights and national courts. *TEISE*. 2016. №99. P. 186-193.
19. Deshko L., Ivasyn O., Gurzhii T., Novikova T., Radyshevskaya O. Patenting of medicines in Ukraine through the prism of the Association Agreement with the EU and the TRIPS Agreement: improvement of medical and administrative law. *Georgian Medical News*. 2019. №3. P. 154-158.

20. Duchesne S. Waiting for a European Identity... Reflections on the Process of Identification with Europe. Perspectives on European Politics and Society. 2008. Vol. 9. №4. P. 397–410.

21. Edy Korthals Altes What is it ? Why do we need it? Where do we find it? II Reflections on european identity. Edited by Thomas Jansen. Working paper. European commission: 1999.

22. Extract from the speech made by the president of the Czech Republic Vaclav Havel to the European Parliament in Strasbourg on March 8th, 1994. URL: <http://www.eurplace.org/diba/citta/cartaci.html>.

23. Ezer T., Deshko L., Clark N.G., Kameni E., Lasky B. Promoting public health through clinical legal education: Initiatives in South Africa, Thailand, and Ukraine. Human Rights Brief. URL: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1117&context=hrbrief>.

24. Farrell R. The Making of Canadian Foreign Policy. Toronto: University of Toronto Press, 1969. 211 p.

25. Fischer J.M., Ravizza M. Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility. Cambridge. Cambridge University Press, 1998. 277 pp.

26. Fritz V. State-building : A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus and Russia / V. Fritz. Budapest–NY : Central European University Press, 2007. 384 p.

27. Greenfeld L. Nationalism: Five Roads of Modernity. Greenfeld L. Cambridge MA: Harvard University Press, 1992. P. 34-36.

28. Geitling selling agency for Ruhr coal et al. v. High Authority (1957), Case 2/56, ECR3.

29. Hermann R. European Institutions and Identity Change: What Have We Learned? Hermann R., Risse T. and Brewer M. Lanham MD, 2004. 285 p.

30. Homonai Vasyl. Constitutional and legal procure of the right to full membership of the Organizational Pivnically Atlantic Treaty. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2020. № 4 (44). C. 46–51.
31. İçener E. Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity. Perspectives on European Politics and Society. 2009. Is. 10. №2. P. 225-239.
32. Kolakowski L. Freedom, Fame, Lying, and Betrayal. Boulder, Colo.: Westview Press, 1999. 143 pp.
33. Nold KG v. Commission (1974), Case 4/73, ECR 491.
34. Nossal K. The Politics of Canadian Foreign Policy. Scarborough: Prentice Hall Canada, 1997.
35. Pietraś Z.J. Prawo Wspólnotowe i intergracja europejska. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej. 2005.
36. ProZorro – електронна система публічних закупівель. URL: <http://tapas.org.ua/components/elektronni-publichni-zakupivli/>
37. Roszkowski Gustav. O Organizacyj Międzynarodowego Związku Państw. Lwów, 1880. 18 p.
38. Saarooshi Dan. Some Preliminary Remarks on the Conferral by States of Powers to International Organizations, Jean Monnet Working Paper 4/03. URL: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/03/030401.pdf>.
39. Shulman S. Challenging the Civic / Ethnic and West / East Dichotomies in the Study of Nationalism. Comparative Political Studies. 2002. №5. 559 p.
40. Solange I (1974), Bverf GE 37, 271.
41. Stauder v. City of Ulm (1969), Case 29/69, ECR 419.
42. Wallace IF. Foreign Policy and the Political Process. L., 1971.
43. Абишева А.К. О понятии «ценность». Вопросы философии. 2002. № 3. С.139–146.

44. Авакьян С. А. Глобализация, общие конституционные ценности и национальное регулирование. Социальные интересы. 2001. № 4. С. 44-47.
45. Авер'янов В. Б. Система органів виконавчої влади : проблеми реформування у світлі конституційних вимог. Право України. 2003. № 9. С. 27-34.
46. Акт Проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради України 1990. № 38. Ст. 502.
47. Алексеев С. С. Правовое государство - судьба социализма. М.: Юрид. лит., 1988. 175 с.
48. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юридическая литература. 1966. 187 с.
49. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций. В 2-х томах. Т. 1. Свердловск. 1972. 396 с.
50. Алексеев С.С. Теория права. Х.: Изд-во БЕК, 1994. 320 с.
51. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf.
52. Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Євросоюз, Договору про заснування ЄС від 2 жовтня 1997 р. з додатками. Official Journal. 1997. P. 173–306.
53. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf.
54. Андрущенко В.П., Бабосов Є.М., Губерський Л.В. та ін. Духовне оновлення суспільства. К.: Либідь, 1990. 200 с.
55. Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2011. 205 с.

56. Бабенко А.Н. Правовые ценности (вопросы теории). М.: Академия управления МВД России, 2001. 184 с.
57. Байрачна Л. К. Конституційні цінності в умовах демократичного транзиту. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/3/2>.
58. Бакумов О.С. Конституціоналізація стратегічного курсу України в контексті доктрини юридичної відповідальності держав. URL: <http://oaji.net/articles/2019/2258-1560323171.pdf>
59. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003.
60. Бандура О.А. Диалектико-материалистический анализ прагматистско-операционалистской методологии физики. Методологическая функция материалистической диалектики в современном естествознании. К.: Изд-во при КГУ, 1978. С. 70–77.
61. Бандура О.О. Єдність цінності та істинності правової норми. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. К.: Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 67–73.
62. Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 41-42.
63. Батурич Ю. М., Лившиц Р. З. Социалистическое правовое государство: от идеи к осуществлению (политико-правовой взгляд). М.: Наука, 1989. С. 17-18.
64. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов. М.: Издательство БЕК. 1997.
65. Безпековий розвиток Єдиної Європи: особливості сучасного наукового дискурсу. URL: <https://uaforeignaffairs.com/en/category/>

bezpeka/bezpekovy-rozvitok-yedinoyi-yevropi-osoblivosti-suchasnogo-naukovogo-diskursu.

66. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; пер. с англ. Е. Руткевича. М. : Медиум, 1995. 323 с.

67. Бердй Т. Співвідношення етнічної й національної ідентичності. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2012. №4. С. 29-34.

68. Белов Д. М. Порівняльно-правовий аналіз інституту президентства в Україні та Франції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2005. 20 с.

69. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ...докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2012. 523 с.

70. Бирюков М. М. Европейское право до и после Лиссабонского договора. М. : Научная книга, 2010. 240 с.

71. Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №21. С. 14-16.

72. Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Міждисциплінарність як умова розв'язання комплексної проблеми щодо конституційного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». 2016. № 4. С. 18-21.

73. Бичко І.В. Постмодерн: спроба нового підходу до проблеми свободи. Філософсько-антропологічні читання'99. Антропологічні ідеали Київської школи та реалії постмодернізму (до 70-річчя Олександра Яценка). К.: Стилос, 2000. С. 60–73.

74. Бондарь Н. С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия . М. : Норма, 2011.
75. Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Харків, 2018.
76. Бориславська О.М. До питання про сутність конституціоналізму та предумови його формування в Україні. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/27944/1/019_070_074.pdf
77. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Брюбейкер Р. [Переклад з англійської Олександра Рябова]. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
78. Буроменський М. В. Міжнародне право : Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. К. : Юринком Інтер, 2005.
79. Бурчак Ф. Г. Конституційний статус Президента України / Бурчак Ф. Г. Правова держава : щоріч. Зб. наук. праць. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. Вип. 8. С. 19–29.
80. Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності. Київ: Хай-Тек Прес. 2007. С. 200-203.
81. Бычко И.В. В лабиринтах свободы. М.: Политиздат, 1976. 159 с.
82. Бычко И.В. Познание и свобода. М.: Политиздат, 1969. 215 с.
83. Вакулич В.М. Політичні детермінанти зближення України з Європейським Союзом. Автореф. дис. к.п.н.: 23.00.04. К., 2001.
84. Валеев Р.М. Международная и внутригосударственная защита прав человека: Учебник / Под. ред. Р. М. Валеева. М.: Статут, 2011.
85. Василевич Т. Феномен ідентичності людини в історії європейської філософсько-культурологічної думки. Соціогуманітарні проблеми людини. 2016. № 9. С. 73–88.

86. Васильченко О.П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти: Дис....докт.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2015. 467 с.

87. Васьковська В.П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: Дис...канд.юрид.наук: 12.00.02– конституційне право; муніципальне право. К., 2006. 224 с.

88. Великий енциклопедичний юридичний словник / [авт.-уклад. акад. НАН України Шемшученко Ю. С.]. К. : ТОВ Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

89. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник. М., 1998. 598 с.

90. Веніславський Ф. В. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України. Право України. 2010. № 2. С. 123.

91. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні. Венеція, 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2011)003rev-ukr).

92. Виграшний хід ЄС: як має змінитися політика щодо Східного партнерства. URL: <https://uaforeignaffairs.com/en/category/yekspertna-dumka/vigrashny-khid-yes-yak-maye-zminitisya-politika-shchodo-skhidnogo-partnerstva>

93. Виконавча влада. URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b3/p3>.

94. Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26.09.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590.

95. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. N 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22 листопада 2018 р. N 3-в/2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS18088.html.

96. Витченко А.М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений, его понятие и структура. Вопросы теории государства и права. Саратов. 1968. вып. 1. С. 42-47.

97. Віденська зустріч 1989 р. URL: <http://zakony.com.ua>.

98. Волков В., Дешко Л. На захист медичного права. Юридичний вісник України. 2006. № 8. С. 8.

99. Гармонзація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС. URL: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Report-on-CPB-development_UKR.pdf

100. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 524 с.

101. Гегель, Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. примеч. В. С. Нерсесянц. М. : Мысль, 1990. С. 361.

102. Гнатовський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2002.

103. Головатий М. Ф. Етнічна ідентифікація українства: чому вона потрібна. Становлення і розвиток української державності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 227 жовтня 2006 р. К.: ДП „Видавничий дім „Персонал”, 2008. С.7-14.

104. Головка-Гавришева О.І. Компетенція міжнародних міжурядових організацій і суверенітет держави у сучасному міжнародному праві. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/apmv_2013_1152__10.pdf

105. Голосниченко И.П. Предупреждение корыстных проступков средствами административного права. К.: Высшая школа. 1991. С. 97-104.

106. Гомонай В.В. Ефективність конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. URL: <http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua>

107. Гомонай В.В. Ефективність конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Право та державне управління. 2019. № 1. Т. 1. С. 178–183.

108. Гомонай В.В. Зовнішньополітичні повноваження Верховної Ради України. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 4. URL: <http://www.pap.in.ua>.

109. Гомонай В.В. Історіографія та бібліографія досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Право та державне управління. 2017. № 3. С. 271–279.

110. Гомонай В.В. Конституційна культура та конституційна правосвідомість. Юридичний бюлетень. 2019. № 10. С. 187–192.

111. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Монографія. Ужгород, 2020. 325 с.

112. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. Матеріали круглого столу «Актуальні питання виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні». м. Київ, 7 грудня 2017 р. Київ, 2017. С. 12-16.

113. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення співробітництва України та Європейського Союзу. Матеріали круглого столу «Система захисних заходів у торговій політиці ЄС». м. Київ, 10 березня 2020 р. Київ, 2020. С. 5-9.

114. Гомонай В.В. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин держави. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 3. Т. 2. С. 272–278.

115. Гомонай В.В. Конституційно-правовий механізм реалізації зовнішньої політики держави: взаємодія органів законодавчої та виконавчої влади. Юридичний науковий електронний журнал. № 2. С. 514–519.

116. Гомонай В.В. Конституційно-правовий механізм співробітництва у сфері зовнішніх зносин глави держави, парламенту та уряду (за законодавством України та країн-учасниць ЄС). Прикарпатський юридичний вісник. 2017. № 1. Т. 4. С. 141–147.

117. Гомонай В.В. Моделі конституціоналізму, національні особливості та розвиток конституційно-правових інститутів в умовах певного національного правопорядку. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 6. URL: <http://nvppp.in.ua>.

118. Гомонай В.В. Незворотність європейського та євроатлантичного курсу України й особливості європейської моделі конституціоналізму. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. №1. Ч. 1. С. 73-77.

119. Гомонай В.В. Організаційно-правовий механізм забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2020. Том 29 (68). № 2. С. 58–63.

120. Гомонай В.В. Поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі

та в Організації Північноатлантичного договору. Правова позиція. 2020. № 2. С. 12–16.

121. Гомонай В.В. Принципи та норми права в механізмі конституційно-правового забезпечення набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Держава та регіони. Серія: Право. 2018. № 3. URL: <http://www.law.stateandregions.zp.ua>.

122. Гомонай В.В. Роль Верховної Ради України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2020. № 43. С. 59–62.

123. Гомонай В.В. Становлення і розвиток українського конституціоналізму та конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. URL: <http://www.pap.in.ua>.

124. Гомонай В.В. Структурна організація сучасної системи державної влади та стратегічний курс України на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО: доктринальні підходи. Порівняльно-аналітичне право. 2017. №3. URL: <http://www.pap.in.ua>.

125. Гомонай В.В. Структурна організація сучасної системи державної влади та стратегічний курс України на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО: доктринальні підходи. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 284–291.

126. Гомонай В.В. Закрепление стратегического (геополитического) курса государства в конституциях стран-участниц ЕС. Право и политика. 2017. № 4. С. 96-101.

127. Гомонай В.В. Основные закономерности процесса развития отечественной теоретико-правовой мысли по конституционно-правовому обеспечению обретения полноправного членства Украины в Европейском

Союзе и в Организации Североатлантического договора. Право и политика. 2018. № 4. С. 64-68.

128. Гомонай В.В. Развитие отечественной теоретико-правовой мысли о тенденциях развития европейского правового пространства, евроинтеграционной стратегии Украины и ее конституционно-правовой регламентации. Право и политика. 2018. № 3. С. 24-28.

129. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. 1978. С. 50-55.

130. Гоша І.О. Конституційно-правове забезпечення гармонізації законодавства України із законодавством ЄС: проблеми теорії і практики: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2013 р.

131. Греков І. П. Особливості правового регулювання праці державних службовців: Дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2003. 183 с.

132. Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових відносин: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ужгород, 2006.

133. Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.П. Теорія держави і права. К., 2008. 270 с.

134. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник. К. : Знання, 2005. 655 с.

135. Дашковська О. Р., Ісакова В. М. Правова свідомість як елемент правової реальності. Проблеми законності. Х., 2009. Вип. 103. С. 239–241

136. Декарт Р. Сочинения в 2-х т. Т.1. М.: Наука, 1989. 654 с.

137. Декларація Європейського Союзу від 2 грудня 1991 р. URL: <https://mtu.gov.ua/content/normativnopravova-bazaspivrobotnictva.html?PrintVersion>.

138. Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Харків, 2003.

139. Демиденко Л. М. Інтеграція податкової системи України до європейського економічного простору: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л. М. Демиденко. К., 2000.

140. Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки була затверджена Указом Президента України від 27 січня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2001>.

141. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. 479 с.

142. Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 57-61.

143. Дешко Л., Баранюк Ю. Метаморфоза організаційно-правових засад та практики митного контролю імпорту як об'єкта державного аудиту // Підприємництво, господарство і право, 2017; № 10: 135–141.

144. Дешко Л., Боднар О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. Правничий часопис Донецького університету. 2008. № 2. С. 76-81.

145. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. С. 45-46.

146. Дзьобань О. Генеза правової сфери в умовах глобалізаційних процесів URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/3067/1/Dzeban_420_425.pdf.
147. Дикань Н.В., Борисенко І.І. Менеджмент: навчальний посібник. К., 2008. 389 с.
148. Дідич Т.О. Теоретико-методологічні засади правоутворення: Дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018.
149. Дмитрієв А. І. Інститут постійного нейтралітету в міжнародному праві: Монографія / Дмитрієв А. І. К. : ТОВ “Юридична думка”, 2005.
150. Договір про заснування ЄС від 7 лютого 1992 р. Official Journal. 1992. P. 1-79.
151. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз) : Монографія. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 280 с.
152. Дудар С. Критерії якості закону: проблема доктринального визначення в аспекті правової інтеграції України та ЄСю. URL: [Chkur_2015_1_6.pdf](#)
153. Дядюра Г.М. Організація, методологія та ведення наукових досліджень. Черкаси: ЧДТУ, 2008. 96 с.
154. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М.Энтин. 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма: ИНФА-М, 2011.
155. Євроінтеграція-2020: що має стати пріоритетом у виконанні Угоди з ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/01/13/7104931/>
156. Козловець М.А. Європейська ідентичність: уніфікація чи «єдність в розмаїтті»? http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_37_7.pdf

157. Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_068.

158. Європейська хартія місцевого самоврядування. Офіційний вісник України від 04.06. 2013 р. № 39. Ст. 181.

159. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2007 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>.

160. Європейський Союз в міжнародно-правових відносинах: Навчальний посібник/ Під ред О.Н.Ярмиша / Тамм А.Є., Ріяка В.О., Коломієць Ю.М. Х.: Штріх, 2003.

161. Журавський В. С. Український парламентаризм на сучасному етапі : теоретико–правовий аспект : Монографія. К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001.

162. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. К.: Факт, 2006. 123 с.

163. Загальна декларація прав людини 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

164. Заключний акт конференції з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

165. Засулько С.С. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері пожежної безпеки. Міліція України. № 6. 2004. С. 11-14.

166. Зварич І. Методи моделювання та прогнозування в етнополітиці. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_37/zvarych_metody.pdf.

167. Звіт Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки). URL: <http://komzak.rada.gov.ua/news/Zvit%20Komitet/73558.html>

168. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 221 с.
169. Ильин И.А. Путь к очевидности. – М.: Республика, 1993. 430 с.
170. Каган М.С. Философская теория ценности. СПб.: Петрополис, 1997.
171. Казимирчук В.П. Социальное действие права в условиях развитого социализма: Автореф. ...дис. д-ра юрид. наук. М. 1977.
172. Клёмин А.В. О соотношении национального и европейского права
URL: http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=55:2010-10-15-06-23-10&catid=1:eurasianintegration&Itemid=1.
173. Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.
174. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. М.: Наука, 2003.
175. Коліушко І., Кириченко Ю. Проблеми дієвості Конституції України та удосконалення її змісту. URL: <https://parlament.org.ua/upload/docs/statKUkoliush.doc.pdf>
176. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні. К.:Юрінком Інтер, 2003.
177. Колот А. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5927/1/mij.pdf>.
178. Колпаков В.К. Адміністративне право України. К.: Юрінком Інтер. 1999. 700 с.
179. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

180. Конвенція про передачу засуджених осіб. Офіційний вісник України від 16.11.2005 2005 р. № 44. С. 322.

181. Константинов Сергій Федорович. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2002. 195 с.

182. Конституція Республіки Болгарія. URL: <http://constcourt.bg/LegalBasis>.

183. Конституції Португальської Республіки. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

184. Конституції Республіки Хорватія. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/horvat_naz_mensh.htm.

185. Конституція Естонії. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

186. Конституція Польщі. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

187. Конституція Румунії. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

188. Конституція Угорщини. URL: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/z_info/hun/1523.html

189. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

190. Конституція України про компетенцію Президента, Верховної Ради, Уряду України в сфері зовнішніх зносин та ін. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/39.htm>

191. Конституція Французької Республіки. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

192. Конституція Чорногорії. URL: <https://montenegro.mfa.gov.ua>.

193. Концепція реформування механізмів публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250226636>
194. Копейчиков В., Медведчук В. Право як культурна спадщина. Віче. 1996. №7. 300 с.
195. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: теорія і практика інтеграційного процесу: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002.
196. Коржов Г. Між нацією та Європою: у пошуках нових ідентифікацій. Вісник НТУУ «КПІ». 2014. Вип. ¾. С. 47-54.
197. Костицька І. О. Інститут президентства в Україні : становлення і функціонування : теоретико-правовий аналіз. К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/26663/03-Demyanenko.pdf?sequence=1>
198. Костицький М.В. Політико-правова доктрина як основа побудови української держави і права. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 31. Проблеми державотворення в Україні. Львів: Світ, 1994. С. 18-26.
199. Костюченко Я.М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу спеціальність: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2010.
200. Крусс В. И. Теория конституционного правопользования. М.: Норма, 2007. 752 с.
201. Кудрявцев В.Н. Закон. Поступок. Ответственность. М.: Наука, 1986. 448 с.
202. Кундеус О. М. Європейська політика України: основні етапи формування та реалізації. URL: <http://politologia-rdgu.rv.ua/images/pan14/90.pdf>

203. Кунев Ю. Методологія дослідження державно-правових явищ як актуальна проблема. *Право України*. 2009. № 11. С. 118-123.
204. Купіна Л. Критерії ефективності правових норм. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24317/1/Kupina.pdf>
205. Курко М.Н. Діяльність Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської інтеграції: організаційно-правові засади: Автореф. дис. ... канд.юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2004.
206. Курс конституционного права Украины. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. Харків : Одиссей. 2008. 679 с.
207. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991-2004 рр.): Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2005.
208. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991-2004 рр.) Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Київ, 2005.
209. Лінецький С. Пріоритети законодавчої діяльності на сучасному етапі / С. Лінецький. *Юридичний журнал*. 2002. № 4. С. 24-28.
210. Лукашук И. И. Внешняя политика : президент и парламент. *Государство и право*. 1996. № 7. С. 13-18.
211. Любчик О. А. Проблеми кодифікації трудового законодавства України: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право, право соціального забезпечення. К., 2018.

212. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу: Дис. ...канд. філософських наук: 12.00.12 – філософія права. К., 1999. 197 с.

213. Мадридська зустріч 1983 року. URL: <http://zakony.com.ua/p----/41411-pidsumkoviidokument-madridskoyi-zustrichi-predstavnikiv-derzhavuchasnic-nbsye-1983>.

214. Майданник О.О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011.

215. Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. 237 с.

216. Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии. Вестник Челябинского государственного университета. Право. 2010. № 19, вып. 24. С. 34-37.

217. Мариніна С.В. Сутність, проблеми та перспективи розвитку форм міжнародної економічної інтеграції. URL: uazt_2014_5-6_6.pdf.

218. Марусей Т.В. Основні аспекти впровадження системи державних закупівель ProZorro. Економіка і суспільство, 2018. №16. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/25.pdf.

219. Марусей Т.В., Білик Т.Л. Актуальні аспекти реформи державних закупівель. URL: <http://188.190.33.56:7980/jspui/bitstream/123456789/2415/1/ANOUE-18-2-190-192.pdf>

220. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Одеса, 2004. 473 с.

221. Медушевский А. Европейская интеграция и механизмы взаимодействия. Вестник Европы. Том XVII /2006. С. 5-18.

222. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні (припинив дію від 11.03.2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_019.

223. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017.

224. Микешина Л.А. Экстраполяция как способ оптимизации знания. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekstrapolyatsiya-kak-sposob-optimizatsii-znaniya>.

225. Михалчич В.М. Конституційно-правовий статус Національного банку України: оновлені методи наукового пізнання. Порівняльно-аналітичне правознавство. 2018. №3. С. 78-81.

226. Михалчич В.М. Конституційно-правовий статус національного банку України: методологія дослідження та методологічні функції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. №52. Том 1. С. 82-85.

227. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. М. : Изд-во “Белые альвы”, 1996.

228. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

229. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

230. Мішина Н.В. Герменевтика у галузі конституційного права України (на матеріалах Інституту органів самоорганізації населення). Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Вип. 50. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. 476 с.

231. Моисеев А. А. Суверенитет государства в современном мире. Международно-правовые аспекты. М.: Научная книга, 2006. 246 с.
232. Мотвилавка Е.Я. Теория регулятивного и охранного права. Воронеж, 1990.
233. Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції. Український правовий часопис. 2003. №2 (7). С. 3-9.
234. Мухтарова А.К. Механизм правотворчества. В книге правовая наука. - Алма-Ата. 1978. С. 19-24.
235. Мяловицька Н.А. Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права. Вісник Конституційного суду України. 2006. №2. С. 22-29.
236. Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети. URL: <https://uaforeignaffairs.com/en/category/bezpeka/natsionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologiya-prioriteti>
237. Нерсисянц В. С. Основные признаки, цели и особенности концепции советского правового государства. Социалистическое правовое государство: концепции и пути реализации. М.: Наука, 1989.
238. Ніццький договір, що доповнює Договір про Євросоюз, Договір про заснування ЄС від 26 лютого 2001 р. Official Journal. 2001. Р. 1-87.
239. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Минск: Харвест, М.: АСТ, 2001. 348 с.
240. Носенко О.В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2007. 206 с.

241. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения: Сборник документов в тематическом порядке. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/elections/16363>.

242. Огляд матеріалів круглого столу «Конституція України у ціннісному вимірі (до 16-ї річниці прийняття Конституції України)». Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5.

243. Окладна М Правова культура і її роль формуванні правопорядку ЄС. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>

244. Окрема думка судді Конституційного Суду України Гультяя М.М. щодо Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22 листопада 2018 року № 3-в/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc03d710-18#n2>.

245. Окрема думка судді Конституційного Суду України Касмініна О.В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ne03d710-18#n2>.

246. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання

висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd03d710-18#n2>

247. Окрема думка судді Конституційного Суду України О.М. Литвинова стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf03d710-18#n2>.

248. Окрема думка судді Конституційного Суду України Тупицького О.М. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh03d710-18#n2>.

249. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

250. Основний зміст і зобов'язання України. URL: <http://eu-ua.org/yevrointehratsiia/enerhetyka>.

251. Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): Дис. ...канд.юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2016. С. 95-96.

252. Павліченко В.М. Проблеми гармонізації національного нормативноправового забезпечення праці державних службовців до міжнародного законодавства: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2018.

253. Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

254. Партнерство заради миру. Рамковий документ від 10.01.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001

255. Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу». URL: <https://sluga-narodu.com/program>.

256. Питання європейської та євроатлантичної інтеграції: Указ Президента України №155/2019 від 20 квітня 2019 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pidpisanij-prezidentom-ukaz-pitannya-yeuropejskoyi-ta-yevroatlantichnoyi-integraciyi-ne-lishaye-mozhливosti-zvernuti-zi-strategichnogo-kursu-ivanna-klimpush-cincadze>

257. План заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Указ Президента України від 20 квітня 2019 р. URL: <http://eu-ua.org/plan-zakhodiv-iz-realizatsii-stratehichnoho-kursu-derzhavy-na-nabuttia-chlenstva-v-yeuropeiskomu-soyuzi-ta-nato>

258. План роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в 2004 році: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. №111-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/5185886>.

259. Плахотнюк Н. Г. Інститут президентства в Україні : конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Х., 1999. 20 с.

260. Повідомлення Комісії ЄС «Європейська політика сусідства. Стратегічний документ» від 12 травня 2004 року // COM (2004) 373 final. URL: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf.

261. Погорілко В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України : теорія і практика / Відп. ред. В. Ф. Погорілко : Монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України : А.С.К., 2003. 648 с.

262. Подорожна Т. С. Правовий порядок як юридична категорія та явище правової дійсності. Держава і право. Юридичні науки. 2015. Вип. 70. С. 32-37.

263. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: Дис. ... докт. юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право (081 – Право). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017.

264. Положення про Українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.1998 р № 1074. Урядовий кур'єр. 1998. № 139-140.

265. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1. Чары Платона. М.: Феникс, 1992. 444 с.

266. Порядок денний асоціації між Україною та Європейським Союзом, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва від 8 червня 2009 р. URL: http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf.

267. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття

повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6Z100I.html

268. Прилуцька А.Є. До проблеми європейської ідентичності. Матеріали доповідей і виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції «Україна в контексті євроінтеграції», 1-23 грудня 2005 року. Суми Вид-во СумДУ, 2005. С.204-206.

269. Причепий Е.Н. Буржуазная социология знания (Критика методологических принципов). К.: Наукова думка, 1983. 170 с.

270. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>.

271. Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. № 852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-98-п>.

272. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print>.

273. Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів від 12.11.1998 р. № 1773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-п/>.

274. Про затвердження Порядку ввезення, постачання і цільового використання лікарських засобів, медичних виробів, що звільняються від оподаткування податком на додану вартість: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2015-п/ed20180704>.

275. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського

Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98. Офіційний вісник України. 1998. № 24 (02.07.98). Ст. 870.

276. Про затвердження Тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею, між Європейським співтовариством, Європейським співтовариством по вугіллю та сталі, Європейським співтовариством по атомній енергії, з одного боку, та Україною, з другого боку: Указ Президента України від 30 листопада 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103/95>.

277. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09 лютого 1999 року № 145/99. Офіційний вісник України. 1999. № 6.

278. Про Заяву Верховної Ради України «Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2007 р. №684-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. №16. Ст. 223.

279. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 10.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-18>.

280. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

281. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496. Офіційний вісник України. 1999. № 33. С.1736.

282. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

283. Про оборону України: Закон України від від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

284. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-ХП. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.

285. Про ратифікацію Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства: Закон України від 21 вересня 2011 р. №3764-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3764-17>.

286. Про ратифікацію Угоди між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулюванням криз: Закон України від 06.03.2008 №137-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-17>.

287. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз: Закон України від 15 січня 2008 №117-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-17>.

288. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.

289. Про ратифікацію Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. №237/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. №46. Ст. 415.

290. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин 25 грудня 1990 року. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. №5. Ст. 25.

291. Про Стратегію реформування системи державних закупівель («дорожню карту»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-p>.

292. Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учебное пособие. М.: Юрист. 1995.

293. Прохоров А.М. Советский энциклопедический словарь. М.: Сов. энцикл., 1980.

294. Процесс формирования и осуществления внешней политики капиталистических государств. (Под ред. Гантмана В.И.). М.: Наука, 1981.

295. Прудский В.Г. Развитие стратегического управления в условиях нарастания неоиндустриальной глобализации и неравномерности современного социально-экономического развития стран и территорий. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-strategicheskogo-upravleniya-v-usloviyah-narastaniya-neoindustrialnoy-globalizatsii-i-neravnomernosti-sovremennogo>.

296. Речицький В. Аксиоми конституціоналізму і Основний закон України URL: <http://khpg.org/index.php?id=1452528731>.

297. Річна національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf.

298. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02#Text>.

299. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про чинність Закону України "Про Рахункову палату", офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України "Про Конституційний Суд України" стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок

виконання рішень Конституційного Суду України). URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/566-vykonannya-rishen-ta-vysnovkiv-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny>.

300. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 11 Прикінцевих положень Закону України „Про Державний бюджет України на 2016 рік“ 8 липня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-16#Text>.

301. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Михайліна Т.В. Вінниця, 2018.

302. Савицкий В. М., Ледях И. А. Концепция социалистического правового государства. Социалистическое правовое государство: концепции и пути реализации. М.: Наука, 1989.

303. Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004.

304. Савчин М.В. Природа и современные тенденции конституционализма в контексте правового плюрализма. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2015. Том 15. Вып. 3. С. 109-131.

305. Сайт Харківського університету. URL: http://www.sociology.kharkov.ua/afonin/forum/evr_vibor/default.asp?clubid=29.

306. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8025?locale-attribute=uk>.

307. Салей М. Система конституційних цінностей в Україні. URL: <http://www.pravnik.info/2013-12-27-15-15-31/762-sistema-konstitucijnix-cinnostej-v-ukraïni.html>.

308. Сальников В.П. Правовая культура. Актуальные проблемы теории права. Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. Уфа, 1995. С. 150-151.

309. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1990.

310. Серьогіна С. Г. Компетенція Президента України : теоретично–правові засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Х., 1998. 18 с.

311. Серьогіна С. Г. Теоретично–правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні : Монографія. Х : Ксілон, 2001. 278 с.

312. Синюкова Т.В. Правовая культура. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Матузова Н.И. и Малько А.В. Саратов, 1995.

313. Скрипнюк О.В. Методологічні проблеми оновлення Конституції України. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 357-378.

314. Словник української мови / ред. кол.: І.К. Білодід, А.А. Бурячок, В.О. Винник та ін. Т. 4. К., 1973.

315. Словська І. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. – конституційне право, муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004.

316. Словська І.Є. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2004.

317. Солнишкіна А. Ідентифікаційні стратегії в сучасном у украї́нськом у суспільстві: соціокультурний контекст Постановка проблеми. <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/19.pdf>
318. Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004.
319. Співробітництво між Україною та Радою Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/posolstvo/2554-cooperation>.
320. Спільна стратегія щодо України від 11 грудня 1999 р. Official Journal. 1999. L 331/1. P. 7-20.
321. Спільний звіт щодо виконання Плану дій Україна – Євросоюз, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва від 26 березня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_956.
322. Статут ООН і Статут Міжнародного суду від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010/card6#Public.
323. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>
324. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2011. 336 с.
325. Стецюк Н.В. Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. - кінець 80-х років XX ст.): Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003.

326. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. N287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15>.
327. Сурилов О. В. Теорія держави і права : навч. посіб. О.: Астропринт, 1998.
328. Сурилов А. В. К общей теории государства и права : учеб. пособие. К., 1971.
329. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие. О.: Вища шк., 1989.
330. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: в 2-х т. Т. 1: Элементный состав. М, 2000. 528 с.
331. Табачковский В.Г. Человеческое мироотношение: данность или проблема? К.: Наукова думка, 1993. 175 с.
332. Татам А. Право Європейського Союзу. К., 1998.
333. Теоретические принципы контрастивного анализа. URL: http://www.ipiend.gov.ua/348586/literatura/teoreticheskie_printsipy_kontrastivnogo_analiza.
334. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. 136 с.
335. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. М.: НОРМА, 2001. 355 с.
336. Тихомиров Ю. Три закона как основа правовой системы России. Парламентская газета. 2006. 21 июн.
337. Тихомиров Ю.А Курс административного права и процесса. М.: 1998. С. 48.
338. Тихомиров Ю.А. Механизм управления в развитом социалистическом обществе. М. 1978.
339. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789>

/7957/Tykhomyrova_Formuvannya_yevropeys%27koyi_identychnosti.pdf?sequence=1&isAllowed=y

340. Тодика Ю. М. Конституція України : проблеми теорії та практики : Монографія. Х. : Факт, 2000.

341. Тойнбі А. Дж. Долідження історії (у 2-х томах). К.: Основи, 1995.

342. Толкачова І. А., Полінська Д. О. Європейський механізм захисту конституційних прав і свобод людини в контексті діяльності ОБСЄ. Юридичний вісник. 2016. №4. С. 93-98.

343. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

344. Украинские ученые к 20-летию СНГ предлагают совместно изучить «как далеко разошлись друг от друга в своей идентичности братья-славяне после распада СССР». URL: <http://www.eastwest-review.com/rus/article/ukrainskie-uchenye-k-20-letiyu-sng-predlagayut-sovmestno-izuchit-lidquokak-daleko-razoshlis-d>

345. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. URL: https://pidruchniki.com/77006/kulturologiya/rada_yevropi.

346. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наук. доповідь. Київ, 2015. 64 с.

347. Федоренко В. Л. Теоретичні основи системи конституційного права України: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2005. С. 18-20.

348. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. М.: Республика, 2001. 719 с.

349. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання / [Під ред. В. Шинкарука]. К.: «Абрис», 2002. 742 с.
350. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. Время и бытие. Статьи и выступления. Серия «Мыслители XX века». 1993. С.192-220.
351. Хартія європейської безпеки від 19 листопада 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_166.
352. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 09.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002.
353. Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества. М., 1998.
354. Цвік М. Про державно-правову природу влади Президента України в системі розподілу влад / М. Цвік, І. Процюк. Вісник Академії правових наук України. 1999. № 1(16). С.51–61.
355. Цятковська А. М. Конституційно-правові аспекти євроінтеграційної стратегії України: поняття та регламентація. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/24_11_2015/2019/ZBD086D0A0NI_PD0A0E_2019_28E284961829stor__-64-72.pdf.
356. Чайка Я.М. Трансдисциплінарність як умова розв'язання складних комплексних проблем (філософсько-методологічний аспект): Автореф.дис...канд. філософських наук: 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання. К., 2011. 170 с.
357. Чернопищук Я.В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2013. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1382/%>

D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%89%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y

358. Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. 170 с.

359. Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005.

360. Чміль Б.Ф. Право, правова держава, громадянське суспільство як досягнення цивілізації. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. К.: Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 20–28.

361. Шамрай В. Транснаціональний (глобальний) конституціоналізм як об'єктивне явище сучасної правової дійсності. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/7/27.pdf>

362. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. К. : АртЕк, Вища школа, 1997.

363. Шатило В. А. Інститут президентства в системі органів державної влади : Монографія. К. : Політичний менеджмент. 2004.

364. Шатило В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018.

365. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науководослідної діяльності. 2-е вид. К., 2002.

366. Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003.

367. Шульц М. Євромайдан як наріжний камінь нової України. День. 2014. № 221. С. 8.
368. Юзьков Л. Государственное управление в политической системе развитого социализма. К.: Висшая школа. 1983. С. 57-61.
369. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. Київ: Ін-т законодавства Верх. Ради України, 1997.
370. Яворська Г. Проблема обмеження державного суверенітету в умовах інтеграції України до ЄС. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/problema-obmezhennya-derzhavnogo-suverenitetu-v-umovakh>.
371. Яворська, Г. Дискурс та ідентичність // О. Богомолов. Ісламська ідентичність в Україні / О. Богомолов, С. Данилов та ін. К., 2005. С. 80–101.
372. Яковлев А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/download/180048/180589.